

નિવેદન

હાઇસ્કૂલના શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓના વિદ્યાર્થીઓ તથા અભ્યાસ પૂરો કરીને વ્યવસાયમાં પડેલા છતાં, કે ક અમે કાવ્ય સાહિત્યમાં રસ યાહુ રાખવા ઉચિત્તા નાગરિકોને ઉપયોગી થાય તેની દષ્ટિએ ગુજરાતના આદિ કવિઓથી માડી અંતતને કવિઓની અભ્યાસ-શ્રેણીનું આયોજન કર્યું છે.

આ શ્રેણીના પ્રથમ ૭ તૈયાર કરી રહેલા પુસ્તકો છે—

૧ ક્યારામ	૨ શામળ	૩ પ્રેમાનંદ
૪ બ. ક. કાકી	૫ સુરમ	૬ ઉમાશંકર

અમારે સદલાગ્યે ગુજરાતના પ્રથમકક્ષાના પ્રાધ્યાપકો અને અભ્યાસીઓએ આ યોજનામાં પૂરો સાયસહકાર આપ્યો છે અલગત મૂળ કવિની કૃતિઓ માટે આશરે ૮૦ પૃષ્ઠ અને પ્રવેશક તથા નોંધ ટિપ્પણ માટે ૩૨ પૃષ્ઠની મર્યાદા નિયતી હોઈ, વિદ્વાન સંપાદકોન કેટલીક મુશ્કેલીઓ વગતાર્થ હશે જ આ પૃષ્ઠમર્યાદાને કારણે ને કાંઈ સતિ-નૂતિ જાણાય તો સંયોજક તે જાહેર સૌની માફી આહે છે

આશા છે કે અમારા આ પ્રયાસને વધારાગત આનંદ પ્રાપ્ત થશે જ

—સંયોજક

ગુજ્જર કાવ્યશ્રેણી. (પ્રથમ ગુચ્છ)

* દયારામ (પ્રગટ)

છ શામળ (પ્રગટ)

* પ્રેમાનંદ - (તૈયારીમાં)

* બ. ક. ઠાકોર "

છ સુંદરમ્ "

૯ ઉમાશંકર ભેશી "

ઈસ્વીરાનના સતગુમા સૈકાનો ઉત્તમ અને અદારમા મૈકાનો પૂર્વાર્ધ એ મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યના ઉત્તરાર્ધગણના નિર્મિતિ જેના પ્રધાન કવિઓ નર, અખો, પ્રેમાનંદ ને શામળ એક જ યુગ-વેલીના પુષ્પ દ્વારા છતાં પ્રકૃતિ-પરાગે સાવ ભિન્ન એમને ખેડેના સાહિત્યના પ્રકાર પણ ભિન્ન અને એમના સર્જનનું ધોરણ પણ ભિન્ન હતાત્માની સત્ત્વ, રજ્જ્સુ ને તમસ્ પ્રકૃતિની માફક, સમાજજીવનના નિ-નિધ-રતરને સતર્પક સાહિત્ય સર્જનાર આ કવિ-નિપુટીની લાક્ષણિકતાઓ પણ વિશિષ્ટ રીતે ભિન્ન

પ્રેમાનંદ ને શામળનો પુરોગામી 'અખો એનાગ', 'ગાનો કવિ અખો,' 'વેદાન્તા કવિ અખો,' 'અખો ભગત,' એ નિરોપે તો 'આતમ મુજ'નો કવિ છે નર્મદને મતે ભલે એનામા 'શુદ્ધ કવિતા ચોડીક' જ હોય પણ એવું ખેલુક સર્જન તો 'ગોમ્ત નેનનો પ્રસાદી' જેવું છે વહેનામા એ વહેતો નથી અને વણુદીકુ એ વીધે છે એ એની વિશેષતા અખાને મતે કથાગ્રીથી અનુભવ અલગ છે એનો અનુભવ છે 'સળતમે હવિ રહ્યો લુકાર્ધ' અને 'નુ-નુ-તે દળ્યુ' ને 'અલિનવો આનંદ આજ' એ એની મુદિત મનોદશા છે, ને પરિણામે એની કવિતામા 'અક્ષય-સતી નદી' ચાલે છે 'અખો એક અધ્યયન મા શ્રી હિમાચ કર જોપી કહે છે તેમ રાજદાતીત, લાખાનીત મનાતીત, પાવન બાહેરો, છુદિથી પર, લાખાના દાઢથી પર એવા ઠાકરને-નિહિત શુદ્ધાયામ્ નસને પકકના જેવું મન મઠાનું તીવડુ છે ને જેને 'હુ' ને 'હુ' જડ્યો છે એવો તત્ત્વદર્શી અખો આજીવન આખડ્યો છે 'તત્ત્વજ્ઞાન વિજ્ઞા પ્રીણુ અખા, તે રમતુ જેમ કાચકાચકા' એ એનો અભિપ્રાય, એનો શુદ્ધિરસ,

સુદૃઢ વાતની સમજ ને વારતાની પકડ દર્શાવે છે. કર્મ, ભક્તિ ને વૈરાગ્ય કુગર્તા પણ જ્ઞાનની એની-અનુભૂતિ વિશેષ છે. એની અગત્યની ઉપમાઓ અને એની વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ દ્વારા જ્ઞાન માર્ગની એની અદ્વૈત ઉપાસના અને વિગ્લ એવો એનો 'પથપ્રગ્ણ' આવેશ' અનેકવાર વ્યક્ત થાય છે. એની ભાષા યદુવીરના શસ્ત્ર જેવી છે એનાં અર્થવાહકતા ને વેધકતા, એનાં જોમ ને જનન, એનાં પ્રોદો ને પૌરુષ અખાનાં જ. વિશ્વના અનેક પદાર્થોને પોતાની પ્રિય વિચારણાના ઉપમાન તરીકે યોજતી અખાની કવિતા આધ્યાત્મિક અનુભૂતિને દર્શન ક્રાંતિએ ઉડ્ડયન કરાવવા મથતી દાર્શનિક કવિની કવિતા છે.

અખાની કવિતા જો દર્શનમાં રાચે છે તો એ જ શનકના બીજા પ્રધાન કવિ પ્રેમાનંદની કવિતા વિશેષતઃ જીવનના સંયમિત ને કલાત્મક નિરૂપણમાં સફળતા શોધે છે. વિશ્વના પદાર્થોને પોતાના વિચારના વાહક બનાવી અખાએ જો ગુજરાતના જીવનનું આકર્ષકનું-પરોક્ષ દર્શન કરાવ્યું છે તો પ્રેમાનંદે ભક્તોનાં જીવન અને પૌરાણિક કથા-ઓને—'પાંચમા વેદને'—ઉપાદાન બનાવી મુખ્યત્વે પૌરાણિક ઉદ્દ્યોધન દ્વારા તત્કાલીન જીવનનું મુંઢર ને રોચક નિરૂપણ કર્યું છે જન-સ્વભાવના તાદૃશ આલેખનમાં પ્રેમાનંદને કોઈ આંખી શકે તેમ નથી. પૌરાણિક પાત્રોની કથાની તાંત પર પણ એ ગાય છે તો માનવી ભાવોનું જ ગાન. રસનો તો એ રાજવી છે પણ કરુણ, હાર્ય, શૂંગાર ને વીરના આલેખનમાં એની રસ-લીલા એની રસ-સંક્રાન્તિ જેટલી જ સ્વાભાવિક લાગે છે. એની કવિનાનો પ્રધાન ગુણ છે પ્રસાદ. ગુજરાતી ભાષા અને કવિનાના માધુર્ય-પ્રધાનમાં દયારામનો દિગ્ગેષો જો મોટો છે તો તેના સૌંદર્ય-પરિપાકમાં પ્રેમાનંદનો દિગ્ગેષો એથી ૫ મોટો છે. એની પગલક્ષી કર્તિનાકલા, એનાં પ્રસાદ-રસમાં મનોરંજક આધ્યાત્મોનું લોકલોક્યપણ, એની ચિત્રાત્મક કલ્પકતા, એની રસસંક્રાન્તિ, એની રોચક વાસ્તવિકતા ને સમૃદ્ધ સર્જકતા એનો મહાન ગુણ ને ગુણસીમા બનનું ગુજરાતીપણ; આ અને આર્ત બીજાં લક્ષણોને કારણે પ્રેમાનંદ

ઉશ્ન પશુ રસ-દહે-અક્ષરદેહે જીવન્ત છે ટૂંકમા, અખાએ જે સમાજના આધ્યાત્મિક વિકાસના યાત્રિકાને લક્ષ્યમા રાખી વિશેષત જીવનદર્શનના તત્ત્વવાળી 'અક્ષયરસની નદી' ચલાવી છે તો પ્રેમાનંદે ધર્મ ને નીતિની છાટનાળા સસારીરસની કાવ્યસરિતામા સમાજના મધ્યમ વર્ગને જીવનના નિરૂપણ દ્વારા અગ્રાહન કરા ચુ છે

✓ એ શતકનો ત્રીજો ગણનાપાન કરિ છે આપણો લોકકવિ-
'વાણિયાનો કરિ'-સ સાગ છુદ્ધિવાળાઓનો કવિ-કથાકવિ શામળ અખો આપણા અક્ષય-તત્ત્વમહારમાથી કા વચ્ચે લઈ અનુભવની એરણ ઉપર કસી, ઉપમા-દષ્ટાંતોની આતશબાજી ઉડાવે છે, પ્રેમાનંદ ભક્તજીવન કે ધૌગણિક કથા-સાહિત્યમાથી પોતાના આખ્યાનોનું ઉપાદાન રોધી લે છે તો પદ્મવાતાકાર શામળ પરપરાગત લોકનાર્તાના બહુરૂપી વસ્તુભાગમાથી બાદશાહી લૂટ ચલાવે છે ને બાદશાહી અપાથી એને સચાઈ શબ્દગારી એતુ ગૌરવપૂર્વક પ્રદાન કર છે

અખા જેવું જીવનદર્શન શામળમા બાંગે જ જેરા મળશે હા એના અનેક છાપાઓમા બોધ છે પણ દર્શન નહી પ્રેમાનંદની જેમ પાત્રોનું મનોગત એ વિગતે ને કલાથી નિરૂપી શકતો નથી રસના ઉપચયમા એ હતો પડી બધ છે પાત્રો અને પ્રસંગોના રહસ્યની સૂક્ષ્મ સમજ પ્રેમાનંદમા છે તેની શામળમા નથી એને તો વિરોધ ઝસ છે વાર્તામા ને વર્ણનમા વાર્તાપ્રવાહમા એ તણાવો જલ છે અને બાલ વર્ણનોમા એ રાચે છે કૌતુકરસના એ કામણુ સ્વે છે ને અદ્ભુત રસની મ દાકિનીમા ભાવકોને એ તરબોળ કરે છે જીવનદર્શન કે નિરૂપણ કરના એની કવિતા જીવનના વર્ણનમા વધુ આભાવિક ને સફળ લાગે છે

આમ લલે તેજોભગ પામેની પણ સામાન્યન મોચન શાસન કાગની જામેની રાજકીય ને આમાજિક શાંતિ સ્વે રહેની આ પ્રજાની કરિ-રિપડીએ સર્જન-જીતની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ કાવિનું કેવુંકે પદ્ય મધ્યમ કાવિનું રિપૂલ સાહિય-સર્જન ક્યું છે

શામળના છાનકાળ નિમે, સ શોધકોમાં કે ક મતભેદ પ્રવર્તતો હતો, પણ શ્રી રામલાલ સુનીનાથ મોદીએ નિર્મિત રીતે જતા યુ છે કે સ ૧૭૭૪ મા પ્રથમ રચાયેલી તેની ‘પદ્માવતી સી રાતા’ અને સ ૧૮૦૧ મા પૂર્ણ થયેલી એની છે લી ફ્રનિ ‘સુડા જહોતેરી આ તેની આદિમ અને અંતિમ કૃતિઓ શામળના જન્મ-મૃત્યુના કાળનિર્ણયમાં માર્ગસૂચક રત્નો બની રહે છે આદિમ કૃતિની ગ્યનાસમયનું કનિનું વય અને અંતિમ કૃતિની ગ્યના પછીનું કરિનું શેષજીવન એ સંલક્ષિત કલ્પના અને અનુમાનો વિષય છે, છતાં એમ માની લઈએ કે વીસથી પચીસ વર્ષની વયે એણે લેખન-પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી હોય અને લેખન-પ્રવૃત્તિ બધ પડ્યા પછી એ પાંચેક વર્ષો હોય તો એનો જન્મ મૃત્યુનો કાળ સામાન્ય રીતે સ ૧૭૫૦-૫૫થી સ ૧૮૦૫ સુધીનો આખો શકાય આ સાધાર અનુમાનનો વિષય છે અંતે એથી અનેનિદાસિક પરિસ્થિતિ પેદા થતી નથી એણે એના અગ્રીકારનું કશું નક્કર કારણ નથી

શામળ પોતાની ધારી કૃતિઓમાં જે કુટુંબધ્યાના ઉદ્દેશ્ય કરે છે તે ઉપરથી આટલી લખીકતો તો સ્પષ્ટ થાય છે કે તે શિરાનુરાગી શ્રીગોકળાદ્ય હતો એના પિતાનું નામ વીરેશ્વર હતું ને માતાનું નામ આનંદી તાઈ એના એક પુત્રનું નામ પુરોત્તમ હતું અને એના ગુરુનું નામ નાના લાઈ એના નિરાસ માટે એ કહે છે

કરતખા માહે લયો, સુખરત સુખર દેસ
મહાલક્ષ્મી માસો વસે ખવિત પુણ્ય મદર
શ્રી અમદાવદ અતિ સદ્, વર્ણવણ વિવેક
બલદેશ આલપુ ધણા એકથી અદકો એક

(પિં જ મા વૈતાળ કાટની પાર્તા ન ૨૦)

આ અમદાવાદ (શ્રાવણ) મા તે વખતે કોટની બહાર જે તાક
પરા આવેના હતા તેમા તે શરમા 'ગજપુર' મા અને પછી વેંગરપુરમા
(હાલનું ગોમતીપુર) બંધ રહ્યો હતો એની પ્રખ્યાતિના માળમા
શામળ વેંગરપુરમા આત્રું સ્થો હોય એમ લાગતું નથી કારણ કે
સ ૧૭૭૭ મા તેજે 'સિંહાસન બનીસી' લખવાની શરૂઆત કરી ને
સ ૧૭૮૫ મા પદ્મ વાર્તાઓ પૂરી કરી પણ આખ્યાનો ગાઈ
સભળાનતા ત કાલીન માણસોની હરીફાઈમા શામળે આ લોકનાર્તાનો
નવો જ પ્રકાર એટલો બધો લોકપ્રિય કર્યો કે માત્ર પરગણાના
સિંહજી-સુહા-ગામના ગગીરદાર કણબી લેઉઆ પોતે રખીદાસે

કવિત કવિની સામળી, રખીદાસ તે કાન,
કવિ તેઓ કશા યજી મનસા સિદ્ધ દધ માન
આજૂપણ અન્નવસ ને, પુરૂષ શુભ પસાય
અખ્યા કવિને

અને નિનતી કરી કે

પનર કયા પટેલી હતી રહ્યો અપૂરો મથ
મોતે તે પૂરપૂ મરો મુણ્ય પરમાર્ય પથ
મથ સજ્જ છે કામનો અ મલવ ત સદુ આપ

અને આવી સુવિધા ને સક્રિય ઉત્તેજના મળતા

'કવિ મે મથ મરો કર્યો, મરેલને પરવાપ'

આ રખીદાસ પટેલ અને કવિ શામળનો પરિચય કરાવનાર
એક દશોદી બારોડ હતો, જેનું નામ ગુમાન કે ગમાન બારોડ હતું
શામળની સિંહાસન બનીસી ની વાતો તે એક ચોપડામા ઉતારી લેતો
એ ચોપડો અત્યારે પણ મળે છે એ જેનું મહત્ત્વ, તો સ ૧૭૭૭ થી
સ ૧૮૨૧ સુધીના બારસા ૪૪ વર્ષ સુધી કવિનો ચોગક્ષેમનો
પ્રથ ઉપાદી લઈ તેમની એકધારી સાહિત્ય-પ્રવૃત્તિને પોની એ
રખીદાસનું મહત્ત્વ એના ગુરુ નાના લક્ષ્મી એ અનેક રથને મા પૂરક

ઉલેખ કરે છે પણ આ નાના લઠ્ઠ સળધે કે એમણે શામળના છત્રનધકતગ્મા સો ને કેવો લાગ લગ્યો તે સળધે ખાસ નિગતો જણના મગતી નથી શામળની 'સિંહાસન યત્રાસી' પૃથ્વી એક અનુમાન દરી શકાય 'સિંહાસન યત્રાસીની પ્રથમ હજુની નાર્તામાં

‘સસ્ત મલિહાસકૃત નિરખ્યો ત્રય ને નેહ,
તે પ્રાકૃત પ્રીતે કરે, તમ કૃપાથી તેહ—કૃ. ૮

કાલિદાસ સળધે આના ઉખડક ઉલેખ આવે છે એથી શામળના મૂળ સસ્ત મલિહાસકૃત પર્વિશીનન સળધે આપણે શું ગાનું ? પણ એમ જની શકે કે શામળના શુરુ આ નાના લઠ્ઠનું સસ્ત મલિહાસકૃત જ્ઞાન સારુ હોય અને મૂળ સસ્ત મલિહાસકૃત મલિહાસકૃત-ગીત તેમણે શામળની મનોભૂમિમાં નાખ્યા હોય ને એ રીતે શામળને શુરુલાલ મળ્યો હોય । આ પણ એક તર્ક જ છે, બાકી અ પ ઐતિહાસિક દષ્ટિવાળા આપણા પ્રાચીન સાહિત્યમાં જે કોઈ કૃતિ ઉત્તમ ગણાય તેનું કર્તૃત્વ કાલિદાસને ખાતે જમા કરવાની એક પ્રણાલિકા હતી શામળ પણ એ પ્રણાલિકાને અનુસર્યો હોય એ વસ્તુ સંભવિત છે

શામળ પ્રેમાનંદ કે શામળ-વ્યવહારો અધકો કા પનિક પૂરનાર થયો છે એટલે એની ચર્ચા અહીં અપ્રસ્તુત સમજી શામળની કૃતિઓનો જ સીધો વિચાર કરીએ

શામળની સદિગ્ધ અને અસદિગ્ધ કૃતિઓ મળે છે પણ મધ્ય જ વિવેચકો એકમત નથી 'શુવચકાવલી,' 'સુદર કામદાગ' 'ભોજની કથા,' 'જહાદાગ શા જાદશાહ' અને 'વિદ્યારિવાસિની'— આ પાંચ કૃતિઓને ૨૧ નવલગમ જગન્નાથ ત્રિવેદી સંકારણ શામળની સદિગ્ધ કૃતિઓ ગણે છે જ્યારે 'સુદર કામદાગ'ની વાતો અને 'શુવચકાવલી'ને કેન્દ્રીક વિવેચકો શામળની જ કૃતિઓ માને છે 'ઉદયમર્ગસંવાદ,' 'રાવણમદોદરીસંવાદ,' 'અંગદચિંતિ,' 'શિવપુગણ,' 'રેશમક,' 'રણુજીના શલોકો,' 'અલરામ

કુદીના શસોદો-દુસ્તમ જલાદુરનો પવાડો ' ને ' પનાઈ શરગનો ગરબો ' જેવી, ચાર્નાઓથી ઈતર તત્વોવાળી શામળની કૃતિઓ છે, જે કે ' શિવપુરાણ ' ને ' ઉચમકર્મસંવાદ 'માં સામળનો વાર્તાકારનો આગા ડામવા વિના રહેતો નથી. શામળની કેવળ પદ્યવાર્તાઓ નીચે પ્રમાણે છે: ' પદ્યાવલી, ' ચંદચંદ્રાવલી, ' પંચદંડ અને મહાપદ્યોગીને સમાવિષ્ટ કરતી. ' સિંહાસન જતીસી, ' ' નંદળતીસી, ' ' મદનમોહના, ' ' જરાસ-કરતૂરી, ' અને ' સુગ જાહોતેરી, '.

પ્રથમ આપણે શામળની વાર્તાનાં આજં તત્વોવાળી વા વાર્તાઓથી ઈતર તત્વોવાળી કૃતિઓનો જીડતો પરિચય કરીએ.

— ' ઉચમકર્મસંવાદ ' : પુરુષાર્થ એક કે આરબ્ધ ઉચમ વડું કે કર્મ ?

આ અતિગૂઢ અને અતિદૃઢ પ્રશ્નને શામળ અહીં સાદી વાર્તા, અર્થવાદી સંવાદો અને રસિક દૃષ્ટાંતો દ્વારા ચર્ચે છે આ સંવાદમાં પંડિત શિવશર્મા કર્મપક્ષે અને ગણિકા કામકળા ઉચમપક્ષે રહી એકબીજાના મતનુ પાડન ને સ્વ-પક્ષનું મંડન કરે છે. કવિએ આ કોપડો વાર્તા દ્વારા રજૂ કર્યો છે અને ઉચમપક્ષવાદીઓના પ્રતિવાદન પાછી પંચ દ્વારા, ' ઉચમે કર્મ, કર્મે ઉચમ જલવંત '—કર્મ એ ઉચમનું માત્ર ખીલનું નામ છે, મૂળે સ્વરૂપે એક છે. ને ઉચમરૂપી ખીલનની આસપાસ કર્મ ફર્યા કરે છે—એવો નિષ્કર્ષ કરાવ્યો છે.

ટેનીસનના ' Two Voices ' જેવી સિધ્ધાન્ત અને ચર્ચાપ્રધાન આ કૃતિમાં, ઉદ્ધ દરબારનાં દેવ અને અપ્સરાને શાપ, મૃત્યુલોકમાં પંડિત શિવશર્મા બ્રાહ્મણને કામકળાતો ગણિકારૂપે જન્મ, પંડિત ને ગણિકા વચ્ચે પ્રતિવાદ ને પ્રશ્નોત્તરી, એ પ્રતિવાદમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલી બે બ્રાહ્મણ સાર્થ જોની વાત, સાપ ને ઉંદરની વાત, શ્વ જગલો ને માછલાની

વાત, બ્રાહ્મણ ને વરતીઆની વાત—ચર્ચાને અ તે પચનો નિર્ણય તથા પડિત અને ગણિતને થતુ પૂર્વજન્મનુ જ્ઞાન, તેમના લક્ષ્મી ને પુન દેવલોકપ્રાપ્તિ આના બધા વાર્તાતામી તરતો આનંદને મારણે એકદરે કૃતિ ચાતુર્યયુક્ત, સુવાચ્ય અને રસયુક્ત બની છે વાર્તાનુ મૂળ હાડપિંજર શામળને એના પુરોગામી કવિ નર્મદાચાર્યની કૃતિમાથી મળ્યુ હોય એમ લાગે છે—ને પછી તો તત્કાલ 'પંચતન'ના શ્લોક ને ટૂંકી વાર્તાઓ બનાવિ 'નીતિ-શાસ્ત્ર' ને 'આ યુગચૂનીનિ' વગેરેના ઉપદેશનો દર્શન રૂપે ત્રિનિરોગ એ શામળની પોતાની સૃષ્ટિ છે.

'રાનજમ દોદરીમંવાદ'મા પ્રથમ સીતાદરશ્ય પછી હનુમાનન લકા-આગમન પછી ગમ-લેન્યનુ આગમન વર્ણવી, રામને સીતા પાછી આપરી કે ન આપરી તત્સાધે પતિ-પત્ની વચ્ચે સવાર થોતો છે તેમા બન્ને પહે સમગ્ર દલીલોની સમતુલ્યા જતાવી છે એ સવારમા હિંદુ નારી અને હિંદુશ્વસ સામુ ચિત્ર પડ્યુ જોવા મળે છે આખરી નિર્ણય લેતા પહેલાં રાત્રી સમાજના અંદારે વર્ણવી ને સલાહ લે છે તેમા વૈરિધિ, વક્ત ની રીત-ઉપમાઓ, ધર્માભિય આસિયતો, અનેવિધ સસ્કાન્ની છબી, ધરમ્યુ પ્રચલિત કહેરતોનો યોગ્ય ત્રિનિરોગ અને સામાન્ય જનમમાજની રમૂજશરી હાંસી જાગૃના દર્શન થાય છે અન્ય કૃતિઓની એકમારી સમરસા રાત્રને બદલે આના અંગના લોકજનક ચાતુર્યથી વૈરિધિ પડ્યુ જળવાય છે.

'અંગદવિધિ' 'રાનજમદોદરીમંવાદ'મા જો દાસ્યરસની આહી છાટ છે તો 'અંગદવિધિ'મા વીંગસની સરસાણી સાવિત્ર વેદે છે અંગદનુ બળ ને પ્રતિદાર સાવેના યુધ્ધમા તેનુ વીંગત નિરર્પી, વિધિ પૂર્વેની વીરરસની યાગ્ય ભૂમિકા મરજી પછી તેના પૂર્વજે હનુમાન, જાણુસા, સુગ્રીવ ને પાંતમના ઓટ પરાક્રમે વર્ણવ્યા છે વચે વળી રાન-અંગદના રોષ-દોષ-મારામારી ને વામ્યુદ, વળી પાછા વિધિ, અંગ-સીતાનો મેળાપ અંગદનુ યુદ્ધ-સ્વર્ગન બો

દૃષ્ટિ, સચ-ને નિર્ણાયક રાવણ-મદિહરીસવાદ આમ વાણી ને ક્રિયા દ્વાગ વ્યક્ત થતુ વીરતાનુ વાતાવણ્ય સાદત અનુભવાય છે. ગેસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ 'અગ્રદવિષ્ટિ'નો વીગ્ગસ, શુદ્ધ ને શાસ્ત્રીય વીગ્ગસ મરતા આલાસી ને કક્ષસના પ્રકારનો વિશેષ લાગે છે સરેયા, ખૂવણા, સોરમ, ને કવિના ઉપોગથી તેમજ શબ્દાવ મરમા રાયતી ને મગ-હિન્દી કવિનાયેની તગ્ગ દળતી હિંદી-ગુજરાતીના સકર જેવાં ભાવાને કારણે ચારણી કવિનાની રીતિ તેમજ ટેલીક નાત્યાત્મક ખાલસ વર્ષ જેવી પરિસ્થિતિઓને કારણે આલાસી રીગ્ગસની અસર જન્મે છે કા પત્વની દૃષ્ટિએ લકા-નર્ણન ઠીક ગણાય કંચારેન અગ-રાવણનુ વાક્યુદ્ધ ઔચિત્યનો ભગ કરનારુ પથ્ય લાગે છે છતાયે એક દરે શામળનુ કવિત-આતુર્થ કૃતિમા સાદત દેખાય છે.

શિવપુરાણ — રવ કે હ મુન શામળના 'શિવપુરાણ'ને સાચુ 'શિવપુરાણ' નહીં પણ શિવમાહાત્મ્ય નથુ'તા મથ તરીકે ઓળખાવે છે, લોકોક્તિ અનુસાર જ ભવે તે 'શિવપુરાણ' ગ્રંથાય શ્રી ક્રુવને મતે! આ સામાન્ય મથ છે લોકસાહિત્યને અત્તરકારવા છતાં પણ પૌરાણિક પરપરાથી શામળ સાવ અલિપ્ત રહ્યો નથી એના નિર્ણન તરીકે 'શિવપુરાણ માહાત્મ્ય,' 'સ્વાખડ' ગ્યુકોડછના સલોકો, 'કૃષ્ણજન્મનો મરખો' ગેરે કૃતિઓ ગણ્યારી શમાય રવ કે હ મુનને મતે ભલે એ સામાન્ય મથ હોય પણ શિવમાહાત્મ્યના વાર્તાલકાર જેવા એ મથમા શામળ જગત અને જીવન નિમયક જે અનેક સૂકિત-રત્નો સભયો છે તેનુ કવિત્વ એક દરે શામળને ગૌરવ આપે તેનુ છે.

'અભગમ કુલીનો સલોકો કે 'રુસ્તમનો સલોકો' કે 'રસ્તમનો પનાડો - એમ ત્રિનિધિ નામે 'સકલિત વાદી મા કે અન્યન ઓળખાયેલી આ કૃતિ એક જ છે ધાર્મિક કે સામાજિક ઉત્સવ પ્રસંગે, લોકજીવનના ઉત્સાહનુ પ્રતિબિંબ પાડતા આવા સ્લોક-અસલોક અસલોકો-સલોક -સનેકા, હિન્દુઓ અને જૈનોમા અપત લોકપ્રિય કા-ચમમગ્ગયે

લખાયા છે ‘પવાડો એ કોઈ એક પ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક પ્રસંગો/ કે પ્રસંગ દિપન્ન કુળના નાયકનો એક નર્ચનો મક કાવ્યપ્રકાર છે’ ... મધ્યકાલીન ગુજરાતીમાં પદ્યબદ્ધ શૌર્યસ્તુતિના સ્વરૂપની ન્યના માટે ‘શ્લોકો’ શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો હોય સમય જતા, ‘વિષયની દૃષ્ટિએ કેન્દ્રીય ‘સલોકો’ અને પવાડા વચ્ચે ફરક ન રહ્યો’, સ ૧૭૮૧માં રચાયેલી શામળની આ કૃતિના વર્ણનો કોઈ ઐતિહાસિક પ્રસંગનું નિરૂપણ કરે છે એમાં જોડેનું સમાજ-વનનું ચિત્ર અને એની શૌર્યભરી વાણી ને વીરવાન વ્યક્તિચિત્રોને કારણે સાહિત્ય ઉપરાંત એનું દસ્તાવેજી મૂલ્ય પણ છે

‘પાનાગઢનું પતન’ નિરૂપતો ગરબો અથવા ‘આપાનેર ને પાનાગઢમાં કાલકા માનાના કોપથી પાનાગઢનું મૂલ્ય બાદશહે વીધુ તેનો મનો’—એ શામળની આ પ્રકારની એકમાત્ર કૃતિ છે વળા, વ લક્ષ લટ માતા, અંબાજી, બેચરાજી, કાલી વા દુર્ગા સળધે જે ગરબા લખ્યા છે ને તેમાં જે સાહિત્ય-સૌગંધ છે તેની સૌરભ શામળના આ ગરબામાં પણ મોટે ભાગે ઝટી થાય છે આ ઉપરાંત, મળ્યું નથી પણ શામળે એના આશ્રવદાતાનું ‘રખીદાસ ચરિત્ર’ પણ લખ્યાનું કહેવાય ■ શામળનું વૃદ્ધ ‘ઉત્ક્રાંતુ આખ્યાન’ પણ મળે છે ને ‘ગ્યુછેડાજીના શ્લોકો —એ જ તેનું—‘બોડાણા આખ્યાન’ છે

હવે આપણે શામળની કેવળ પદ્યવાર્તાઓનો જોડતો પરિચય કરીએ

સ ૧૭૭૪માં રચાયેલી ‘પદ્માવતીની વાર્તા એ શામળની સામાન્ય રીતે પ્રથમ કૃતિ મનાય છે

વાચકોની ‘પ્રુદ્ધિ અને ચતુરાર્ધ-વ્રત્રિ’ તે માટે શામળ આ કૃતિમાં અનેક સમસ્યાઓ આપે છે આ સમસ્યાઓના વિનિયોગમાં

કરગિત અનિશ્ચયના સાગે છે પણ એના કસ્તિયા ને ઓચિન્યમા-ને
યોગ્ય છે આ કૃતિનો વાર્તા-સ ખૂબ પ્રાણે છે પણ વાર્તાકાર
તરીકે ની શક્તિનો હ-મેં દાખવતી શામળની આ પ્રથમ કૃતિ એક દરે
સારી ગર્ભી શકાય તેવી છે

‘પદ્માવતીની વાર્તા’ના અનુકરણરૂપે લખાયેલી ‘ચંદ્ર ચંદ્રાવતી’
વાર્તા, વાર્તાકથાની દૃષ્ટિએ સાચ રેડિયાળ સાગે છે

આ કૃતિની માડ નજી પ્રેમો મળે છે એ હકાકત એની નિષ્કળતાની
સૂચક ન હોય તો પણ ‘પદ્માવતી’ની લુલનાએ આ વાર્તા
નવનમ નિવેદીને મતે ‘દગધડા પિનાની’ ને ‘માત પિનાની’ સાગે
છે વાર્તાના અત સુધી, તીર્થયાત્રાગે સાથે નીકળેલા પ્રધાનપુત્ર
શુ થયું તે શામળ કહેતો નથી વાર્તાનું મોટા ભાગનું મહુ પ્રાસ ગિક
ઉપદેશાત્મક છંપા ને સમગ્રવાઓથી ઘડાયેલું છે ‘એકાદશ વર્ષની
અર્ધકી’ અહીં ‘વરુએ જોનવેશ’ છે સામાન્ય રીતે શામળની
ઘણીખરી નાયિકાઓ તેજ છદ્ધિની હોય છે પણ અહીં ચંદ્રાવતી
સમરવાએ પ્રજ્વાલા તેજ છે પણ ઉતારે આપવામાં મંદ
છદ્ધિની જણાય છે એક દરે જોતા શામળની આ હીકહીક
ન જાણી કૃતિ છે

કવિ નર્મદાશકરને ‘સંસ્કરણનાથી જનાવેલી સાગેની શામળની
'જગસ કસ્તૂરીના મૂળ મોમદેન, કથાસંગિતસાગ'ની પ્રખ્યાત
વત્સરાજ ઉદયન ને વાસવદત્તા-પદ્માવતીની કથામાં જોના મળે છે
શામળ પોતાના શ્રોતાઓને અનુરૂપ ઘોડા નામદેર અને વિગનદેર કથો
છે ને મૂળની અનેક આક્રમ્યોને રથાને એક સ્ત્રી-ચરિત્રની અને એક
દેશધર-પ્રાણધર નામના યત્રવિદ્ સુધાગળ વુઓની રોમાચક કથા
મૂકા છે અનેક અદ્ભુત સકટો વચ્ચે થયેના જગસ-કસ્તૂરીના લગ્નની
વાત પણ ઘોડાક નામદેર સાથે, ‘કથાસંગિતસાગ’માં, નરનાહન દત્ત અને
કર્પૂરિકાના લગ્નમાં જોવા મળે છે નાયિકાને મળેલ મળી જરાની

વાત પણ ઉદયનની એક આડવાર્તામાં છે. શામળે આડકથાએ નિરૂપેલ સ્ત્રી-ચરિત્રનાં મૂળ પણ ‘કથાસરિત્સાગર’ ને ‘વૈનાલપંચવિંશતિ’ ઉપરાંત કોઈક લોકકથામાં પણ પડ્યાં હોય. મૂળ ‘કથાસરિત્સાગર’નું અવલંબન સ્ત્રીકારી શામળે આ અદ્ભુત રસની કથા આલેખી છે પણ તેમાં કયાંક વિગતોની અસંગતિઓ રહી જવા પામી છે તો કયાંક કોતુકની માત્રા વધી પડી છે તો કયાંક પ્રસંગો તાલમેલિયાં બની જવા પામ્યા છે; પણ શામળની શક્તિઓ, અશક્તિઓ અને તત્કાલીન શ્રોતાઓની રમૂત્તિનો અને સમજશક્તિનો સામટો પરિચય આપે એવી આ રસિક કથા છે.

‘મુખર્ષિ ગુજરાતી નાટક મંડળી’એ જેને સફળ રીતે તખ્તા પર નાટકરૂપે ભજવી હતી તે શામળની ‘નંદનનીસી’ તેની અત્યંત લોકપ્રિય ને સાહિત્યકલાનાં ઉચ્ચ તરવે અંકિત, ઘાટીલી, કલાકૃતિ છે. આ કૃતિ પરત્વે પણ શામળના ઠીક ઠીક પુરોગામીઓ છે. સં. ૧૫૦૦ માં જૈન કવિ ન્યાયશીલ, સં. ૧૫૪૫ માં જૈનેતર કવિ નરપતિ, સં. ૧૫૬૦ માં સંઘકુલ કે સિંહકુલ, સં. ૧૭૩૧માં નિન્યસૌભાગ્ય, સં. ૧૭૮૩ માં નકલ કરેલ કોઈ અચ્છાન જૈન કવિની કૃતિ અને છેલ્લે શામળ આ લોકપ્રિય વિષય ઉપર હાથ અજમાવે છે. એના પુરોગામીઓનું એણે અવલંબન સ્વીકાર્યું છે તેનો નામ દીધા વિના એકરાર તે તેની કૃતિમાં બે સ્થળે કરે છે. આ બધામાં શામળ નરપતિનો વિશેષ ઋણી છે, જે કે શામળની વૃદ્ધતાએ નરપતિની કૃતિ અત્યંત સંશ્લિષ્ટ અને નીરસ છે.

નરપતિએ વાર્તાનો ઉદ્દેશ શીલનો મદિમા માવાનો કમો છે:

‘પદનાં સ્થિતિગુણિ દોઅંતિ, ચતુરજ્ઞા’ તે નર ભખંતિ;
/ નારી સીચલપણ’ આખંતિ, કવિતા નરપતિ હમ કહંતિ.’

શામળની વાર્તામાં પણ આ ઉદ્દેશ મધુર રીતે પાર પડે છે.

દદગદમૂલ સંકાનો કોટો એકનાર ચિતમાં પેડા પછી માનડીના

સરને કેવો ઢોંગી ખાય છે તે જાણી કયાનો વિચાર છે નહિએન રાજ,
 પ્રધાન વયોચનની સ્ત્રી પદ્મિની પ્રેમ કામી બને છે વાસના-પ્રેમો
 રાજ પરાનરી જગદાચારીમા પદ્મિનીને ઘેર જીવ છે પણ પદ્મિનીના
 દૃઢ મનોમજે ને પોષણની ચતુર્ગાઈથી પ્રાણપત્નીનું રક્ષાય છે
 પગેનાથી પાછો ફરેલો પ્રાણ પની પ્રેમ વડમાય છે માનખ કિતા
 પની પિયર જઈ વસે છે શિકારે નીકળેના રાજ-પ્રધાન એવા
 પદ્મિનીના પિતાને ત્યાં જીવ છે વૈલોચનના ચિત્તનો શકનો કાંઠો
 કાઢરા પદ્મિની તેને પિતા નેનકમનશા, રાજ ને પ્રધાન ચોપાટની
 રમત રમે છે ચોપાટ રમતા દરક ખેનાડી પાસા ફેકતા જે દોડગ
 ઘોડે છે તેમા ફેટલુ બધું અચન, કનિન, ઔચિય ને નાટ્યતરુ
બધું છે। 'પાસા પોખાગેનો મૌલિક નાટ્યાત્મક પ્રસંગ અને
 બીજા ઉપરની સમસ્થાઓ ચોજી કનિએ માનવગણનાની સકુનતાનું,
 પાનાલેખનની સમર્થ શક્તિનું સામગ્ર માટે ઠીક ઠીક કડી સકાય
 તેની કલ્પનાશક્તિનું અને 'સત્યનો જય અને અસત્યનો પરાજય'
 એ સનાતન ન્યાયનું દર્શન કરા મુ છે

૩૦૦૭ પંક્તિની પદ્ધતિ મદનમોહનના માટે શામળ વાર્તાના
 અંતમા કહે છે —

‘હવે નાખાઈ દાદરા સમસ્થની જે સાખ
 સસ્ત્રુત માહેથી એ રોધિયુ, બપોરે દિન સુજ રમાખ

અને ‘મદનમોહન’ની કમા ઝડી ઝડી રસાળ મતલબ કે
 શામળને પોતાની દૃતિની ‘રસાળતા’ માટે લિયો અલિપ્રાય લાગે છે।

‘સસ્ત્રુત માહેથી એ ગાધિયુ બપોરે દિન સુજ રમાખ’
 કથાનું સરગાતનું નમ્મ શામળ કથાસરિસાગર શાનાચાર્યની
 ‘[લેખ-પ્રસાધિકા અનુભવદાસની ‘મધુ માલતી’ માધનૃત
 ‘રૂપસુદગથા’ અને પ્રખ્યાત લોક-પ્રેમ-ગાથા સદરત-સાવલિગા પઠ્યા,
 અનુકૂળ દેરકા સાથે લીધું છે મુખ્ય વાર્તામા આસી અસાતર ૭ ગોચુ

કથાઓના ખીજ પશુ 'જાત' 'કથાસંગિત્યાગ', 'પચતન', 'શુક્ષ્મપ્રતિ' અને પ્રાચીન નોકસાહિત્યમાથી પત્રેરુ મદતા, વતે-ઓછે અથે મળી રહે છે 'પચતન'ની રીતિએ વાર્તામા વાર્તા આયોજ, બોધ અને આનંદ માથે ચાતુરી શિખવવાના આશયથી વાર્તા સખના-કહેના શામળમા અને સમગ્રમા, વ્યવહાર-નીતિના બોધવચનો અને આક્રમણોને કાળે વાર્તા-પ્રવાહ ધારી ગતિએ નહેતો નથી અને આદિ-મધ્ય-અતમા પ્રમાણમાન સચવાતું નથી.

'મદનમોહના'ની વસ્તુસંલ્લનાનુ પૃથક્કરણ કરતા આ નિધાન ધણે અરો સય લાગે છે ૨૦૦૦ પંક્તિઓ સુધીમા મદન-મોહના પુરુષવેરો નગરત્યાગ કરે છે ત્યાં સુધી વાન આગળ ગતિ કરે છે જ દુષ્પાતકથાઓ અને મોહનાના પાત્ર લખો એ પશુ વાર્તાના પથરાળમા વધારે કરી એના શક્ય ધાગીના પોતને રોળી નાખે છે શામળને પાનોના મનોમતને અને વૃત્તિ-ચાલારાને ગ્રપ્ત કરવા કરતા વાર્તા-કથન અને પ્રસંગ-રસમા જ એટલો બધો રસ છે કે પ્રેમાનંદની માફક પાનોના વ્યાવર્તક લક્ષણો તે મૂન કરી શકતો નથી પશ્ચિમાને નરનારીની ચાતુરી તે દર્શાવી શકે છે પશુ 'નગનારીના અગ્નિ' તે ચીતરી શકતો નથી આમ તો અન્ય વાર્તાઓની તુલનાએ 'મદન-મોહના' શામળની શક્તિ-અશક્તિનુ સાધેલાયુ જ્ઞાન કગવતી લોક-પ્રિય કૃતિ છે પશુ 'નદમનીસી' ને 'સિદ્ધાચન બત્રીસી'ની તુલનાએ ઓછા આકર્ષી કૃતિ છે.

સ ૧૮૭૧ મા રચાયેલી શામળની છેલ્લી મનાની કૃતિ 'સુઝાબટોતેરી' સગૃહ 'શુક્ષ્મપ્રતિ'ની કીકડીક અસર ઝીલે છે મૂળ કાગળી તૂલીનામેહ પરથી લાગતની અન્ય લાગણ્યોમા એ વાર્તાઓ ઉતરી આવી છે પરનારીત્યાગ અને નીતિ-શુદ્ધિ પ્રચાર એ એના આવેખનનો શુભાસય છે પશુ એના સર્જન-કાળે ને ત્યાર પછી પશુ આ કૃતિ એના કર્તાના મૂળ આશયથી ફટાર્થ વિષયીત પશ્ચિમામ જન્માવનાગી અને અનીતિને વિગ્રય વણુવતી લાગણથી શામળે આ

કૃતિ લખી જ ન દોન તો હીક એમ નર્મદને લાગેનું તે એક આધુનિક
 [નિવેચકને એ કૃતિ જાણી નાખવા જેવી લાગેલી. જૂની ગુજરાતીમાં
 રત્નમુદરે સ. ૧૬૩૮ માં 'શુભળદોતેરી' ના 'સડા બદોતેરી',
 પછગળે 'ગસમજરી' વા 'સીચરિત્ર' ની વાર્તા તે જાનકાદે
 સગવળ સ ૧૬૭૭ પહેલા 'સીચરિત્ર ગસ' ગ્યેલો આ ઉપરાંત
 એક માગનાડી લાપામાં ને બીજી સ ૧૮૦૫ માં મલમાં લખેન ઠાઈ
 અગાત બાલક કવિની 'નુગ બદોતેરી' ની પ્રેરે પશુ મળ છે
 શામળની 'મુગા બદોતેરી' ની લોકપ્રિયતાએ અન્ય કૃતિઓને નિરમૂલિતા
 મર્તમાં ધોતી મૂકી. તે સગવે પ્રચલિત સીચરિત્રની અનેક વાર્તાઓના
 મૂળ 'કથાસાગરિસાગર' અને 'પંચત ર'માં મળી આવે 'અગગનિઓ' '
 બોઢીયો કૃત 'હેઢમેરાન', બાત્તાકની 'ફેલ રેઢરીઝ',
 'જલ હાગ્યાકની નાર્તા' વગેરેમાં શામળ કરતાં પશુ વધાર આગળ જાય
 તેવી વાર્તાઓ છે. એ અગાધાન જનીને, નવીન સરકરણથી શામળની
 આ વાર્તાઓ પ્રાટ કરના જેની લાગે છે તો ઇતનાકને તેમાં હાસ્ય,
 આલાકી, વાર્તાશાસ્ત્ર, જાણ અને સમાજશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ગસ પડ્યો છે
 'સિંહાસન બનીસી' ધણા નિવેચકોને મતે શામળની સર્વશ્રેષ્ઠ
 કૃતિ છે

વિક્રમરિચક વાર્તાચકમાં 'સિંહાસન બનીસી'નું ધ્યાન ધણુ
 અગત્ય છે અને કેટલાક નિવેચકો તો આ વાર્તાચકમાં 'સિંહાસન
 બનીસી'ને શ્રેષ્ઠ ગણે છે

જૂની ગુજરાતી અને ગજસ્થાનીમાં વિક્રમ સાથે સળધ
 ધગરતી કથાઓનું સાહિત્ય સરૂત પ્રાકૃતાદિ પ્રાચીન રચનાઓ તથા
 પોકપ્રવાહને આધારે ઓછામાં ઓછુ પદરમાં સૈકાથી વિકસ્યુ છે,
 અને હેઠ ઓગણીસમાં સૈકા સુધી આ પ્રવાહ અનિચ્છિન્ન પડે ચાલતો
 આ ગો છે વિક્રમ રિતેનું આ લાગત-ચાપી નાર્તાચક અને તેમાં પશુ
 'સિંહાસન બનીસી' ની વાર્તાઓનો સમુદાય ગુજરાતીમાં પુષ્પા

પ્રમાણુમા નિરપામે છે અને કદાચ મૌથી વધુ લોકપ્રિય પણ છે
 'સિદ્ધાસન બનાસી' વિષેની રચનાઓમા ક્ષેમકગ્ના સંસ્કૃત ઉપરથી
 | મનપચદ્રે સ. ૧૫૧૬ આસપાસ જૂની ગુજગતીમા 'સિ બ'
 લખી ત્યાર પછી જ્ઞાનચક્ર, મિદ્ધિમુરિ દેઈદાસ, હીરકલસ, સધ-વિજય,
 વિનયતાલ, સુદૃષ્ટ વગેરે જૈન અને જૈનેતર કવિઓએ કી-કાંક
 પ્રમાણુમા આ વિષયમા રચના કરી છે

શામળ આ વાર્તા પર પગનો અને વિક્રમવિષયક કથાઓ
 લખનાર છેલ્લે પણ સૌથી લોકપ્રિય અને લોકપ્રિયતા દર્શિ છે એણે
 પોતાની વિક્રમવિષયક વાર્તાઓથી એની આગમના કવિઓના કાર્યને
 ધણે અંશે ઢાંકી દીધું છે આ કવિએ પોતાની 'સિ બ'ની રચના સ.
 ૧૭૭૭ માં શરૂ કરી, સ. ૧૭૮૫ માં પદ્ય વાર્તાઓ પૂરી કરી અને
 બાકીની વાર્તાએ ત્યારપછી રખીદાસના આશ્રયે સિદ્ધુજીમા ગમી

પર પરાથી ચાલી આવે-ની આ વાર્તાઓનો પરિચય, જૈન પર પરા
 ઉપરાત કોઈક ખીજી રીતે પણ એણે મેળ રો હશે, એ સ્પષ્ટ છે. આગળ
 ઉત્તરેની નધી જ કૃતિઓ એણે જોઈ હશે એમ માનવાનું ખાસ કાગ્યુ
 નધી, પણ આ કવિ એની સાદી કૃતિઓમા સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, જૂની
 ગુજગતી અને અન્ય પર પરાઓમા લખાયે-ની આ વિષય ઉપરની
 કૃતિઓનો સારો પરિચય રચણ રચણ પ્રગટ કરે છે એણે પર પરાગત
 વાર્તાક્રમમા ફેરફાર કર્યો છે, તેમજ કેલીક વાર્તાઓ નવી પણ ગમી છે
 અને તેમને જૂની વાર્તાઓને સ્થાને ઝાડની દીધી છે કદનાય બનીસ
 વાર્તાઓ પણ શામળે એ બનીસ વાર્તાઓમા આકકથાઓ સમેત લગભગ
 ૮૦ જેટલી વાર્તાઓ કહી નાખી છે

આ કૃતિ માટે શામળનો પોતાનો પણ અલિપ્ત નોંધપાત્ર છે
 મનનુ માહાત્મ્ય વર્ણવતા તે કહે છે

| 'જેવુ મીમદ્ બાગવત, જેવુ રામચરિત
 તેવુ ચરિત વિક્રમતલ પૂરુ મનપવિત

આમા કવિ, શ્રીમદ્ ભાગવતકથા અને રામચરિતની સાથે
નિમ્નચરિતને પણ મૂકે છે મધ્યકાલીન જીવનમા સરકારનિરજીવના
અને મનોરંજનના જે સાધનો હતા તેમા પદ, આખ્યાન નગેરેની
સાથે લોકનાર્તાનું પણ ઘણું મહત્ત્વ હતું અને શામળ જેવો કુશળ
વાર્તાદાત્ર નાર્તાકથનની સાથે જ લોકપ્રિયતા સાધનબૂત અગ્રે પણ
વાર્તામા ઉમેરી દે છે એ ધ્યાનમા રાખીએ તો જે વર્ગને મારે એ
લખતો હતો તેને મારે તો એવું મહત્ત્વ ઘણું મોટું છે

ક્ષેમ કર મુનિના નાનકડા સર્જનથી શરૂ થયેલી આ વાર્તા-
સરિતા મધ્યકાલીન યુગમા લાખજો શ્રોતાઓને વાર્તાગ્રસ પાતા પાતા
અનેક સર્જકોને હાથે વધારે ને વધારે સમૃદ્ધ બનતી ચર્ધ છે અને
શામળમા તો અનેક રથજેથી પોપણુ પામીને એ મહાનંદ જેની દેખાય
છે વાનાઓના આ નિઠાસમા શામળના પુરોગામીઓનો ફાળો નહોતો
મૂતો નથી, એટલું જ નહીં પણ શામળે કરેલા વિસ્તારમા ખીજ
અનેક રથજેથી એજો રચીકારેલી વાર્તાઓ અને આડકથાઓ પણ
નોંધપાત્ર છે. કદાચ આ વાર્તાઓ મારે શામળ ન્હાતું પરત્વે મૌલિકતાનો
દાવો ઝાઝો ન કરી શકે પણ પદ્ધતિ પરત્વે અને નાટ્યોનો વિસ્તાર
કરનાની શક્તિ પરત્વે એ માનવો અધિકારી છે ચેનીની, કલ્પના
અને જ્ઞાનમાધુર્યની માનવમા વધારે સામર્થ્ય જતાવનાર ધનિઓ આ
પર પગમા છે, પણ સમગ્ર રીતે જોતા અને શામળના હેતુને ધ્યાનમા
રાખતા શામળને જેટલી લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત થઈ છે તેટલી ખીજ
કોઈ કવિને ભાગ્યે જ પ્રાપ્ત થઈ છે, એ હકીકત છે

શામળ 'સિ જ 'ની વાર્તાઓ લખે છે તેની પાછળ તેની
ધરિજ 'નરનારીની આતુરી, નરનારીના ચરિત' ('મદનમોહના'
પકિત-૨૯૯૨) વર્ણનમાં છે અને એ કહે છે -

‘સરસ્વતમાથી શોધિયુ માત્ર કીડ પૂર,
લોજમળ મ ભરખડમા નાસાવળુ નૂર.’

—એ પણ નિર્ભેળ મૌલિકતા માટે એનો દાવો નથી એમ સ્પષ્ટ કરે છે.

‘કહ્યું’ કથે તે શાનો કવિ ?

મધો વાત તે શાની નથી ?’

(નંદનગીરી, ચોપાઈ ૧૦૩)

એમ એ કહે છે ત્યાં સંદર્ભ તો જેના મનમાં જરૂરિયાત વસી છે એને કમી વિચાર હોતો નથી એમ નિરૂપવાનો છે અને શામળ પોતાના અનુભવમાંથી ધણું પરિચિત અને બંધનેસતા ઉદાહરણો આ લાવને દૃઢ કરવા માટે આપતો જાય છે, તેમાં આ પંક્તિ પણ સખી નાખે છે એટલે એણે કરેલો એ મૌલિકતાનો દાવો છે એમ માની લેવું વધારે પડતું લાગે છે. એણે પોતાની રીતી પૂરતો પણ રસિકતાનો કે લવ્યતાનો દાવો કર્યો નથી. જલકે એનો આદર્શ તો:

‘સાદી ભાષા, સાદી કહી, સાદી વાત વિવેક,

સાદામાં શિક્ષા કથે તે જ કવિજન એક’

(મદનમોહન-પંક્તિ ૨૬૯૦-૯૧)

એ છે એટલે શામળને કવિ તરીકે મૂલ્યવાનું કે એની સાહિત્યસેવાની વિચારણા કરતા આપણે શામળને મૌલિકતા કે સૈવોની લવ્યતા કે અખડબડરી ગસની દષ્ટિએ વિચારવાનો નથી પરંતુ જે લાખો શુદ્ધગતીએને મનોજન તેમ જ વ્યાવહારિક જ્ઞાન પૂરું પાડવા સાથે પદોપગ્રયુક્ત જીવને પ્રાપ્તે તેણે અભિમુખ કર્યા છે અથવા જોછામાં જોછા એના ઉમદા કાર્યોના પ્રશંસક બનાવ્યા છે તે દષ્ટિએ એની સેવા ધ્યાન ખેંચે છે લોકવાર્તાઓ રચનાર જધા કવિઓમાં વધારેમાં વધારે વિસ્તારમાં અને વધારેમાં વધારે પ્રમાણમાં જેની કૃતિઓ રસપૂર્ણ વંચાઈ અથવા સંભળાઈ છે તેવા કવિ તો શામળ જ છે. શામળની વાર્તાઓનાં મૂળ કેટલીક વખત અણધારી રીતે અનિ દૂન હોય છે. જેમ કે વેતાવપચીસીની શરૂઆતની આખ્યાયિકા

આપણને નહકના સાધનોમા જોડા મળતી નથી પણ છેક તિબેટન અને મોંગોલિયન ભાષામા થયેના 'વેનાવપચનિશનિ'ના ભાષાનરોમા આને મળતી આખ્યાયિકા પ્રારભમા મળી આવે છે (૨૧ ન ૭૮. ત્રિવેદી 'શામળનુ નાર્તાસૃષ્ટિ ૫' -૫ ૩-૪)

શામળની વાર્તાસૃષ્ટિ અનેક રીતે ધ્યાન ખેંચે એવી છે એનુ દોષાનરમ્ય પૂર્વમ્બીન કથાઓને અનુસરતુ હોના હતા કથાકાર તરીકે શામળની શક્તિઓને કારણે અપૂર્વ સાગે છે અને એના પાત્રો પણ વિશિષ્ટ છે એવી પાનમૃષ્ટિ પૌરાણિક આદિ યમાના યૌનશીલ પાત્રોની નથી પણ લોક-કલ્પનામા સદીઓથી પગલુ ખખજક વીર પુરુષ તરીકે રચાન પામી ચૂકેલા રાજા વિક્રમ અને તેના સમયના માનવ તથા માનવેતર સર્વોની બનેલી છે

નિકમ ભારતીય વાર્તાસૃષ્ટિનું અપૂર્વ પાન છે પૌરાણિક દેવોને બાદ કરતા, ભારતીય ભાષાઓમા જેટલુ વિક્રમ નિમે લખાયું છે, જેટલી 'વરિધપૂર્ણ', અમરકોરી, પ્રશ્ન સામુક્ષ વાર્તાઓ આ લોકલક્ષ્યરિચત પરમ ન્યાયી, હિદાર અને પગલુ ખખજક રાજા નિમે લખાઈ કે અમરા પ્રચલિત બની છે તેટલી બીજા કોઈને નિમે નથી નિકમ ઐતિહાસિક હોતો કે નહિ એ સંગોવક ને અભ્યાસીએ વિચારવાનો પ્રશ્ન છે સામાન્ય માનનીની વૃત્તિ તો આ વાર્તાઓનો રમ માણવાની છે વીરપૂજની વૃત્તિ સાર્વનિક છે અને માણસ પોતે કરના યોગ્ય માનના હતા જે નથી કરી શકતો એનુ કાર્ય કરી શકનાર કે એના સદ્ગુણ આચરી બતાવનાર પ્રત્યે અલોભાવથી જોનો હોય છે અને આ નિકમ પણ મનુષ્યલક્ષ્યને એ રીતે તરત આકર્ષી લે એવુ પાન છે

માણસ સ્વેચ્છાથી ઘણો એટલો ત્યાગ કરી શકે છે પણ જોતા પારકાને માટે ધ્રમ કલ્પવાની એને વૃત્તિ સામાન્યત હોતી નથી ત્યારે આ નિકમ જીવસંસ્કારના પરિક્ષણ કરીને દુષ્ટીઓને મરદ કરે છે

તેમના દુ ખ દુ કરે છે બધા હોય ત્યાં જનીસનક્ષણ તરીકે પોતાનો
 જોગ આપવા તે તૈયાર થઈ જાય છે વૈનાસ, રાક્ષસ અને હિંસક પશુઓ
 સામે તાખડે છે અને વૈતાન અને હિંસા સિદ્ધિ માતાની સહાયથી ઈ
 સામે પણ મોરચો માડના તૈયાર થઈ જાય છે બીજા પાત્રોમાં પણ
 અનેક વૈવિધ્યપૂર્ણ વ્યક્તિઓ મળે છે એમાં સાહસ કરનારને,
 શિશુઓ કળારને અથવા તેનું કે ઘીની હિંસાથી પ્રાઈમાં પડનારને
 અથવા પોતાને પીડનાર ગણસ કે પ્રેત જેના તરવાને માગનારને કરના
 તૈયાર થતી સ્ત્રીઓ છે, મનીઓ છે, દુરાચારી સ્ત્રીઓ પણ છે મોગીઓ
 છે દેવો છે યજ્ઞો છે ગણમે છે વૈતાન છે કામધેનુ પણ છે અને
 બીજા માનવેનર સૃષ્ટિ પણ તેમાં દેખાય છે

અમ કારોની આ દુનિયામાં કઈ ખોટ નથી એટલું જ નહીં
 પણ ગમે તેવો અમકાર જાણી શકાય જતે છે જન્મજન્માતરની
 રાતો પણ આ પાત્રોને યાદ આવે છે સમુપવર્તનના હિંસા અને
 વર્ણનો અનેક આવે છે સાગર ખેડનાગ અને અદગક ધન રણી
 લાનનાગ વણિકો આ સૃષ્ટિમાં ધણું છે તે ઉપરાંત એમાં પુરુષ પાત્રો
 જરૂર નધારે તેમની સ્વાભિમાની, કુસંગ, સમસ્યાગ્રામીન તેમ જ
 પોતાનો હેતુ પાર પાડના મારે ગમે તેવું સાહસ કરના તૈયાર થાય
 તેની સ્ત્રીઓ પણ છે શામળની સ્ત્રી-પાત્રોની સૃષ્ટિ અત્યંત વૈવિધ્યમય
 અને શુભદોષયુક્ત છે, જના શામળને પોતાને સ્ત્રીઓની નિંદા કંઠી
 હોય એવું માનવું જરૂર વધારે પડતું અને તેને અવાર કરનાર
 લાગે છે જો કે શામળ પોતે આ જાતના પોતાની માન્યતા આ
 પદ્ધતિમાં જ રહે છે

‘ છે કોઈક જ એવી નારીઓ

નહીં સદુ કે સરખી — (ન દળાતી)

અને શામળ એને ‘ નારી તું નાગધણી ’ તેમજ ‘ નારી નરકની ખાણ ’
 એમણે રીતે ઓળખાવે છે તે પર પરાને તેમ જ પ્રસંગાનુસાર નર્મને
 અનુસરી છે એમ લાગે છે શામળ કદાચ પોતાના જમાનામાં
 સ્ત્રી-સ્થિતિ જે અભિપ્રાય હોય તેનો પડવો પણ પાડવો હોય

શ્રી નગલગમ ત્રિવેદીને, શામળની સ્ત્રી-નિંદામાં, પુરોગામી જૈન સાધુઓના લખાણની જવાબદારી લાગે છે

✓ શામળની સેવા ખીછ રીતે પણ મહત્વપૂર્ણ છે એણે આ વાર્તાઓમાં ગાન ચાલી આવેલી પરંપરાનું જ અનુસરણ નથી કયું પણ પોતાના તરફથી અનેક વસ્તુઓ ઉમેરી છે / ખરું જોતા શામળની 'સિં ય' એક કથાકોશ છે અને એના સમયમાં પ્રચલિત બહુસખ્ય પૂર્વપરંપરાગત કથાઓને, વાર્તામાં વાર્તાની પદ્ધતિએ આ કૃતિમાં ગૂંથી લઈને શામળ એને સ્ત્રિમંથની ગાંઠમાં લૂપ્ત થઈ જતા અટકારી એ એની મોઝી સિદ્ધિ છે / આજે વાર્તામાં વાર્તા કે આકકથા આપણને ખટકે છે પણ ભારતમાં તો આ પદ્ધતિ ધણી જૂની છે આપણા ધૌર્ગણિક સાહિત્યમાં એ આખ્યાનો અને ઉપાખ્યાનો રૂપે પ્રગટ થઈ ■ તો લોકપ્રિય વાર્તા પ્રકારમાં 'પંચતન્ત્ર', 'હિતોપદેશ' અને એના જેવા ખીખાં સર્જનોમાં એ પ્રગટ થઈ છે ઉપગત ડીગ-કલશ જેવાએ પણ પ્રાચીન વાર્તામાં એનો વિનિયોગ કર્યો છે શામળગણિ પોતાની કૃતિમાં આજ પદ્ધતિ અજમાવે છે એટલે શામળને દોષ દેવાને બદલે એણે માન પરંપરાનું અનુસરણ કયું છે એમ કહેવું ન્યાય-સંગત છે ■ શામળે 'વેતલ પચવિશતિ'ને જુદી જ કૃતિ તરીકે ન સમજતા આની બીજીસમી વાર્તા તરીકે ઉમેરી લીધી છે ચંદનમલયાગિરિ, હરણ, પચ્ચક, અગોલાગણી નાનિક, હસ, કાનડિયો, નોકા, મેના-પોપટ, કાકતો ઘોડો, પખીના વાર્તા, રણુચલ ગદના સમળી વાર્તા, ભાલારામની એની પોતાની રચના વાર્તા, જોગણની વાર્તા, લક્ષણુદિની વાર્તા, સ્ત્રીચરિત્રની વાર્તા, રૂપાન્તીની વાર્તા, મડાપચીસી (વેતાવપચીસી) વગેરે 'સિં ય' ની મૂળ પરંપરામાં ન ગણતી વાર્તાઓ છે એ બતાવે છે કે શામળે આમાની ઘણીખરી નવી વાર્તાઓ ખીખાં સાહિત્યમાં જોઈ કે સાલજાને આ કથાકોશમાં એનો વિનિયોગ કર્યો હશે ■ શામળને વાર્તાઓના મિશ્રણ કરવાનો ધણે જોખ છે, એટલે રસભાવિક રીતે જ મૂળ

પરંપરાની કોઈક વાર્તા શામળની નથી દેખાતી વાર્તાનો અંશ બની ગઈ હોય એમ પણ જોવા મળે છે.

ગુજરાતી પરંપરામાં ન મળતી વાર્તાઓની માહિતી પણ શામળને છે ને તેણે તેનો પોતાના સર્જનમાં સમુચિત ઉપયોગ કરી લીધો છે.

શામળની 'સિં. બ.'માં ની પૂર્વકાવીન પરંપરામાં નહીં એવી કેટલીક વાર્તાઓ છે પરંતુ એમાં 'પંચદંડની વાર્તા' પદ્યોન એવે એવી છે પંચદંડની વાર્તા શામળની 'સિં. બ.' પહેલાં બીજી કોઈ 'સિં. બ.'માં મળતી નથી. આમ તો સંસ્કૃતમાં ને જૂની ગુજરાતીમાં પંચદંડ-વિષયક ડાઁનગધ કૃતિઓ મળે છે પણ સામાન્ય રીતે એમ કહી શકાય કે શામળે રામચંદ્રસૂરિ, નરપતિ, અણત કવિજન 'પંચદંડ-ચતુષ્પદી' (વિ. સં. ૧૫૫૬) અને અણત ગુજરાતી ગદ્યકારકૃત 'પંચદંડકથા' (વિ. સં. ૭૩૮) આ કૃતિઓ જોઈ હોવી જોઈએ. શામળ વિશેષતઃ રામચંદ્રસૂરિની પરંપરાને અનુસરે છે 'સિં. બ.'ની પાંચમી પૂતળી હંસાના મુખે 'પંચદંડબન' નું આખું વાર્તાત્મક ઉપકથા રૂપે નિરૂપતુ એ વાર્તાના આયોજનની મૌલિકતા છે.

'ચંદનમલયાગ્રિ' ની વાર્તા 'મહાપત્નીસી' મા આઠમી વાર્તા છે, ૫૫૫ સં. ૭૧૧ મા ઉપાધ્યાય મુમતિહંસ અને સં. ૧૭ ૬ મા સાધુ અજિતચંદ—નેને સ્વતંત્ર વાર્તાનું મૌલ્ય આપે છે. 'વૈતાલપત્નીસી' સ્વતંત્ર વાર્તા તરીકે ખૂબ લોકપ્રિય થઈ છે. સં. ૧૬૧૯ મા દેવશીલે એને સ્વતંત્ર વાર્તા તરીકે રચી છે અને હેમાચુદે એને ૧૬૪૬ મા ગુજરાતી ગદ્યમાં રચી છે એ વાર્તાનું મૂળ તો 'કથાસરિત્સાગર' ના સગાકરતી લંબકમાં મળે છે. ત્યાં પત્નીસી વાર્તાઓ વિસ્તારપૂર્વક આપેલ છે. 'કથાસરિત્સાગર', 'બૃહદ્-કથા' ને આધારે રચાયે છે એટલે આ વાર્તાઓનાં મૂળ ઘણાં પ્રાચીન છે, એ સ્પષ્ટ છે.

લક્ષ્મીદેવીની વાર્તા ખૂબ જૂની છે અને છેક 'પંચતંત્ર' સુધી તેમ જ પ્રચલિત લોકવાર્તાઓમાં એના મૂળ જોવા મળે છે. શામળે આ વાર્તાને જગત જુદી રીતે 'સિં. જ. માં' (કથાક ૨૭) મૂકી છે. આ 'સિં. જ. માં' શામળે એ ઉપગંત ફેટવીક અત્યંત રસિક લોકકથાઓ અને મનસાહિત્યની કથાઓનો પણ સમાવેશ કર્યો છે.

ચંદનમયપાગિરિની વાર્તા પણ લોકસાહિત્યમાં પ્રચલિત વાર્તાનો વિસ્તૃત અવતાર છે, સાથે જ માધરાનસ કામકુંડલાની વાર્તા પણ સ્વતંત્ર વાર્તા હતી અને તેને શામળે આ વાર્તાચક્રમાં સમાવી દીધી છે.

✓ 'સિં. જ. માં'ની ૧૬મી 'લાલારામની વાર્તા' શામળેની મૌલિક છે. સમાજનો જેના ઉપર મુખ્ય આધાર છે એની ખેડૂત કામ-કણ્ણીની પ્રતિષ્ઠા, એનો સન્માન, ઈશ્વર ઉપરની શ્રદ્ધા, એનું મહેનતુ હૃદય અને એની રોજનીશી એ આ વાર્તાનો વિષય છે. સંભવ છે કે પોતાના આશ્રયદાતા રખીદાસની જાતિની પ્રશંસા કરવા માટે કવિએ આ વાર્તા લખી હોય.

આમ, ષષ્ઠ્યામ એ આત્મ્ય છે કે શામળની 'સિંહાસન જનીસી' અન્ય સાહિત્યકારોની 'સિંહાસન જનીસી'ઓની ટુનનાએ એક વિશાળકાય કથાકાય જની ગર્ભ છે.

શામળ નિે ધત્ત્રા વિવેચકોએ પોતાનો અભિપ્રાય આપેલો છે. છેક દવપત-નર્મદના જમાનામાં પણ કવિ તરીકે કોણ ચહે ? શામળ કે પ્રેમાનંદ-એ ચર્ચા 'લુહિપ્રકાશ' અને 'સુજરાત શાળા પત્ર'માં ચાલેલી દવપતે શામળને વધારે મોટા કવિ ગણેલો. નમદે પ્રેમાનંદને એ આન આપેતુ. બેઉ કવિઓની કાવ્યવિષયક સમજને ઉપયુક્ત અભિપ્રાય અનુકૂળ જ છે. નવલરામ દરેન, તટસ્થ ને અવધારી વિવેચક હતા પ્રેમાનંદ અને શામળ વિષયક એમના અભિપ્રાયોનો

આજે પણ માનપૂર્વક હિ લેખ થાય કે તે લખે છે “ શામળ ઉપર ઉપરથી ચર્ચા કર છે ઘાડી મસ્તી નથી એ મહારાજીને અનુભવ ઉપરથી વખતો હોય એમ જણાય છે Inspiration નથી તેના કંગડા પડે છે એથી જ વચના વર્ગનાને (અધ્યક્ષાને) ગમે છે પ્રૌઢ બુદ્ધિવાળાને પ્રૌઢ જ્ઞાની જ ગમે શામળ બીજા લોકના વિચારમા વધારે જિતરતો જણાય છે સામાન્ય અજ્ઞાન લોકોને કેમ લાગે છે એ જાણે છે એ કવિ છે તેથી કુદ્ગત massesમા માલમ પડતી કુદરતને જ ચીતરે છે શામળ તરી masses અને જૂના વિચાર ચીતનારો છે પડિતનો શાસ્ત્રજ્ઞનો કવિ પ્રેમાનંદ અને વાલ્મીકી એન્હો સંસારબુદ્ધિનાળાઓનો કવિ શામળ શામળની વાત કહેવામા પથુ ધણી ઉતાવળ કોઈ વસ્તુને એનું મન કરીને જોતું નથી ભમરાની પેઠે સુગંધ લેતું જાય છે, જીડતું જાય છે અહલાન બૂલી કદી તનીન થતું નથી યશુ નથી સ્વયંવર થતું નથી તેથી શામળની વાતોમા unity નથી ”

શામળ નિરોનો આ અભિપ્રાય આજે પણ કેન્હો સાચો લાગે છે । પ્રમાનંદ અને શામળ નિરોની તરલગમની વિચારણા અનેકદેવીય અને મૂલનરવોને સ્પર્શનારી છે

ગોવર્ધનગમે શામળને એક સુધારક તરીકે પોતાના વ્યાખ્યાન ‘Classical Poets of Gujarat મા ઉલ્લેખો છે એમના અભિપ્રાયને સાહિત્યના કેન્હોક ઈતિહાસકારોએ જેમનો તેમ સ્વીકારો છે ગોવર્ધનગમના સમયમા સશોધન-સ્થિતિ સ્થિતિ એવી હતી કે એમણે આપેલો આ અભિપ્રાય નવાઈ પમાડતો નથી પણ આજની સ્થિતિમા આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે શામળમા જે વિચાર અને અને આચારની નવીનતાનું નિરૂપણ થયું છે તે પર પરાને આભારી છે એનો યશ કે અપયશ બેઉ પર પગને ફાળ જના જોઈએ

મુખ્ય વે કા-વસ્તુ થયે આધુનિક અર્થમા જૂના કવિઓને

મૌલિક નહિ કહી શકાય. શામળ આમાં અપવાદ રૂપ નથી. અનેક પ્રચલિત લોકકથાઓ ઉપરાંત 'કથાસરિત્સાગર,' 'સિંહાસન દ્વિત્રિશિકા,' 'વેતાલપંચવિંશતિ' 'શુક સપ્તતિ,' 'લોગ્ગ્રગંધ,' 'પંચતંત્ર' જેવા સંસ્કૃત વાર્તા-લંકારનો તેમજ અસાધિત, લીમ, ગણપતિ, નરપતિ, મધુસૂદન, શ્રીધર, શિવદાસ, જ્ઞાનચંદ્ર, સિદ્ધિમૂર્તી, હીરકલશ, સંઘવિગ્રય, વિનયલાલ ઇત્યાદિ લોકવાર્તાના પુરસ્કારક પુરોગામી ઠેકાણેનેતર લેખકોના વાર્તા-સાહિત્યનો પણ એણે લોકોની રસવૃત્તિને અનુરૂપ બની, સમુચિત ને હૃદયગ્રમ ઉપયોગ કર્યો ને વર્ણો સુધી અવાઈ ગયેલા, પરંપરાથી એક દાળામાં વહેના કથાપ્રવાહને શામળે મુક્ત કર્યો એ એની વિશિષ્ટતા અને ચિરંજીવી સાહિત્યસેવા પણ મધુશો.

આખ્યાનક્ષેત્રે પ્રેમાનંદની પણ આવી જ ચિરંજીવી સાહિત્યસેવા છે. એણે એના પુરોગામી લાલજી, નાકર, વિષ્ણુદાસ, વિશ્વનાથ જાની આદિને અને કાળિદાસ, નિખુલાનંદ, ભોળો, ત્રિધર ને દયારામ જેવા અનુગામીઓને આખ્યાન-કલા-સિદ્ધિમાં પાછળ પાડી દીધા છે.

મઘના અણાવે મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં ઘણું જાણુ સર્જન પદ્યમાં થયું છે પણ જે કંઈ પદ્યમાં રચાય તે જાણુ જ કાવ્ય નહીં. નિરપેક્ષ દ્રષ્ટિએ કાવ્યનિર્માણ મૂલ્યાંકન કરતા મધ્યકાલીન સાહિત્યની આ મર્યાદાને જૂલવી જોઈ એ નહીં.

આગે ય આચાર્ય મુવ કહે છે તે પ્રમાણે, મધ્યકાલીન ઘણા કવિઓનું 'રસાત્મક વિશ્વ' સંકુચિત છે. દર્શન અને વર્ણનની મર્યાદિત શક્તિને કારણે 'કવિ' કરતાં 'ભગત'ના અભિધાને એ ઝોળખાય એમાં 'કવિ' શબ્દનું ગૌરવ અને ઔચિત્ય તેમ જ તેમનું સાચું મૂલ્યાંકન છે. શામળની તો કાવ્ય અને કવિની વિશ્વાવના જ 'સાદી' અને સરળ છે; પણ દર વખતે સાદાઈ એ કાવ્યની મર્યાદા જ નથી. એક તરફ તો એ પ્રસાદ ને માધુર્યની સાધક બને છે તો બીજી તરફ સાધારણતા ને સામાન્ય ગદ્યમાં સરી પડે છે. શામળના પદ્યમાં ઘણું એનું મધુશબ્દ (Prosaic) તત્વ જિતરી આવ્યું છે.

નરમિંહ કે આખા જેવા દર્શનની અપેક્ષા સ્વાભાવિક રીતે જ આપણે શામળમાં ન રાખીએ, પણ પ્રેમાનંદ જેવી, પ્રસન્નવર્ણન, રસજ્ઞમાન્ય અને પાત્રનિરૂપણની અપેક્ષા તો સકારણુ રાખી શકીએ; પણ આ બાળનમા આપણને શામળની વિશેષતાઓ કરતાં મર્યાદાઓ વિશેષ જણાય છે.

આ સંયથમાં આપેલું, ‘મહનમોહના’ની નાયિકા મોહનાનું શબ્દચિત્ર (પૃ નં ૮૭ થી ૮૯)—એ સામાન્ય રીતે શામળની નાયિકા—વર્ણન—શક્તિનું પ્રતિનિધિ ગણી શકાય. ‘ન દબ્બત્રીસી’માં એલું જ એક સુંદર શબ્દચિત્ર છે:

“અપજ નેન અંજન સમં, અકવાલિ જુગ એડ;
કનક કળશ હર એખતા, ફણ્ણમાત્ર નહીં ખોડ;
હર હર ત્રિવધી પડી, પેટ તે પેચલુ પાન,
મીવા કપોત સરીખડી, ઉજ્જવજ એપિત વાન.”

પણ સામાન્ય રીતે દર્શન કે જીવનનિરૂપણ કરતાં હૃદયજીવનના વર્ણનમાં રાચની શામળની કવિવ શક્તિ—એનાં નાયિકા—વર્ણનોમા કેવી રહ, એકધારી ને કદમના—પણ લાગે છે તે નીચેના કેટલાંક ઉદાહરણો પૃથ્વી રખાઈ થશે.

શામળના વિપુલ સાહિત્યમા, નારીસૌંદર્યવર્ણનના જે અનેક શબ્દચિત્રો આવે છે તેમા એકવિધનાનો દોષ એ તો જીડીને આખે વળગે તેવો લાગે છે ચંદ્રવદની, સશિવદની, મૃગયોચની, ગજગામિની, હંસગામિની, ‘ચરદયંદ્ર રોમે બામિની,’ ‘સિંહાકારે કટિનો લાંક,’ ‘રૂપનલુ’ કઈ ધામ,’ ‘પાન સરિખું પેટકું,’ અધર જાગે પડતાય,’ ‘પોપટરણી નાસિકા, ગજના સરખી ચાલ,’ ‘નાગદેવ શો ચોટલો, ખૂકુરી ધનુષાકાર,’ ‘પયોળ પદ્મ સરીખડાં, મોળકળા પિરતા,’ ‘દંત જાગે દાડમકલી,’ ‘ઉરસરોજ જે જીડીયાં, જિત્વીક્ષ્ણ આકાર,’ ‘ચતુગ ચતુર સુખલુ’—આ વિશેષો કે રહ કાવ્યપદાવલિ ‘નર વસની નાહોની

નાર, મોટીને યથા વચ્ચે જ બાગ' (સિં. બ. માં વિધાતાની વાર્તા નં ૧૦)
...એમ ગમે તે વયની નાવિકાને માટે. સામાન્ય રીતે શામળ
વાપરે છે. અરે! 'સિં. બ.'ની પાનનાં બીકાંની વાર્તા (નં ૨૧) મા
તો રૂપવંત રાજની ચારેય કન્યાઓનું એકધારું ને એક સામુદ્ર
રૂપવાળું આપી શામળ સંતોષ માને છે!

✓ 'રૂપવંત એક રાજ સાર, તેને ઘેર છે કન્યા ચાર,
રૂપે રૂડી રુદ્ર સતી, મહામનોદ્ધર નિર્મળ મતિ.

" " " " " "

" " " " " "

એવી છે ચારે કન્યાય, નહીં શામળો કે ભૂતજ માય'

શામળના, નાવિકાનાં શબ્દચિત્રોની તુલનાએ એના, નાવિકાનાં
શબ્દચિત્રો તો એકધારાં, નીરસ ને અતિશયોક્તિવાળા વધુ હોય છે.
એમનાં 'લક્ષ્મણ પીસ ને બાર' જ હોય એ 'ચૌદ વિવાના યુધ્ધ બાળ્ય'
જ હોય 'હીસ રાગ અલાવનામા' નિષુળ, 'મૃગયામા વીર' ને
ધનુર્વિદ્યાના ધીર' જ હોય!

અસંગત, સૌંદર્યવર્ધન, મુદ્ધવર્ધન અને વનરજીનોમા કવચિત્ત
પ્રેમાનંદમા પણ રહેતા ને એકવિધતા આવે છે, છતાં એની
કલ્પકશક્તિ, ચિન્તાત્મકતા ને પ્રાસાદિક ગૌરવાન્વિત કાવ્યપદાવલિને
કારણે તે કંટાળો આપતા નથી.

'મદનમેહના' મા સોપારાની રાજકન્યા કૃષ્ણાવતીનું, શામળ
હિંદીમા પ્રજા-કાવ્ય સૈથીને અનુસંગતી સૈનીમા શબ્દચિત્ર આપે છે
તે કેટલું સુદૃઢ, રોચક ને કાવ્યાત્મક છે!

" ફૂલજી માલા બની છક મુદ્દર, હાથમે ફૂલ સિયે જુ ખરી હે,
ફૂલજી સારી, ફૂલજી ચારી, ફૂલમે બાસ સુબાસ બરી હે.
નેન બયે દો ફૂલ ગુલાબ વો, નાસિકા ફૂલજી કાચી કરી હે,
સામવ કેદે એ ફૂલ હી ફૂલસુ, ફૂલસુ આપ બિધાતા ખરી હે "

('મદનમેહના' પદ્ધિ ૨૪૫૯-૬૨)

પર આ તો સૌંદર્યની ખડવહરી ! જે અખડ સૌંદર્ય-સહગી
ને રસવહરી પ્રેમાનદમાં અનેશ્વાર જોવા મળે તે શામળમઠ
કવચિત્તજ

પ્રેમાનદના અનકારોમાં હૃદયગમ ને ચિન્તાત્મક કલ્પનાનું જે
સંલિત તત્ત્વ રહેતું છે તે પણ શામળમાં જાણી જીવી ઠોઠિનું નથી.

ભૂપ ! મહે દીર્ઘી જગતેલી, સખી બે મધ્ય હોલી અવગતેલી
હૃદયોરથ બે જુગન સાહેલી વચ્ચે વેદબી' કનકની વેલી '

કે વે ! જાણે હેમની અનેત ફૂલે ફૂલી'—પ્રેમાનદ તમ્બતીનું આજુ
કલ્પનારસ્યુ ને કવિ નમ્યું શબ્દચિત્ત આપે છે ત્યારે શામળના ધન્ય
શબ્દચિત્રો ક પનાગર્ભ અર્થાસ કરને બદને શબ્દાનુપ્રાસનાગ્રહ હોય છે
ઉદ્ગમકર્મસવાદ' મા કામગાનું વર્ણન —

'કમ કમ ચ દૈ ચમકશુ ઝમઝમ વાગે હેર
ધમ ધમ વાગે ધ્રુવરા કામ તણી સમયેર '

કે 'મદનપ્રેમહતા મા ખાટનું શબ્દચિત્ત—

હીચોળા ખાટ હીરે જગી પરવાળાની પદ,
ધમકે ધ્રુવર ધોર ધન રમટિક મસ્તિના કાઠ '

કે જો જ કૃતિમાં કામુનીની સલામા નાયગાન્યુ વર્ણન —

વ જે ચોપડિયાનિત્ય નિ સાહુ ટેલ મૃ ચિવિધવિધ વખાણ,
સગીત વાળ વે ઘણા મન હરમે મદાયતુર તણા
ધડિએ ધગિએ શો રમ સોભે તે સામદને સધ
જ ધડિયા તણુ એ જોર ઠેકરાથી વાળે ઠોર
શરણાઈ દેરા નીધ્ય નદ, સગીતવિધારોભિત સાદ,
ર કાદે ઝણકારે ઝણઝણી કાગડારે ઠણકારે કિઝળિ
છંદસખા જેવી ત્યા નરત સુસ્તાચકી સોભા શરત
રદિય જા વાગે રિધર ધરી સલામા બારે ભૂપ '

કે 'સિ મ મા 'કામધેનુ'ની નાર્તા (ન ૨૨) મા —

“રમઝમ રમઝમ રમઝમ કરતી, ધણી ધુધરી ગાજે મા,
કમકમ કમકમ કમકા કરતી, વિછવા અણુવટ પાજે મા
રોજા સદન પદન રાગિપુરણ મદનમોહન મદમાલી મા,
ગુણનિધિ સિધિ સિધિ સ્વપ્ની, ગુણ સેવકમન ગાતી મા ”

આ રા શબ્દાનુપ્રાસગાળા શબ્દચિત્રોમા ખજુ કયાક કયાક જિન્દગી
કરિતાના અમકારા જણાય છે એ શામળના અનુપદે નોંધાતુ જોઇએ
દા ત. ‘સિ’ જ. ’ની રૂપરતીની વાર્તા (નં. ૮૧) મા કૃષ્ણવૃંદ
શબ્દચિત્ર જુઓ —

“અજવાળું અંતરિક્ષ ધણુ કોટી મદન રતનમઃ
રવનાવન સદુ નિરખિયુ, ગુણસાગર ધનરથમ
પીતામર પલ્લવ રી, અજે કુડલ કોત,
પૈળયતિ હર માળ છે, જૂગૂમી જાને વાન
ધમકે નેજુર અઝરી, ધમધમ ધુધરી પામ,
વિકૃતપર પરણાગિવો, વેણુ મધુરી વાય
રૂપ અટપટુ અનનુષ, છે અતિ સોલિત અંટ,
જેળી વાયે દુદુભિ, વાયે પુષ્પની રૂંટ
મદન અરચ્યા બાવના, કેસરકુમકુમ રંગ,
અતાર અરાસ અરમળ, ખલા અમર અનંદમ ”

શામળની ‘અ મદનિષ્ટિ ને ‘ગનગુમ દોહરીસ વાદ’— એ બે
કૃતિઓમા નો વર્ણનપ્રધાન વર્ણસમાધિવાળી, અર્થના ભોજે ખણુ
પ્રાસ-અનુપ્રાસનાની ને સખાજીની શબ્દાલ કારનાળી ઘણી કરિતા
મળે છે ‘અ મદનિષ્ટિ માથી એક અવનરણુ જોઈ એ —

“ઘોડલા, જોડલા ટોડલા જોડના, પોળિયા પોળ પરચ ક પાળા,
મેડિયા એડિયા માળિયા જાળિયા, રાવણુ કેસલ રખવાળ,
દાળિયે ટોળિયે નીરમા જાળિયે રાળિયે જોડના ચિત આળા,
મત્રાપ એ નામનો, લુકમ દોષસમનો, લક જાળીકકે રત જ કાળા ”

“લોક કહે લક્ષ્મિ દેવ મારે મને, અરોહ શોકવત નગર નરણુ ।
 લકાનો વંક તે અક રજ રકવત, નિરશંક જે પૂજે પંખ પરણુ ।
 હિંદુજન કુંભકા તુળકા તોલવત, હુંબકા દેખીને હિત હગણુ ।
 ચરવણુ ચાવણુ જૂળણુ બાવણુ, રાવણુ ધાવણુ બાળ સરણુ.”

છાત્રી ને સાત્રી કવિતામાં કલ્પના એ તો મોટું તત્ત્વ છે પણ
 શામળમાં એની માના મર્યાદિત સ્વરૂપની છે વરણુ ને વાનાવગણુની
 સન્નિવૃત્તમાં એ મર્યાદિત મૂડી ખરચાઈ જતા, અલંકારોની બામતમા
 શામળ ઘણીનાર છતો પડી જાય છે રોજિન્દા જીવન્મય હાગુ અને
 લોકજીવનનું એનું નિરીક્ષણ સમૃદ્ધ હાજે છે એટલે ઉપમા-અવકારો
 માટેના સાદ્યો અને ઉપમાનો પણ એ નિઃસ્પર્શિત વરણુ-જનનમાંથી
 ઉપાડે છે. દા. ત.—

૧. દષ્ટે દષ્ટિ બ્યારે મળી, પય મધ્યે બ્યમ સાકર લગી.

(રૂપાવતીની વાર્તા ૩૧)

૨. નામથી નવ મેયે મોત, જયે ગોશ્વ ગોળા મોત („ „ „)

૩. જુગતું જોડું પરણુસે, બ્યમ સાકર ને ખીર. (પદ્માવતીની વાર્તા)

૪. પાડા પાડીનું શુ કામ, વાસણુ દૂધ લરાવો હામ

(લક્ષ્મીમિત્રીની વાર્તા-૨૪)

૫. સરખે મગ્ગી આપણુ જોડ, કરીએ ઝીત જેમ વાધે ઢોડ,

નદી નાવ સજોજે મળી, હરખે દૂધમાં સાકર લગી

(લક્ષ્મીમિત્રીની વાર્તા-૨૬)

૬. તેનું રૂપ તે કોણ જ કળે, જેમ હીરો કુ દનમાં લળે.

(લક્ષ્મીમિત્રીની વાર્તા-૨૭)

૭. ઘડા જેવડું સ્ત્રી છે રતન આખું કરના તેહને જતન

(કમળની વાર્તા-૧)

૮. દૂધ દૂડણી ગઢા માહરે, હું તો પાપ લાગું તાહરે

(કાવડિયાની વાર્તા-૨)

૯. શક્તિ સ્વરૂપ તે શેલડી (તેનો) સાકર ખાંડ ને ગોળ;
અરસપરસ એ એક છે, જેમ તલ તેલ ને ખોળ. (મૂકાબોતેરી)
૧૦. વાડ થઈને ચીલડાં ગળે, સોંઘી વસ્તુ કચાંચી મળે ?
ખળું ખાતું હોય જો અન્ન તો જીવે નહીં એક જન. (નંદનત્રીસી)
૧૧. સોનું અર્થ આવે શે વાંત જો પહેર્યેથી પૂરે કાંન.
(કાવડિયાની વાર્તા-૧૨)
૧૨. માયા હેરું માટકું, કચમે પૂડું નવ થાય,
જેમ જેમ માંહે ઉમેરીએ, તેમ તેમ હેરું જાય.
(સ્ત્રીચરિત્રની વાર્તા-૨૬)
૧૩. શામળ ગોલા આવશ્ય છે, ત્યમ વેરી પર કર વાપરે.
(મદનમોહના) વગેરે.

પોતાના જમાનામાં શામળ ધણે લોકપ્રિય કવિ હતો. તે વખતની સામાજિક સ્થિતિમાં શામળની વાર્તાઓ રહેજે સોઠાદર પામી. એની દૃષ્ટીક વિશેષતાઓ નોંધપાત્ર છે. એક તો એની અસાંપ્રદાયિકતા. એને પરિણામે હિંદુઓ સિવાયના બીજા વાંચકો પણ મનોરંજન ઉપરાંત જીવનપરિચય માટે એની વાર્તાઓ હોશયી વાંચે એ શક્ય છે. શામળનું વસ્તુવિધાન એકપી છે, જો કે એની આડકથાઓ એ વસ્તુવિધાનને એકધારું વહેવા દેતી નથી. છતાં વાર્તાકાર તરીકે પ્રસંગોને આકર્ષક રીતે નિરૂપવાની શક્તિ એણે ધણી બતાવી છે. શિક્ષણનો પ્રચાર એણે હવે, એ સમયમાં શામળની લાપાશૈલી સામાન્ય લોકસમુદાયને સમજાય અને આકર્ષક નીવડે એવી હતી. શામળનો આદર્શ તો સાદી અને સરળ નિરૂપણશૈલીનો છે. તે વખતના સામાન્ય શ્રોતા કે વાચકો અમરકારોમાં માનતા અને અમરકારોમાં એમને રસ પડ્યો હતો. લોકવાર્તાની સૃષ્ટિ જ અમરકારપ્રચુર છે, તેથી આજની ઘડાયેલી રુચિને જો અમરકાર કહે તે તે જમાનાની રુચિને ન કહે, બલકે સદે એ સ્વાભાવિક છે.

કવિ તરીકે શામળનો વિચાર કરતાં નવલગમ ખંડ્યાની એક વાત સાચી લાગે છે કે એની વાતોનો રસ ખંડલદરી છે. સાથે જ નર્મદનું કથન કે શામળની કવિતામાં તર્કથી લહેર આવે એકું ધાતુ છે એ વિધાન પણ નોંધપાત્ર છે. શામળ ઘણી જગ્યાએ પોતાનો ઉલ્લેખ 'કહે કવિ શામળદાસ' જેવી ઉક્તિઓથી કરે છે; છતાં એક સમર્થ વાર્તાકાર હોવા છતાં એ કવિ તરીકે સામાન્ય છે એમ જ માનવું પડે છે, કેમ કે એનામાં કાવ્યરસ ઉપજાવનારી શક્તિ ને નિરપેક્ષપદ્ધતિ કરતા કથારસને જન્માવનારી ને જન્માવનારી શક્તિ વિરોધ છે. કાવ્યને પોષક પ્રસંગો પારખવા, વિકસારવા અને રસજન્માવટ કરવી એ પ્રેમાનંદની મહત્ત્વની શક્તિ શામળમાં ઘણી ઓછી દેખાય છે. પાત્રોનું માનસશાસ્ત્રીય નિરપેક્ષ અને માનવ મનનાં અનંત પાસાનું વૈવિધ્યભર્યું આકર્ષક નિરપેક્ષ પણ શામળમાં ઓછું દેખાય છે. જેટલું દેખાય છે તેટલું પણ ઘણી વખત પરંપરાને આભારી હોય એમ લાગે છે પ્રેમાનંદ જે મનોહર સદૃશ નક્શી ભાષાની બાળતમા કરી શકે છે તે પણ શામળમાં ભાગ્યે જ દેખાય છે. શામળની કથનપદ્ધતિ દુહા, ચોપાઈ, છંપા વગેરેમાં સડમકાટ આગળ વહે છે. શામળે શબ્દોનો ઉપયોગ પણ ખાસ વિવેકપૂર્વક કર્યો હોય એમ લાગતું નથી ઘણી વખત શબ્દો નિરર્થક રીતે પકિતપૂર્તિ કરવા માટે વાપરેલા દેખાય છે ઉપગન, અલ્પકારોના ઔચિત્યપૂર્ણ ઉપયોગની પણ શામળમાં ઝાઝી છત વરતાતી નથી. પ્રેમાનંદ છંદ કે દેશી, શબ્દરેખન, અલંકારવૈભવ, ભાષાપ્રશુત્ત, વર્ણનશક્તિ, રસજન્માવટ ને રસમતિદાગ રસાનુભૂતિ કરારી શકે છે તે બધાં અંગે શામળમાં ઓછેવતે અંગે ખૂટતા હોય તેમ લાગે છે ઉપરાંત એના પાત્રાલેખનમાં પ્રેમાનંદ જેટલી વિરિધતા ભાગ્યે જ જોવા મળે છે છતાં એક વસ્તુ વિશેષ ધ્યાન જોવે છે. સામાન્ય રીતે એના શ્રીપાત્રો તેજસ્વી હોય છે, ઓસો દર્શના વર્ણનો પણ એના એકધાગ હોય છે, એમ જુદી જુદી કૃતિઓની નાવિકાઓના

પણ્ડોને સગખાની નેતા અપદ્ધ થાય છે, પણ એ સ્ત્રીઓનો રવન ન મિત્રનર, એમની કુશળતા, હિમન, સાદમહત્તિ, ચતુર્મર્ધ, પુરુષો સાથે હાક કરવાની વૃત્તિ અને કનચિત્ત પુરુષ દેવ-આ બધું નોંધપાત્ર લાગે એમા નવાઈ નથી આ બધી વિશેષતાઓ શામળને એક માદા પશુ સમર્થ લોકનાર્તામર તરીકે આપણી સમક્ષ રૂઢ કર છે

શામળનું મુખ્ય આર્મ્પણુ તો એની વાર્તાઓના અતર્ગત રસપ્રમા રહેલું છે જે જમાનામા શામળ હરે સાદિય-અર્ગન કપુ તે જમાનાને અપરિચિત અદ્ભુત નસ-મદી, પ્રેમ-શૌર્યનું આલેખન કરતી અો સાદસો અને પગક્રમોનો ચીતાર રૂઢ કરતી નાર્તાનૃદિમા એક પ્રમાનું આકર્ષણ અને Romance ગદેવા છે એ જ એની વાર્તાનું પ્રાન આકર્ષણ ઉપગત શામળની વાર્તાના બીજા કેટલાક તરવો પણ ગણનાપાત્ર છે જેમ કે એના સમાન્ય નીતિ-વિધાનો એ હાગ એના જમાનાની માન્યતાઓ, એ જમાના લોકજનને ચીતાર અને કેટલુંક વ્યવહારગત લોગને આકર્ષક નીચે જ ઉપનાત શામળની સમસ્યાઓ એની રાત્રાંગીન એક નોંધપાત્ર લક્ષણ છે એનો અર્થ એમ નથી કે એના પુરોગામીઓની વાર્તાઓમા સમસ્યાઓનો સમાવેશ નહોતો થતો, પણ આગે લોનનાર્તાના આ અર્ગને નિશિષ્ટ રીતે ખીલ લુ છે અો એમા ગચ્છિત-ગમ્મત, શમ્દ માતુર્ષ, ઉખાચા, પૌરાણિક ઉલ્લેખો વગેરે લિન્નલિન્ન રચિતગાઓને ગમે તેરી સમસ્યાઓ આરી બધ છે એ જમાનામા આ સમસ્યાઓએ પણ કીકકીક આકર્ષણ જમાનુ ડગે, એમ કહી શકાય /

કનિ તરીકે શામળ જીવે એના અનેક ચલણી અપ્પાથી અને સાદા કહાવણુના દર્ગિયા જેવા એના સુભારિતોથી કનિ તરીકે શામળ અહી ખૂગ રસાભાવિક પણ લાગે છે એ સુભાષિતોમા નિરૂપિત વસ્તુ તો, સરૂત સાદિયમા વ્યક્ત થોન આપણી સરૂતિના સરન જેલુ છે એમે એ જાગતમા શામળની મૌલિકતા ગ્થ ખાની બધ

તેમ નથી પણ સમાજના બહુસંખ્ય લોકો, જેમનો સંસ્કૃત સાહિત્યનો અભ્યાસ નહિવત્ છે, જેમને માટે શામળે ગુજરાતીમાં આ સુભાષિતોનો જે વિપુલ ને કિંમતી લાંડાર લગ્ય ઠરી આપ્યો તે માટે તો શામળ ખરેખર બહુમાનનો અધિકારી છે જ. આ ઉપરાંત એણે રાચક ને આતુર્યયુક્ત અમર્યાઓ દ્વારા, પ્રજાની બાલકરૂપનાની કેળવણીનું જે કામ કર્યું છે તે પણ આજે ય તે પ્રશસ્ત છે.

જ્યારે ‘કલાની ખાતર કલા’ અને ‘જીવનને ખાતર કલા’નો વાદ પ્રવેશ્યો નહોતો અને નવા અર્થમાં વિવેચન શરૂ થયું નહોતું ત્યારે રચાયેલી આ વાર્તાઓમાં જીવનને સમજવામાં અને સારી રીતે જીવવામાં ઉપયોગી થાય એવાં સૂચનો કે ઉપદેશવાક્યો કે નિરૂપણ આ વાર્તાઓમાં સ્વભાવિક છે. જે કામ આખ્યાનોએ લોકોને ધર્મ પ્રત્યે અભિમુખ બનાવીને કર્યું છે અને મનોરંજનની સાથે સાથે સંસ્કારિતાના અમૃતનું પાન કરાવ્યું છે તે જ કામ આ વાર્તા-પરંપરાએ પણ અમુક પ્રમાણમાં કર્યું છે. જો કે જેઠી સ્થળે વાતાવરણમાં ધણે ફરક છે. સમસ્યાઓ દ્વારા કે મુક્તિમૂલક છંપાઓ દ્વારા મનને અને હૃદયને કસે, વિનોદ પૂરો પાડે અને વધુ સંસ્કારી બનાવે એવાં તરવો આ વાર્તાઓમાં ધણાં છે, અને તે શામળની વાર્તાઓમાં ઠીક જગ્યા રોકે છે. અર્વાચીન યુગમાં આ બધાં તરવોને લીધે વાર્તાનો સળંગ રસારવાદ કરવામાં મુશ્કેલી અનુભવાય છે. પણ તેના સમયનું કથારવરૂપ અને તેના સિંદુરના શ્રોતાઓની માનસિક કક્ષા, રમિ તેમજ આત્મચક્રતા અને તેમની પાસે પડેલો વિશાળ અવકાશ તેમ જ જરૂરી ધીરજનો વિચાર કરીએ તો એ ક્ષતિરૂપ નહીં પણ જૂઠાણરૂપ લાગવાં જોઈએ. એ દૃષ્ટિએ, ગુજરાતના લોકજીવનમાં કલ્પનાનો આનંદ ઉમેરવાનું શામળનું કાર્ય, જરૂર મહત્વપૂર્ણ લાગશે.

સરસ્વતિ-સ્તુતિ

થી વિદ્યા સેતુ સરસ્વતિ, મયા કરે મુજ પર મહામતી,
 કમળ ભૂતનયા મંગલત્તેજ વેદ ચાર નાગી શુભ વેણુ
 હસનાહતી જગજી સુગણુ, વીણા પુરતક પગથયા પાણુ,
 દક કમળની ધારણી, કલ્યાણકોટિધા કમળાણી
 ત્રિપુરને ત્રીજી તુ વેદ, શુભન ચોદવત કીધા ભેદ
 ત્રીજી તુ શિરજીને ચક્રત, સહજ જોર કરણુ તે જગત
 ક્ષમાને ત્રીજી ધન પ્રષ્ટ, સરજિત સવળા તેને મુખ
 કર્યા તે વાલ્મિકીને કરી, શતકોટી રામાયણુ કરી
 ત્રીજી વેદ વ્યાસ સુગણુ, પામ્યા અષ્ટાદશ પુરાણુ
 ત્રીજી શંકર સ્વામી મીધ, સના લાખ મહા આગમ કીધ
 ત્રીજા જ્યોત્સ્વને સરસ્વતી, પામ્યો તે નર પદ્માવતી,
 શ્રીપત નૃપત માધ ભારતી, નથુ ગોટિ કવિનુ તારવી
 કળિયમ માહે માળીદાસ વિશ્વભરી રસનાએ વાસ
 બાનન અક્ષરની તુ બાલિકા, કારણુ સષ્ટિ તણુ કાલિકા
 બારન્ધા એક પ્રજુન લીધ તેણુ બીજ મૃપનાએ બીધ
 ત્રિપુર બાધિયા તેણે તન મૂળ મૂર્ખ માયાને મન
 અગ્નીની જન શુ લહે ભેદ, નેતિ નેતિ નિત્ય કહે વેદ
 જાણે પુરા પડિત પાર, વિશ્વભરી ॥ વિધાધાર
 તારી કૃપા જોડ પગ લવી, તે કહનાણુ મોટા કનિ
 પડિત જાણે પારખી નથ, પ્રથમ ગધા વળતા દૃષ્ય
 પ્રથમ સીતા વળતા રામ, પ્રથમ હિમા વળતા શિવ રામ
 પ્રથમ લક્ષ્મી વળતા નારાયણ, પ્રથમ શ્રી મહે સર્વે જાણ
 શ્રીકાળી શિરજી ચાલ છે, આખર સરવે કરાય છે
 શ્રી તે મા તે શ્રી તે બાપ વેદ પુરાણુ કરિયે જાપ
 મુગે શુ બોલે પારશી, અધો શુ દેખે આરસી
 પગે તે શુ પડત ચડે, રકને રતન કથમ ચડે

મુશ્કીળો કચમ ગગા ન્હાય, ગર્ધવ નના જો કચમ થાય,
મૂરખ માયાને શુ લહે જેમ અગર ખગ પીડે વહે
શ્રી મયુપતિ દુદાળો દેન, સુખ કામે પગથમ તુગ સેવ
ભેરવ બહુ સક બાળ્યો સેરક શિર ધનવત માળ્યો
અનપૂરણ અમૃત ભરે, દીન જનને દેવારી કયે,
શામળ કવિને કરુણા કરો, જાળક જાણી જાહે ધના

[રૂપાંતીની વાર્તામાધી]

તાહેરે અખોવા ઉચગી—

[બાહ્ય સોની મુધારને સાળગી ચર મિત્રો પરદેશ લખવા મયા
જાર વધ વિદ્યા બી વતન આનરા નીકળ્યા જ મયમા રાત પડી એટલે જ દાસના
કાયથી ચાર જાએ વારા મમ છે બગનાનુ નકી કર્યું જી રી ન જવાય એટલે
મુધારે લાકડા રૂપાળી પૂતળી ધડી સાળગીએ મુદર કપડા પહેરાવ્યા સોનીએ
ધણા પહેરાવ્યા ને બાહ્યે તેને વિદ્ય બળ સજ્જવન કરી સવારે ચારે જાએ
એ સો માટે લડના લાગ્યા વિક્રમ કહે દે રાણીના કુળે કહે કે એ સો કોની

શામળની સિદાસન બગીચીની છટ્ટી વાર્તા 'અખોવા રૂપાંતીની વાર્તા
માધી આ નાનકડો પ્રસન્ન લેવામા આવ્યો છે વિક્રમના આદેશથી વીર વૈતાળ
અખોવા રૂપાંતીને કલ્પમા એસી વિક્રમના પ્રમના મુકિતપૂર્વક હિતર આગે છે ને
અખોવા રાગીને બોલતી કરી રાજા પ્રમાત્રે તેના પડદા છેડે છે એ વાર્તાને
વિષય છે]

(દુહા)

(સુમ દાસી આગળ નવિ કહ, તે નહી માહરુ તોવ
રાગી દે હુકારગે (તો) અલૌકિકે જોનુ જોલ ૧૩૭

(ચોપાઈ)

કહે દાસી સાચુ કહ અમો, ઘેના દીસો ગળ તમે
ઈમ ગણી હુકારો દીયે તો)પરદા આગ કિમ બાધ્યા રહે? ૧૩૮

ઝેર વાત ગણીને જાઈ, તારે થનાય તેવી તૂ યાય,
 જો હોયે માત તણી દીકરી, પ્રતિજ્ઞા પાલે દદ કરી ૧૩૯
 હ કહ વાત તે મનમાં લહેય, હ કારો તૂ ન ય જોલેશ,
 કાને આ ય શોભે છે તુને, તે હુકામે દેશે મુને ૧૪૦
 કરી વાત રાજાઈ અસી, ખડખડ નારિયો સહુ તે હસી,
 અમે જાણતા તૂ અતુર સુખાય કહી માત તે અગિ અજાણુ ૧૪૧
 ઘડી આલ્ય જે કનક જ તણી તેહ માત સાલજામે ઘણી
 નિકમ હરખો મનમાં ઘણુ, ધન્યુ ધ્યાન વેતાલ જ તણુ ૧૪૨
 ખેડો આલ્ય ઉપરિ તે જઈ, તે ખગર કહેને નરિ થઈ ૧૪૩

(ડહા)

વિક્રમ વાણી જોલિયા, સૂણિ રાણીની આલ્ય !
 હ વાત એક તુજને કહ, તૂ હુકારો આન્ય ૧૪૪
 આલ્ય કહે નિકમ'વીર તૂ પરદુ ખલજાણુહાર,
 સહોદર પગારીના પ્રાક્રમ અપર પાગ ૧૪૫
 ગણી મુરખ માહરી ગિતે ચેતક કહેવાય,
 તુઝ સગિજો તે કિહા મજે ? આવી લાગે પાવ ૧૪૬
 અનતારિક છે ઈન્ના, સહુ માનમાં દેન,
 તે ગણી નથી જાણવી નહીતર કરે તમ સેન ૧૪૭
 પ્રયાગ, મગા ને ગોમતી તેહ તણુ ફલ લેશ,
 વાત કરે નિકમ તમે હ હુકારો દેશ ૧૪૮
 અચિરીજ પામી નારી સહુ, જોલી આલ્ય વચન,
 સહુ કો સાલગના રહી, મુખ જોલે રાજન ૧૪૯

(ચોપાઈ)

અજોલા આદિ સહુ નારી જે । તે સહુ દારોયારિ,
 જિમ હોઈ ચિત્રાગણુ લખી, તિમ જેય સાલજવા સખી ૧૫૦
 જુમતે આલ્ય હુકારો દિ, મારતા રાજ વિક્રમ વદે,

(અ તર્જત વાર્તા - ૧૯૧)

- શ્રી મેલાપુર પાટણુ ગામ, ચક્રાદિત્ય રાગ્નનુ નામ ૧૫૧
 વસે નગમ્મા વર્ષુ અદાર, ગોલા સધગી દારોદાર,
 પુણ્ય તણુ સહુ પાળે પર, કર્મ અનુસારે ચાલિ સર્વ ૫૨
 રાગ્ન આસે રૂઠુ કર્મ, પ્રજા પાળ પોતાનો ધર્મ,
 તે નગમ્મા બાલિક ચાર, બ્રાહ્મયુ, નૈરય, નીજે સોનાર ૧૫૩
 ચોથો સાલરી કેરી નાત્ય, ચારે મિત્ર પશુ જુજૂઈ જાતિ,
 માહોમાહે અધિકો નેહ, જન એક ને જુજુવી દેહ ૧૫૪
 ન કરે કામ કુલધર્મરીત, રાતદિનસમ્યૂ મારે પ્રીત,
 ધડીઈ ધડીઈ એકદા મજે, માગાપ સહુના રીસે બજે ૧૫૫
 બ્રાહ્મયુને કહે મુરખ રહ્યો, મુતાગ્ને કહે ઘેલો થયો,
 મોનીતે કહે ખાર્યેમ્યૂ, સાલરીતે ધર ભારે સહુ ૧૫૬
 કહે રીમ સહુના માગાપ, ચારે મળી વિચાર્યૂ આપ,
 મમ્મા એકાતે ચારે જણા રહ્યા મૂર્ખ તેહમા નહી મળ્યા ૧૫૭
 અણુસમજણુમા દિન વડી જાઈ, શીખીઈ નિઘા મોગા થાઈ
 એહવો વિચારયો મન ઉપદેશ, જઈઈ પગ ધગતી પરદેશ ૧૫૮
 જોતે નવિ જણામ્યૂ ઘેર, આલ્યા પય વિચારી પેરય,
 વીસ જોજન મેહેલ્યો કામ, તિહા દીઠુ એક ઉત્તમ ગામ ૧૫૯
 રાધી જમીઈ રહીઈ રાતિ, પય ઉઠી જાસ્યૂ પરજાતિ,
 વિપ્ર રસોઈ કામે થયો, સોની અમિ સેરા ગયો ૧૬૦
 પોળ પામે દિઠુ એક હાન, સોની ઘડના દીધા ઘાટ,
 લીધો અમિ કાણુ એક રહી, હકિગતિ પોતાની કહી ૧૬૧
 જાતે ગોનાર તો છૂ દ, શીખવો કામ તો પાસે રૂઠુ,
 હા ભાઈ! મુખે રહો ને જમો, શીખો કામ અમ ઘેરે રમો ૧૬૨
 દ ઉઠી આનીશ પ્રજાતિ, કાવ કરયો તેણે તે સાચિ,
 કરી વાવદો આ યો જિહા, મિત્ર ત્રણે બેડા છે તિહા ૧૬૩

(હુડા)

- સોઈ કરી ચ્યારે જમ્યા, પડી હવાયે રાત,
સુતા સોની જાયે, મિત્ર પ્રતે તે વાત ૧૧૪
- (ને) કહો તો હ ઈજા રૂ, સીખૂ મુજ સેજમાર,
કરો વાપરો ગામમા, દેન કરી સોનાર ૧૧૫

(ચાપાઈ)

- નિજે હા કહી નિરધાર, તે ગામે રહ્યો સોનાર
પણ જાત્યા જોટલે, એક નગર આ ચૂ તેડે ૧૧૬
- જોજનતો માકચો નિચાર, સરખણુને ચારો સુતાર,
નાતિ નાતિનુ હેત જ લાડ, વાત કરતા દેવડૂ મધ્ય ૧૧૭
- ગખો મુઝને આણી પ્રોત, સીખરી કામ જે કુળની રીન્ય,
કાક નેઈને આગો કરી, જેય મિત્ર નાતો કરી ૧૧૮
- જેહનુ કહો તે કાને સણુ, ઈહા રહુ તો નિવા લણુ,
મૂકો નેશ તે નગર જ તીંગ, પથ પનાયા જેહુ વીર ૧૧૯
- અઠાર જોજન આધા ગયા, થાકા ચરણુ કુધાર થયા,
કરી સોઈને જોજન કચૂ, જયેષ્ઠ થયા ને મનડૂ કરૂ ૧૨૦
- નિવા વાસા કરી પેર ગયા લવા માણસને ઘેર,
ગહેવૂ રાતિ નિશા જાનવી, તે ઘરધણી જાને સાતરી ૧૨૧
- વાત કરતે નાતિ જ મની, મન ગણુ એકનૂ એમ્મા લવી
આપણ કુળની નિવા લણુ વજ્ર અમુવક ઈહા ગહી રણુ ૧૨૨
- સુખિયો ધર્મ નીજે તિહા રહ્યો, વિપ્ર પ્રભાતે પથ પ થો
નિસ જોજન પોહોતો જિહા, વેહેની નરગદા દીડી તિહા ૧૨૩
- તરંગ ઉજ્જવલ તેજના નીર, નસતૂ ગામ દીડૂ તે તીર,
ગયો ગામમા કુધારથી, લણુતા દીકા નિવારથી ૭૪
- તેહનો સજ પોતાને ગખો, જઈ પડિતને ચરણે નગો
આચરણુ જોઈને પ્રીત જ કરી, નિપ્ર રહ્યો તે સ્થાન ઠરી ૧૨૫

નિત્ય જ્ઞાન નર્મદાનુ કર, દેને ધ્યાન રુદેમા ધરે,	
ગુરુજના તલાસે પાપ, દિન કેડે એમ જિન વહી જાય	૧૭૬
ચારે ધેનુ પાસીદૂ કરે, ગુરુ તણે ઘેર પાણી બરે	
પેટે ગુરુને પુ. જ નથી, વિદ્યાર્થી પહાસે સર્વથી	૧૭૭
સેના કર નિય અપર પાર, એહવે વરમ નીત્યા છે પાર,	
ગુરુ એક દિન પ્રસન્ન જ થના, શિષ્ય ઉપર આણી છે દયા	૧૭૮
વિદ્યા ભણી તે સક્ષણ જ થન્યો, મુખે વાસ તમારે જન્યો	
મોટો રેનાજલપ્રનાપ, વિદ્યા પામ્યો છુટ્યો પાપ	૧૭૯
હવે દેશ ફં માહરે જાણી, વિદ્યા વડે ભણીતો થાળી	
વ્યાકરણ્ય પુગણ્ય લખ્યો તે સાર, વેદ તેહમા અપરમપાર	૧૮૦

(હુલા)

માગી શીખ ગુરુજ તણી, પથ પળ્યા દિગ્ગરાધ,	
માગ્ય મધ્યે તે વહે, ગયો સાલરી તાપ	૧૮૧
તેણે માગી ગુરુ તણી, વેગે શિક્ષા લીધ,	
મળ્યા મિત્ર જઈ વૈરથને, કામ પોતાનૂ કીધ,	૧૮૨
ચાલો મિત્ર રસદેશડે, મળાઈ માત પિતાર્ધ,	
હા કહી સાથે થયો, લીધી ગુરુ શિક્ષાય	૧૮૩

(ચોપાઈ)

નરે જાણ્યુ ગયા તે હારિ, જિહા વસે છે મિત્ર સોનાન,	
તેહને પજ્ય સાથે તેડિયો, પથ મની ચારે ખેડિયો	૧૮૪
ઘેગ મયાનો હર્ષ જ ધણો, ન ગરે લય મનમા દે તણો,	
અગ્ન્ય વનમા જઈને અડચા, દેશ ન મુઝે જૂના પડચા	૧૮૫
દિસ મુહૂર તે શુધ જ મર્ષ, નિશા ઘેર અધારી થઈ,	
બુધ વિચારી મન આપણી, તે સ્થાનક કીધી તાપણી	૧૮૬
આ સ્થાનક તો ગહીઈ રાતિ, જસ્ય પથ હોરો પગ્યાન,	
પોહોર ચાર ને ચારે જાણ્યા, લો નહી આપરણે કે તણ્યા	૧૮૭

(એક) એક પોહોરે મારે માતર, તાગ ફૂટી સહુ જાગ્યું,	
નયુ જાણુ સૂતા તે માગ, પેહલે પોહોર જાગે સુતાર	૧૮૮
નયે જાણુ નિનાવશ થયો, માહરો પોહોર ઝંઘીરીતો વરયો ।	
સાધુ નિવા સિદ્ધ મુતલી દાષ્ટ તણી કાંધી પુતલી	૧૮૯
સુંદર દાથ ને સુંદર ચરણ, મેહલી ઘડી પાસે તે ધરણ,	
જાહેરે પુતલી પૂરી થઈ, નિશા પૂરતુ પોહોર એક ઝંઘ	૧૯૦
મુતો વૈશ્ય જાગે સાવરી, માહરે પોહોર નિશા ગાલી,	
દોડી પુતલી તેણે દાગ, તાહરે મનમા કંગો નિગાર	૧૯૧
પોતે હાંડે બુધ જ ધરી, તે પ્રમાણે સાડી કરી,	
ચગણા એળી પેહેરાવિયા જૂમિ ઉપર પથંગવિયા	૧૯૨
વજ્ર પેહેરા યા તેણે હામિ, નિશા ઝંઘ પૂરણ એક જામ,	
પછે સોનીને જાગાડિયો, આપ જીવ મુખ પમાડિયો	૧૯૩
નયે જાણુ સુગે તે સૂઈ, સોનાર પુતળી દષ્ટે જુઈ,	
ઘડી દોમે વૈશ્યે જાગી, વજ્ર પેહેરા-યા છે સાગી	૧૯૪
હુ પણ માહરુ પ્રાકમ કરુ, નજ તે હવા આજુપાજુ ધરુ,	
મેપુર વિછીયા ઘાટ અપાર, કાને જાન્ય ને કંઠે હાગ	૧૯૫
નાહાના નારયના સહુ સ ધાણુ, કરવા આજુપાજુ રાત વખાણુ,	
પુતળી વેશ સમજ તે કોર, એસે રાતિ મ્હી એક પોહોર	૧૯૬
મુતો સોની જાગે જાહ જીકો મહાગજ । કંગે ખજ કમ,	
જાગી એકો આસન અડી, એહવે પુતળી દષ્ટે પડી	૧૯૭
નયે કમલ પોતાનુ કામ સહુથી મોટું માહરુ નામ,	
નિમાસણ મન કાંધી ધણી, ગુણિ કાંધી નર્મદાણ તણી	૧૯૮
સુરુ નિવા સાધી મન ધીગ, જાગે જાલ અજલિ પોતે ધોર,	
ગાયત્રીનુ રમણુ જ કરચુ (તે) નીર પુતળી ઉપેર ધરચુ	૧૯૯
અત્યક્ષ દેવ પૂજા મન ધગ્યો, 'જડ રૂપ તે ચેતન કરો,'	
એમ મ્હી જત મૂક્યું શીશ, જાગ્યા સહુ જાગ્યો તે દિશ	૨૦૦
કાણે પુતળી પેહલે હતી, થઈ મહા મનોહર સતી,	
દિવ્ય વજ્ર, સુંદર શકુગાગ, રૂપ અનુપમ અપરમપાર	૨૦૧

ચ્યાર જણ જોઈને રહ્યા, માંહેમાઠા રાઠે થય્ય,
 મુતાર કહે : ઘડી છે અમો, તો એઈને કિમ લેસ્યો તમો ? ૨૦૨
 વળી સાળવી જોઈયો વાણુ : વસ્ત્ર પેહેરા-ન્યાં મેં નિગ્વાણુ,
 વપસા જેસતાં જલને કરી, તો કિમ લે બીજો સુંદરી ? ૨૦૩
 મોની કહે : કાઠા અથગાર, કિમ થાસ્યે બીજાની નાર ?
 દિજ કહે : મેં સજ્જન કરી, તે કિમ મુઝયા ચાઈ પરી ? ૨૦૪
 દેખી નારીને તે વઢયા, કગ્વા ન્યાય લોકાંમાં અકયા,
 કહોની નારી ઘઈ સવંધી, હું, કાંઈ જાણુ તો નથી ૨૦૫
 અરે આલ્ય ! હું પૂછું તને, જે જાણે તે કહેજ્યે મુને,
 સાચું જોલજ્યો મનમાં ગણી, છો તો આપ અજોલા તણી ૨૦૬
 તાઠડું જોલ્યું મિથ્યા થસ્યે, તો તો સત્ય રાણીનું જસ્યે,
 જૂઠું જોલે આણે દિસ, તો પાપ રાણીને શીય. ૨૦૭

(દુહા)

તાઠેરે આલ્ય જ ઉચરી : ખેદ ન કરસ્યો કોઈ,
 સજ્જન જેણે કરી, સ્ત્રી આલ્યજીની હોઈ. ૨૦૮
 તાઠેરે અજોલા કોપિયાં, ધરણુ પછાડી આલ,
 તું કહેવાઈ માહારી, સાચો ઉત્તર આલ્ય. ૨૦૯
 મેં જે જાણ્યું તે કહ્યું જોની આલ્ય વચન,
 જે તમે જાણો તે કહો, જિમ સૂણે રાજન. ૨૧૦
 સત્ય જાણો તે કહો નહી, મન ધકી જે આપ,
 સત્ય તાઠડું નિહલ થજે, (તો) બહાલેત્યાદિક પાપ. ૨૧૧
 તાઠેરે અજોલા ઉચરી, જે કહો સુવર્ણકાર,
 બીજને પોહોએ નહી, તે સ્ત્રી, ને ભરતાગ. ૨૧૨

(ચોપાઈ)

જેને ઘડી તે એઈનો તાત, વસ્ત્ર કર્યા'તાં તે તો જાત,
 આખો જીવ તે ઈશ્વર થયો, પશું કર્યું તે પ્રુપ જ રહ્યો. ૨૧૩

વિક્રમ મનમાંદ-ખો મારૂ, રચન આમળી અમોના તારૂ ૨૧૪

(દુહા)

ભને નારી તેની ધર્મ, જાગી મનના દોડિ,
પોદો નિશા પદેલી ઝડ, પ્રથમ પડો તેડિ ૨૧૫

પદલો પડો દોડિયો, અગ્નિ પામ્યા તરિ,
રાન નિકમ ઊલખ્યા, મૂક્યો મનનો મરિ ૨૧૬

કૃત્યા અને વિક્રમ

[અત્રાંક પા ૩૨૧ તત્પર બનેલ એક ગરીબ પ્રાણીને રવિનાની મુદ્રી
પરજાપવા વિક્રમરાજ અગ્નિની, દોષની, બપ કદ પામીની શસરીની ને હનરા
દાથીઓની એમ પાથ ગોળાઓ વટાવી સિદ્ધલેશ બપ છે ત્યાર રાક્ષસી ને
વિક્રમરાજ વચ્ચેની આ ટપાટપી છે 'સિ બ'ની ચાપી વાર્તા 'સિ હવેગની
પદ્મિનીની વાર્તા'માંથી નીતિ-અનોતિ પાપ પુણ્યની સામજિક માન્યતા એ ૧
નિરૂપણ કરતો આ ખંડ લેવામાં આવ્યો છે]

(ચોપાઈ)

રેનાય ગૂ કગરો નાહરો ? લોજે પગલાં નૂ માહરો,
પગ્ગમ ઉજે અગ્નિન, સત્યવાદીન ચૂકે મન ૩૨૦
ગગાછ દક્ષિયુમા રહે ચદ્ર તલો રમ થીંગ ધર્મ ગહે,
કગે મેર લે મૂકે માન તિનોતમા લે ચૂકે તાન ૩૨૧
અગ્નિ લે શીનો ધર્મ અપ, સનકે મેર ધરા નધાય
લોપે સમુદ્ર મગ્ગદા વદા એ સર્વે તો યાઈ કદા ૩૨૨
માહંગી લીજ લે લોપી અથ નથી સૃષ્ટિ અન્નાની માહે,
માહંગુ પગુ મિથ્યા કરી લેજી, તાહરે તુજને જગરાદેજી ૩૨૩
હરસિદ્ધિનો મેરક અણિયો, માટે પડ ગાખ્યો પ્રાણિયો,
ખોટી કડુ કિમ માહરી ખ્યાત રસાભય વિક્રમ માહરી વાતા ૩૨૪

- બ્રહ્મદ-યાદિક પાતિક જોડ, મંદિરપાતિ ધાતી દેહ,
ખાલકવધ, ગો-સ્ત્રીવધ યાય, પગદારાગામિ કહેવાય. ૪૨૫
- અરુપતનીનું કરે ગમન, મૃતક સેજનું છે જે અન,
એહવાં પાતિક માથે લેજે, (તો) સિંધલ પુજને જાવા દેજે. ૪૨૬
- વિપ્ર ધર્મ નવિ પાસે ધરમ, કલીબુગમાં કરે ફૂડાં દરમ,
ગોત્રીની પરણે કન્યાય, અનેક અધરમ છે અન્યાય. ૪૨૭
- પંડિત ધર્મ કરે પાખંડ, રાજા દે રહીયતને દંડ,
એહવાં પાતિક માથે લેજે, (તો) પુજને સિંદલ જાવા દેજે. ૪૨૮
- બ્રાહ્મણનું જે વાવરે ધન, પ્રેત ભોજનનું ખાઈ અન,
પારકું સુખ દેખી જે જાણે, હોયે બારને જનરીસ કણે. ૪૨૯
- કલંક જૂઠાં ચડાવે થીસ, રંક ઉપર જે આણે રીસ,
વગડે જર્થ પડાવે વાટ, ઉધાપે જે શિવના ધાટ. ૪૩૦
- સાસરવાસણી છૂટી લ્યે, વસુ અપગાથે દંડજ છે,
પરરામારયું રાચે રંગ, કરે મઘપાણીનો સંજ. ૪૩૧
- અરનામક જે અન્નજ ખાય, જે ક્ષે ગુણ્યુગલના માય,
ફૂડી સાખ્ય ને ફૂડાં કામ, કરે મંદિર દેવને કામ. ૪૩૨
- એહવાં પાતિક માથે લેજે, જે લીહ લોપી (ને) જાવા દેજે,
એહવી પ્રતિજ્ઞા કકંચા કરે, ધણીખય મનમાંદિ ધરે. ૪૩૩
- એણી રીત્યે અસત્યનાં લરયાં, એહવાં કામ માહેરાં ન વિમરયાં.
વેરીને જે શિર નામીઈ, તેથી સિદ્ધિ તો નવિ પામીઈ. ૪૩૪
- વેરીની વખાણે વાત, તો પીની પંડ ન જાણે હાથ;
વેરીનાં કરવાં પડે વખાણુ, તેથી તજવા રડા પ્રાણુ. ૪૩૫
- જે દાર્પ વેરીના ગુણુ ગાય, નિરાશ તેહેના પીત્રી યાર્પ,
વેરીનાં જે કરે કામ, નામરદ. નિર્માલ્ય નપુંસક નામ. ૪૩૬
- વેરીના જે ધરમાં જમે, તેહેના ગુણુ કોને નવિ જમે,
વેરીનો જે ફેડે કામ, અરદ મુજાલો તેડનું નામ. ૪૩૭
- જે કાંઈક જાણ મુજમાં હશે, તે તો કામ આપરણું થશે:
કરમરયા વલવલ્યાનું નહિ કામ, નારી નીચ નમેરી નામ. ૪૩૮

લેણી એહંમા કેટલુ છે જોર, એહના મતનો લેણી અંગ, ૩૩૯
 ગયે ભમર અઢા-યા શીશ કાઢ્યુ ખડું કરીને મીસ
 સામળજે ટે ત તો ગડા પાપ રૂપ કમ્પતી પાખંડ, ૩૪૦
 નાખે પાયો રાખ જેટલે, કોતિક એક થયુ તેટલે
 નાખી ચીશ કકેશાએ બણી, તર ચરકયો જીનેશી ધણી, ૩૪૧
 જાણે કોપક માખ્યો મેહ, સાગી ખીક ગમ્પની દેહ
 જાણે કાટકો મહા ઘનવોગ, અઢાડ ગડગડે તિમ થયો જોગ ૩૪૨
 સાગી નાદ, રમ્યો માહાજગ, સેનક સાહે નહિ મે સગ
 જેટલુ જેહંમા હુવુ જોર, અધિક તે મીધા અઢોગ, ૩૪૩
 જેહવુ પ્રાકમ, જેહવો પાર, મે દોચી નરિ પામે હાગ્ય
 નિકમ મન વિચારી જોય નરિ હારે, નરિ જીતે કોઈ, ૩૪૪
 માહરી મારી એ નહી મરે, માહરે અર્થ કિમે ન થ સરે
 વહતા રહતા દાદા જસે, નિમ્ર વાવદો પૂરો થમે, ૩૪૫
 એમ કરતે પડિ છે રાત્ર, વિક્રમે મન વિચારી નાત
 ગય કહે, નહિ જાણે અમે, સુખે ગામ બેસ રહો તમે, ૩૪૬
 વયો પાછે આપે ડાલતો, વનિના સાથે વાણી બોલતો
 ખરી કરી પ્રનિતા માન તમે સાલજો માહરી વાત ૩૪૭
 કથ આઠા લોખે સની જુનમે જાન કરે જે અતિ
 મત દિસે જે અન વાનરે, પગજા નારી જે પ હરે, ૩૪૮
 નિમ્ર સાથે વેદરે જે વગત આના હણીને લે જે ગગ્ય
 પાટધાન જે પાપી દે, પ્રહગજુ લોભેથી લે, ૩૪૯
 વૃહ્ત જે કો જોલે જોલ, અધિક જીધૂ તોલે તોલ
 કુટુંબ કનહો ને પરચુ મેન, ઘૂત માહે જે બોલે તેમ, ૩૫૦
 દુધ પાણી કો એકા, ઉદ્વસ કર જોગીના મશ
 ગામ ભગવે વાલે ગાય, આપ ગરગ કરે અન્યાય, ૩૫૧
 કન નિકમ, વિકે ગાય, શિરનિર્માણ્ય ખાતેથી ખાય
 વેચે પુસ્તક, વેચે ભૂમ, વેચે દો, વેચે જે બોમ, ૩૫૨
 વેચે કનક, વેચે જે ખીગ, વેચે અનગસ વેચે નીગ,

આપ્યાનો અહ કાગ જ કરે, આપી રસ્ત ને પાછી હરે,
 પય માસ વિણ ભોજન કરે, અહ કાર મન અધિકરે મરે ૩૫૩
 એહવા પાતિક (હ) માથે લેશ, જે ન જાણે હૂં સિલ્લ દેશ
 કપાસ, તિલ વેહરે જે ગવી, સજન ખેસના ન દે મની ૩૫૪
 નલ વિપ્ર તો જે કરે લોપ, ધેનુ બાલ્યુ ઉપર કોપ,
 માખાપની સેવા નવ્ય કરે, મૂકી ચાપણુ કુસે હરે, ૩૫૫
 મહિંગા ગાલે લાઠી જેઠ, રાખે મતીન પોતાની દેઠ,
 અણુગળ પાણી જે કો પીધ - જીવ માગતે જે નવિ બીઠે ૩૫૬
 તને શાદ, સેના સુજન, માડી વાત પર રાખે મન,
 ખેડે દળ વૃધા વિણ ખણે, વાવે ગળી જે કો કગસણે ૩૫૭
 એહવા પાતિક માથે લેશ, જે ન જાણે સિલ્લ દેશ
 બ્રહ્મહત્યાનૂ મોટૂ પાપ, વણુ વાંકે જે દે કો શાપ, ૩૫૮
 જોગી જમાડે ને કરે નકાર, લોકની નદા કરે અપાર,
 ગરબપાત કરે જે નાર પાડેથી ઉપર આવે ખાર, ૩૫૯
 એહવા પાતિક માથે લેશ, જે ન જાણે હૂં સિલ્લ દેશ,
 રાકી ખેસ તૂ તાઠરો ઘાટ, લાવૂ પદમની આણિ વાટ ૩૬૦
 તાઠરે કરે દુઝને પ્રણામ, તે તો કહેલો રિકમ નામ
 કૃપા કહે છે પાળી રસો રાખો મન માહે આજલો ૩૬૧

કણુબીના બાર માસ

['સિં બ'ની શામળની મૌલિક લાભારમની વર્તા માધી (ન ૧૯)
 બીના બાર માસ અહીં આપવામા આવ્યા છે]

કણુબીના બાર માસ

૩૬૧ 'આઘપર્વ' તો અખાનીજ, કરે મુસ્ત જોળે જહુ બીજ,
 ગડમથલે ગાડા જોતરે ખાતર પૂળે મહેનત કરે

તોડી ગાટુ ખેન જાય, ખાંદર લાગે નાખે ત્યાય,
શરીર ઉઘાડે તડા સહે, ભાગ જલેખે માથે નહે
ક્યારે મન નવ રાખે કૂડ, ખાધે કોનાયે ને મગુ સડ
અદકી મનમા રાખે આય, એવે તો આવે જેઠ મામ

જેઠ

લાકડ લુકડ તાકે ઘણા, હાગ પજેરી પ્રવા તણા
લેઈ કાશ કાદળા હાથ, હાગ બાદને નાખે સાથ
ખાતુ ખોટુ ખાધાન ખાશ, હાગ પડેજો હાથ ગાશ,
જોડે પાછલી ધારે રાત, ખેનરમા ખરે પગલાન
વણિકને ઉપજની રીઝ, જે લેખએ તે લાવે બીજ

અપાઠ

એટલે મર્યો અપાટો મેહ, મૂળે ગાન, ઉઘાડી દેઃ
પૂજ તે તો પૃથ્વીમાય વાડ તણી તેને ન્હાય
ખગસાણી ખામણ ખોગડી નહી ખાત તેને મન અડી,
યોગે વગસે જુવે વાગ જાગે વગસે તો જિયાગ

ધાનસ

હવે આ પો આનસુ માસ, નીદાની કરશે મન આસ
નરનારી, ભગિની ને બાન, વેઠે તે સિર પર વરસાદ
બીના ભ્ર ને ચૂવે દંડ, ઘેર આવીને સુવે તેડ

લાદરવો

ભાદરવા કેરી મુઠુ પેર, ધડી એક ના રહેતુ ઘેર,
સામે ચણચી ખટજ જણુ, ભાજ પાલા ખાગ સફ
મ કિણા ખેતરની કર, આડે પહોર અતીશે કર

આસો

ગા અન્ન આવે જેટલે, આમોએ આશા મર્ધ તેડલે,
સુખે માગા સાતીકા ધરે, ત્રોફણ ગૂથે ને મોળા કરે
'હા હા હોમરે 'હોકાર,' બનો નહી રહે લગાર
ઘર મૂન સામુ ના જોભાય સુવે શિયાળો ખેતગમાય
કામુ કોરુ એ શુ ખામ ? નધુ અન્ન નારી લઈ જાય

કારતક

કારતક ખચે એની પેર, હાકેમ-તેડુ આવે ઘેર
આપુ ફેરવે દાડી દિસ, બઈ ખેસે ખેતરનો ધીસ

ખાતા માડ દેખે જોડને, જઈ હોડે ધાલે તેહને.
એવે આવે ખાતાદાર, તે હોડે ધાલે નિરધાર
જુવો કર્મ, વિનાના વાક - ચર્ધ બેગે કથુબી તેરાક!
એવુ દૃખ ખીજ ડોને હોય અરે ગમ! તુ દષ્ટે બેધ.

માગશર: માગશર માસે જાયે અન્ન, ભાગ્યું સારુ ઊપાવે અન્ન,
કૂડા જૂડા દુષ્ટ કલનાર, કલે જાનીત જો હોયે બાગ
સારો હોય તો સાચુ મલે, નહી તો ખજાવાડે જાય ખલે

પોપ: પોપ માસ ઊપર બહુ પ્રીત, કંઈ મજૂરી કુલની રીત,
પોપે પૂગ, વિચારે મન, સુભાષત તો પાકે અન્ન
સણવા ઢાલવાને હાલગા સો વા ઊપચવાને બાજરા,
કૂડા જૂડા હોય કોકવાગ, વાવે જાનીત જો બાર
નીચી દટિ નીચો પાશ, પડે કદી તો થાયે નાશ,
કરજે કહાડે ધગમા ખાશ જેતર સામુ નન જોરાય

મહા: મહા માસનો આવ્યો લાગ કથુ કેરા કગે બે લાગ,
અર્ધલાગ તે હાકેમ હરે, અર્ધમા આની લોક જ હરે
પ્રથમ તો ખીવાળો અડે, લે વધતું ને ઝાંઝુ વહે
સે રખવાળી ગામ ગરાત, હવાવદાર પણ રાખે આશ
આરણ્ય જાયવા આની અડે લાખ લરાયા આવી નડે
જે કોઈ લીખની ધમ્મિયા કરે, તે આનીને જોજો ધરે
આરણ્ય આવી જોજો જ્યાહ, નાચિક દર્પણ લાખો ત્યાય
સૂચાર સર્ધની થાયે વાત, 'લસો' કહીને આવે લાખ
જૂરતી યાદવણ આવે ધણા, વતવલે લીખારી ધણા
જેણે સાચ્યા બળ ને ખીજ, તે પણ આવ્યા આણી રીજ
હુટાવના જહે એણી પેર, તે આવે કથુબીને ઘેર!
તેની માય તમાની સાય, પહેલ પરતુ જોઈએ સાય
વળી માગતુ વેરા જાય, પેલા કથુ તે પૂરે ચાય!

ફાગણુઃ ફાગણુ મામે હોમે વમંત, તે છાડે થણુ દુઃખ અનંતઃ
કુવે દારડે કેસે વરત, કણુમી મળદને આવે મગત.

ચૈતરઃ ઝાડ ખીડ જાગતા ગહે; ચૈતર તડકો અંજે સહે,
તડકા સાથે સહુ વહેનાર, પેટ ભરી નવ પામે આહાર.
દેશરથા કાયા પોતે ખાય, પાકાને પાળા લેઈ જાય.
ખાય હાશ ને ઘીને મન્ય, હાદિમ-વેરો ભરે સમરથ.
કે કોની અસારી ચડે, (તો) કરી મજૂરી મિથ્યા પડે
સુખી થવાને ચઢે જાય, મારીને વેડે લઈ જાય
સામુ બોલે મારે માર, અણુતો યો લિપાડે જાર.
કણુખીને નહીં દુ ખનો પાર, પણુ ધરતીનો એ પર ભાર !”

કેટલીક સમસ્યાઓ

[શામળની મધમ અને સમસ્યાઓ થી સ્ફુરે ‘પનાવળીની વાર્તા’માંથી
કેટલીક સમસ્યાઓ]

સમસ્યા : નારી બોલી નેહ શુ, તમેા છો ચતુર સુખાણુ,
પાચ ‘પપા’ ત્રિય પુરુષને, તેના કરો વખાણુ

ઉત્તર : પાન, પાન ને પદ્મણી, પારમગ ને પોશાગ,
પાચે ખ્યારા પુરુષને, વળી પૂછ સદ્ભાગ

સનાલ : ધન ધન તારી મૂળને, ધન ધન રાજકુમાર,
પાચ ‘ક’ વહાલા કામની, એ હવે ઉચ્ચાર.

ઉત્તર : કાજળ, ક કે, ક ચવો, વળી કસુબો ક ત,
પાચ ‘ક’ વાલા પદ્મણી, સુચુને નાર સુચત.

સનાલ : જુગતુ બોલ્યા બાણિતા, લાગી મનશુ રાડય,
પાચ ‘કકા’ નથી દુજાને, તે તુ કહી દેખાડય

- ઉત્તર : કુડ કપટ કુપદાઓ, કુડિ જાન કુનારી,
એ પાએ નથી મુજ કને, સામળ નજરુમારી
- સવાલ : કહો હો હોએ એકલા, તમ સાથે છે સાત,
પ્રગટ દેખું છું તમ કને, તે કહા સાચી વાત
- ઉત્તર : તીર તરકસ તરવાર ને ભાલો ને તોખાર,
ઢાલ અને વળિ ચાગકે, સાત સાથી છે સાર
- સવાલ : એક નરે નરને ગમ્યો, એ સગવેને શોભાવત,
અધિપતિ અગે અજો, ઠા મિન મિચારી ચત
- ઉત્તર : પગ મિનાનો પરવરે નર જલ્લ રાખે નેહ,
હિમવળ અગે આપતો, જમો કહીએ તેહ
- સવાલ : પખી ઉડે છવ મિના, બેએ જોની કાળ,
મૃત્યુ પમાડે દેખતા, કહો મુજને જૂપાળ
- ઉત્તર : કુન કહે સુધુ કામની, સૌ કુ સમજ્યો એહ,
સમયામા સમજાવિયો, તીર કહીને તેહ
- સવાલ : બરે ફાળ પચુ મૂગ નહી, નહી સસલો કે જ્ઞાન,
મો જિયુ પચુ મોર નહી, સમજો સુવન્સુમણ
- ઉત્તર : વાહન શુકાચાર્પણ, હરનીશ રે' જગમાય
છળ વાના બોલે ધણ, મેડક તે કટેવાય
- સવાલ : પીળા પચુ પેપટ નહી, કાળો પચુ નહી કાગ,
પાખો પચુ પખી નહી, કસે પચુ નહી નાગ
- ઉત્તર : ખગચરજુ છે તેડને, પરિમળ ભોગી હોય,
ભમગે તે તો લામની, જુવતી તે તો જોય
- સવાલ : નાન પચુ નિર્ગળ નહી, કાળો પચુ નહી કોન,
દરમા રહે નહી નાગણી, જુધ મિચારી બોલ
- ઉત્તર : કોયર કર સોલે નહી, ચગને મન સાર,
આ ક્ષણિક દેહની ગ્હણી, તારણી તે તલનાર

- સનાલ : પદતો પણ પંજિત નહીં, પૂર્વો પણ નહીં મોઝ;
ચતુર હોય તો ચેતજે, મધુરો પણ નહીં મોઝ.
- ઉત્તર : પવિત્ર પંખીની જાતમા, વાચા ખોલે વીન;
વનવાશી વન તીપજે, કામની તે તો દીર.
- સવાય : શીશ મોઢું પણ ગજ નહીં, ઝાઝું રહે જળમાં,
પુછ મોઢું છે તેહનું, વાંદર નહિ કહેવાય.
- ઉત્તર : નાડાયણ સમીપે નીરખિએ, તોલ નહિ માણિ તગત,
ઝોળખણું શું એહમા, કોરા વખાણો વરત.
- સનાલ : ચાલે છે પણ ચળુ નહિ, ઉડે પણ નહિ પાખ,
લાખે સાચો નવ રહે, સહુએ દેખે આખ.
- ઉત્તર : ઉડે તે આકાશ ભણી, ઘરમા રહે ગેધાટ;
ધુમાડો નિર્ધારિએ, વિચરે વસમી વાટ.
- સવાય : ચંચુ પણ ચકવી નહિ, માગતી મુખ શામ,
ખે જીભો નહિ નામણી, નખત કહો તે નામ.
- ઉત્તર : કાલાના દિવમા વસે, પડિતને પ્રિય પૂર,
સક્ષણ જોતા લેખણી, નાણાવટીનું નૂર.
- સવાય : એક નાગિ આ નિશમા, પાડે સહિને નાસ,
આઠ માસ જાનિ રહે, માલે ચારે માસ.
- ઉત્તર : અદિયર માગિ મુલક્ષણી, તને હને કલ્યાણ,
પદાવતી કહે પ્રિયુ, ટાઢ તેહ નું ગણુ.
- સવાય : એક નારિ સસારમા, ગય રક ઘે જાય,
જે ઉપર કરણા કરે, મૂતક—તુલ્ય તે થાય.
- ઉત્તર : સુલોચના કહે મન્ય તું, કાઈ નહિ તુજ તોય,
નિદ્રા તેનું નામ છે, બોલી તું જે બોલ.
- સનાલ : નારી એક નવ ખડમા, લાગે સહિને અગ,
સમજાતે નિર્મળ કરે, કો રગનો જગ.
- ઉત્તર : સુલોચના કહે સત કહું, દિવે ન ધગો દુખ;
જામા જે આજમા કહું, જૂડી તે તો મૂખ.

સગર્ભા ચંદ્રાવતી કે કાલ આવશે કંથ

[ચંદ્રસેન સાથે ગુપ્ત લગ્ન કરી ગર્ભાવતી જનતા અને વાયદા પ્રમાણે ચંદ્ર ન આવતા ચંદ્રાવતીની જે દશા થાય ■ તેનું શામળ આડી નિરૂપણ કરે એની હાથપાલ વિનાની કૃતિ ચંદ્રચંદ્રાવતી માથી આ ભાગ લીધો છે]

(દોહરા)

ચંદ્રસેન ચંચલ અતિ, બોલ્યો વિધવિધ વાત,
શીદ એતાવો રાધને, શીદ એતાવો માત ૪૭૩
મારે જાનું જાતરા, દિવસ રજા એકનીશ
સ્વેતળધુ રામેશ્વરે, પૂજુ ઉમયાપતિ ઈશ ૪૭૪
વિષ્ણુકાચી શિનકાચીએ, સ્વર્ગતણી જે સાચ,
બાકી છે બીજી જાનગ, એરીસા જન્મનાથ ૪૭૫
અડસતીર્થ પૂજણ કરુ, ચારે એક જ માસ,
વળની આનુ આ ગામમા, પ્રીતે હુ તમ પાસ ૪૭૬
એક મહિનો શુ કહો એક પતક નવ જાવ
દેહમા જીવ રહે નહિ, વિરોગ તમારો થાય ૪૭૭
હાન ભાવ કટાક્ષમા, માર્યા મો'ના બાણ
એક એકમા ગળી ગયા, પરનથ પડિયા પ્રાણ ૪૭૮

(છપા)

પાણી કેરી માય, પતાસુ ગળી ગયુ તત્ત,
ધણી અગ્નિની આય ધણું ઉકળિયુ ધૂન.
જયમ વેગુ'રે વાર, જયમ મહીતગને મેદ,
ગળી ગયુ ગુણુ મામ, થીરતા ન ગડી દેરે,
ગર્ભાવિનાદે ગુણુનિધિ વર્ષા, તે વેળા તેણી ધડી
વર્ણો રજ દેહ હાથ રહ્યું નહિ, હીરે કુદન રહ્યું જડી ૪૭૯

નારી દેખી નર લાખ, બૂલવાઈ કઈ ભટકયા,
 જોગીએ મૂક્યા જોગ, મુખ સઘળાણી સટકયા
 સિધ્ધે તજી સિદ્ધાઈ, બલ્યાચારી કઈ ભગિયા,
 પડિતે ત ત્યા પુરાણ, રામા દેખીને રમિયા
 વળી રંગોઝી વેધ વેરાગીએ, સૌના સુખમા ચમી ગયા,
 ત્યમ તમક્રી તજી નહિ ત્યાગીએ, સામળ સ્ત્રીને વચ થયા ૪૮૦

મશુ ચરે છે તગણુ, રણુમા હીડે રમતા,
 તગનારીની જોડ, વનો વન છુનન ભમતા
 હોડે પખી આઝાર, તે જુઠ્ઠે જન જોડુ,
 કા જિય કા નીચ, કા મધુ કા ઘોડુ,
 વળી શર અશર નગ નાગ નદ, કા દેવ ને કા દાનવી,
 સામળ ગદ કર્યા એ મેરિયે, તો કુણુ માનમા માનવી ૪૮૧

(ચોપાઈ)

ભાવતો કીધો છે ભોગ, સીપુડવનો થયો સભોગ,
 મહાસુખ સાગરના ને, રહી ગર્ભ પ્રેમદાને પે ૪૮૨

*

*

/

(ચોપાઈ)

મમદા મુગધ દુખમા પડી, ધડુ જૂરે તે ધડીએ ધડી,
 વાપદો વીચ દિવસતો ગયો, ધણેન શોખ શામાને થયો ૫૨૦
 થયો એક માસ દાંડા એ નજી, ચતુગના નન ચાલે ચરણુ,
 તેડી માલણુ પૂછી પાત, અધિકો થાય આ તો હિપાત ૫૨૧
 પિડ પ્રાણ હવે તમવો પડે, કમક ચાર કરોડે ચડે,
 કાલ ગતે કરણુ એ કામ, છેલ્લો જુઠાર લેજો (રામ) રામ ૫૨૨
 કાને પૂછુ કાને કે-સય, કૃપની છાયા કૃપ સમાય ૫૨૩

(૭૫૫)

માયા પૂરું સુગ્ર માન, નાન મનમાં ધર મારી
 સ્ત્રીના સે સાત, તને જો કાયા તારી,
 ઘડી એમના શુ ધાય, ઈશ્વર કંઈ તો કાપે,
 કાપ આપશે કંઈ, મરુ દેવ પગતાપે,
 કમ અધમ તો નથી આચરું, ધર્મ ધાયું છે તે ઉઠે,
 એમ ધીગજ ઈ માનયુ મર્ષ, મો કુપાય એનો કરે ૫૨૪
 પ્રમદાને પિંડ રાગ, શોક ધણેથી સાંગો,
 હરે મારું અતિશ, વાધુને વેગે વાખ્યો,
 વધ્યા હર અકર, નેહથી વાધ્યા નેહ્યાં,
 મવરમગ શુ જ મામ, નિપરિન વદિયા વેળા,
 બાગક ફીગી બહાદુર ધર્ષ, નારી ફીરી મર્ષ નાપકા,
 છોકરી ફીગી ધર્ષ છેલડી, શામળ લખ શુરુ લાયકા. ૫૨૫
 અડે કેળને નીગ, નિય નવપદન દિસે,
 વસત વાયુ વાય, અવનન દેને દિસે,
 શરદ સમળ વનગમ, લાર અગઢે લામે,
 ફૂલ સુમધ ફીગી વૃક્ષ, પૂરણ પગિળ વાસે,
 જપા વગમે વસુવા વિષે, આપે અગનિ ખગાવતી,
 પુરુષ સમ તેમ પ્રેમદા, શામળ સોલ મર્માતી ૫૨૬

અહાં વરણ હવે બોલતો—

['સવનુમ દોહરીસ વાદ'માં, સીના ચમને પાછી આપરી કે કેમ તે સળ સવળ સમાજના અદારે વર્તુની સલાહ લે છે તે પ્રસંગ]

(દોહરા)

મવળ—પૂછે અહારે રણુને, કહોને સાચી વાત,
 સીના આપરી કે નહીં, ખરી બતાવો ખાન ૧૨૬

કવિ - અદાર વળુ હવે બોલશે, પોનાને સુઝતી પેઃ;
 પોતે બેઠા સાલળે, તેહ દામ તે હેર. ૧૧૦
 (ચોખરે)

રામણ—

વિચાર પૂછ્યો એક વિગ્રને વિધ વિધે, મહારાજ મહિમા કહો મન માની,
 આપરી એ ઘટે કે નહિ આપિયે, છેક મુજને કહેા વાત છાની;
 વિગ્ર—

મહિપતિ માન તે મૂકિયે કેમ કરી લાજ પણુ જોઈએ હોડ છાની,
 પાઠી આપનામ પગકમ તે કથુ; સીખ તેને પછે ભૂખ થાની? ૧૪૪

વૈશ્ય—

વૈશ્ય કહે વેહેનાર એ પાખી છે, આપતે લાજ છે પરિયામાં,
 અથડાવા છો હઠાડા દશ વિગેક, હાલ બકાલ છે કગિયામાં,
 ગડ જુઓ એ રીંછડા કેરી, કણુ એક લાજન ભગિયામાં,
 કાચર કચમ ઘણે આગળથી, શુ વહાણુ મૂંધુ છે દરિયામાં? ૧૪૫

કથુખી—

કહે કથુખી કેમ કામિની દોળે, નેત નેરાવર શુ એની બાણી,
 પાછા જશે અથડામને પોતે, કે સદેર સમુદની ભેજે તાણી,
 સકા સરિખડો કોટ ભેરો કચમ, રાનણુ ગય દેખિતો ને દાણી,
 પૃથિવીપતિ એ પત મૂકે કેમ, છે ભેક્યારે શુ મધુ છેળ પાણી? ૧૪૬

(સવૈયા)

કુંભાર—

કહે કુંભાર કરો શી વાતો, એહ તો માગ્ય એડો છે,
 વડતાં કુણુ જિતે કુણુ હારે, મહીપતિ માની મેરો છે;
 ભેવો ગઢ લંકાના કુલંલ, વંક વોળામજુ વેડો છે,
 શુ ઘડો કે ઘેડ ઉતરશે, ચાક ઉપર હજુ પેડો છે ૧૪૮

સોની—

સોની કહે સાન્યા છો સીતાને પ્રીતિ વચન એ પગલુ છે,
ચોટ નાખી છે તો ચતા શી, રાજ્ય પદનીમા રળલુ છે,
આમે કરમ સેના સખાણુ, તે શુ દાળ્યું ટળલુ છે,
મોતુ પહેર ને કાન જ હુટે, જતગ્ય વચ્ચે નીકળલુ છે ૧૫૦
ધાચી—

ધાચી કહે ધણુ શુ જો એમા, ગાકડા કેરો એ માર જોરે,
ખાળક બેકુમા ધુધ છે ખૂબી, જૂપ લારેનો એ લાર જોરે,
નહિ ઘોડવા જોડલા હાથિા સાથિયા, મટક કેરો તો કાર જોરે,
હડગડલુ નહી હિમ્મત રાખવી, તેન જો તેનની ધાર જો રે ૧૫૧
કોગી—

કોગી કહે કહુ કર જોડી, દેગપતિ આવ્યો છે દાવે,
ચરો થઈ સીતાને લાવ્યો, તે કષમ કુડો કાયર કાવે,
જિતલુ ને વગી જશ સેવો, નીચ નિર્માલ્ય થયે તે નાવે,
કુચુ જાહે કિંગાર શુ કગશે, ભીતલુ લાલોડ જો પાધરુ આવે ૧૫૩

ખતરી—

ખતરી કહે હુ ખડગ્ય કહુ છુ, હમહલ કરવા દોને હેમા,
મોટા સાથે નદમે તે મરમે, શુ ખાવા છે સાકર ઢેળા,
જોર હોમત જણાશે બેના, જૂપતને કહો કરને ભેળા,
એક ધડીમા જગ જ હોય, તાણો વાણો મળમે તે વેળા ૧૫૪
તબોલી—

તબોલી કહે તમો વિચારો, ખરુ લખાણુ અક્ષર ખાતુ,
ચોદ ચોકડીનુ ગજ પામ્યાના, શિવ પરનાપ હતુ સુખ સાદું
અચૂત ઈંદ્ર તણિ અવખત તે, જુલમ કરેથી દેખશે જાતું
સહુકો જાણે છે સુખ ભોગવિયું, પાન ખાઈ મુખ કરિયે રાતું ૧૫૮

સોની વાણિયો—

સોની વાણિયો કહે છે સાચું, અધિપત છે તારા મનમાં આટો,
બેગવત્સું જુદા કળા છે, નવાપદ નહીં એ નિપરીત વાટો;
કાળના કાળ પરચલ પોતે, એની સાથે વઢી શુ ખાટો,
કર્પા કરમ બેગવરો કુડા, રામ હાથે રધા સોનીનો કાટો ૧૬૮

જેશી—

જેશી કહે જેરો સહુ સોમ, કરુણાનિધે કરુણા કાધી,
રોળામે રાનણ ગુલાહી, જે નવ્ય પાછી સીતા હીધી,
ભાઈ વિભાવણુ ભૂપત શાશે, ઘડી એકમા લકા લીધી,
રામ રાજ કરગે અતિ રુડા, આગળથી જનમેતરી કાધી ૧૭૩

કવિ—

કવિ કહે કમં લખ્યું તે યારો, નિશ્ચે વાત ન થાયે નની,
વૈરભાવે અધિપત અવતરિયો, તો સીતા હરના બુધ હવી;
જડુપતિ સાથે જિતે નહિ ઠાઈ, જે પશ્ચિમમાં હોગે ગ્ધી,
ન્યા ગત નહિ સુરજ ચક્રની, ત્યા સુધી ગત કરના કવી. ૧૭૫

ભવાયો—

ભનાઈઓ કહે જુડુ માનરો, પથ તોલ નાત કસીશુ તાનો,
સીતા આપીને પાગે લાગે, જે દશાનન હોગે દાનો;
હુટાગે સમરધ ને ગિદિ માધી, પાવેને શુ ચડગે પાનો,
સાચું કહેતા રીબે કે ખીબે, નાચના બેસ ત્યા ધુધગે શાનો? ૧૭૮

આગળો અધો કહે આગળથી સુએ, કુડા કેરી શી કારસી,
રુક્યો રામ રણુનંદન જેને, તેને વળતો કાણુ વારસી,
દેન આગળ શહાપણુ તે કોનુ, પડિત આગળ શી પાગસી,
રુડી રીત તાનણુને કહેડી, તે આધળા આગળ શી આગસી? ૧૮૬

જુગારી—જુગટિયો કહે અણું છુ હું, સફેકા નાત માનો એ સાચી,
જુડુ કામ દ્યું છે ભૂપત, લાલ્લો રામની ગમ્મા રાચી,

મહારાજ રાજગજશ્વર રુડા, હજુ છુએ પગ સામુ નાગી,
આખર તો જીવતો નહિ મૂકે, સોગ સોગથી એહની કામી ૧૮૪

નેસ્તી — નેસ્તી એક બો-બો રપતનો, સુગ્ના મનેતો એક થઈ છે,
સીતાને લા-બો છે ગવયુ, રૌરવ રોગ ખરો એ ખઈ છે,
ઈશ શિશ્યા ગ્લા વેગ્ગા, લ કા કર્મ એનેથી ગઈ છે,
વિચાર કરતા વાણુ નાજે નેસ્તીની મા ખાટલે મૂઈ છે ૧૮૬

બોગિયો—પટેલ એક ખાઈરડે મો મો, ગવયુની ન-ચ પોતી ગ્ળા,
મીતા વેવ એ ઝેર તગિ છે, તે એહને લાજે છે ગ્ળા,
ધં તણી અનખત ભોગવતો, તેહ ટેક એહની તો ટળા,
નનકા જોખ એની લેઈ જાને જ્યમ પુ ખ ન ખાધા,
હાથેલી ગળા ૧૮૪

છીપો—છીપો કહે છાજ્યું નહિ એને, હતનો એને જાક ચરે છે
જગન જનેતાને એ લા મો, સમો વેરી થઈને વરે છે,
જેરાન આઠ ના થા છે ઝેરના, તેના એને ફળ જડે છે,
ગવયુ આખર રાક્ષસીનો તન, જાન નના શુ લાન પડે છે? ૧૮૭

કહોઈ—કહોઈ મહે કુરો એક કર્મી, છુદ્ધિહીન થો ગાહુઓ,
એહ જાણે છે ખાઈ સાગની રામને મન તો છે ખાહુઓ,
રાવયુ જાણે કા કર્મ નેરી, વાદરને મન ધીનો ધાહુઓ,
લ પટ લોખી સીતાને લા મો, નપે બાપનો છે લાહુઓ ૧૮૯

ઓઓ—સાતો કરે વનિતા લ કામા, સખિમો સખિયોમા સાચલી,
કહો બાઈ કુણુ હારે જિતે ધણીક આવી છે ધાયલી,
એક કહું એમા શુ કરેતુ, અદકી બોલી છુ આચલી,
એમએક હઠે કેમ અધિપતિ, શુ ખેરી બેરો છે કાયલી? ૧૦૦

વિધા—

એક વિધા કહે વિખાસે છે શુ તારો મોલ ગમે નહી ગડો,
વાધુ નહી કરે તે હાથુ કરસે, કહિરે સુખે ગડ જ માડો

ઘડી જે ચાલેક લાંક લાંટામે, જેને ગમે તે ગામ જ યાત્રા,
સુખે રાગ કથમ રાવણ કરમે, શું જિનની છે રાંડીગડો ? ૨૦૧
પંચ—

પંચ મળી પરમાણુ કથું છે, રાવણ કામળ શ્રીરામજી દેશર.
રામણ ખાળડો, રામ મંજીદક, રામ ઐશ્વર્ય રાવણ ભેંસર;
શ્રીગમ ધર્મી, રાવણ અધર્મી, શ્રી સામળજી કહે કવેશ્વર,
જિતે રામ ને રાવણ હારે, પંચ તિહાં પોને પરમેશ્વર. ૨૦૨
કવિ—

આશ્વજી ભાટ ચારણ કો કવિતા, ખોડ ન દેખો રંક કે રાણો,
એક તો નામ શ્રીરામજી હેતુ, ખીન્ને અકલ થઈ ઉખાણો;
જેને જેહ વણુજ તે મૂળે, પ્રીત થઈ સદુ પંચ પરમાણો,
નિશા ચર્ચા જોઈ નરપણિએ, સામળજી કહે સમજો ચાણો. ૨૦૩

ઉદયમ વડું કે કર્મ ?

[‘ઉદયમ-મ્મંસંવાદ’માં, પંડિત નિવર્ગર્મા કર્મપદ અને ત્રણિકા કામકળા ઉદયમપદે ૨લી ‘ઉદયમ વડું કે કર્મ’ એ કૃત પ્રશ્ન ચર્ચા છે એ પૂરેનો સંવાદ અહીં આપ્યો છે.]

પ્રશ્ન—કર જેડી કહે કામની, સામળજીને દ્વિજ ગય;
કોને કહીએ ચતુર નર, તેહ બતાવો લાય. ૯૧
પંડિત તે કોને કહું, મૂરખ કોણુ જ દોષ;
ધનપતિ તે કોને કહું, કોણુ દરિદ્રિ સોય. ૯૨
કોણુ સુખી, કોણુ દુઃખિયા, કુણુ કાચર, કુણુ ચર.
કોણુ મૂવો, કોણુ જીવતો, કોણુ નિકટ, કુણુ દૂર. ૯૩
કોણુ વાત અચરત કહે, કુણુ ગત, કુણુ રંક;
હતર આપો એટલો (તો) વાળો આડો અંક. ૯૪

રંકે પશુ પરવશ પડ્યું, બીજું જાળ કહેવાય;
 રંકે શિરો ાણિ કન્યકા, બ્યાં આપે ત્યાં ભય, ૧૨૨
 વચન મુણી વાવનણા, વનિતાં વદતી ધન્ય;
 જે મે પૂછ્યું (તે) તમે કશું, માન્યું મારું મન. ૧૨૩

પ્રશ્ન—વળા વિમ્બ પૂછું તુને, તારી છુદ્ધિ પવિત્ર;
 સાચું બોલો સુસક્ષણા, કોણ શત્રુ કોણ મિત્ર. ૧૨૪
 શું રકું છે સર્વથી, શુંકું શું કહેવાય;
 સચું સહોદર કોણ છે, વડાણું તે શું થાય. ૧૨૫

ઉત્તર—વાણી (તે) વિમ્બ વદે વળા, વળિ વળિ મન આનંદ;
 શત્રુ છે તુમ દેહમાં, તેહ બતાવું કંદ. ૧૨૬
 કોણ લોભ મહા મોહ છે, મદ મત્સર અહંકાર;
 તેથી મોટા કામ છે, શત્રુ તણે સરદાર. ૧૨૭
 અજીન છતાંયે નહીં, નાખે નકરને હામ;
 માટે સૌકો જાણ્યો, મોટા શત્રુ કામ. ૧૨૮
 આપણું શું જે નેહ કરે, કહે મનડાની વાત;
 રાજદારે રણ વિશે, જેહ કરે મંગાત. ૧૨૯
 મિત્ર કહીએ તેહને, જેની છુદ્ધિ પવિત્ર;
 વિપત્તિ સમે અજગો નહીં, તે છે મોટા મિત્ર. ૧૩૦
 ખાવું પીવું ખર્ચવું, મોટમ પદવી માન;
 સૌથી સારું ખર્ચવું, પંચે ક્યું પ્રમાણ. ૧૩૧
 શુંકું કરવું કાસદું, શુડો વહેવો જાર;
 સૌથી શુંકું માગવું, સુમ કેવો દાનાર. ૧૩૨
 સગો જાપ ને જેટલો, સગો કામની કંથ;
 સગો રામનિ જાત્રવો, મનુષ્ય વિચારો ચંત. ૧૩૩
 વડાણું જાળક પારણે, વડાલી નારી નેહ;
 ઠરી પરીજા પડિતે, પૂજ્ય વડાણું પેટ. ૧૩૪

પ્રશ્ન—શામા કહે શામાય છે, ઉત્તર આમે એક,
સૌથી મોટા કાણુ છે, નાનો કાણુ નિતોક ૧૩૫

ઉત્તર—મોટા થીમત મૃદિમા મોટા ધનનત રાય,
મોટા દાના સર્વથી, કાર્તિ ન ચિત્તમા રાખ ૧૩૬
નાનો નિર્ધન નિર્ગુણી, નાનો દુખ સમેત,
સૌથી નાનો નાતે તન્મો, સાલળજે ખરિ હેત ૧૭

પ્રશ્ન—કામકળા કલોલશુ કહે સુણુ ખાલણુ ગર્ભ,
વાત મ્હે નિસ્તારશુ, (જે) ઉઘમ નુ ક મ્મ ૧૦૮
નયન કહેજો વિચારથી, હું નહિ રાખુ લાજ,
રાખુ ન શર્મ સભા મિથે, લાજથી વધુમે કાજ ૧૯

ઉત્તર—શિવશર્મા કહે સુદરી, સાલળ ચતુર સુગણુ
નુ કર્મ ઉઘમથકી, બોલે વેદ પુરાણુ ૧૪૦
કર્મતણી ગત અનનની, નિરધનિષા ધન હોય,
કર્મ કરે જે કામિની, ન કરે જીમ્મે કાપ ૧૪૧
મૂર્ખને કર્મ કવિ કરે, રક બેસાડે રાજ,
કર્મ કર્મ ને કર્મ એ, ઉઘમ તે કૃપ્ય કાજ ૧૪૨

પ્રશ્ન કાપ કરી મ્હે કામિની, ઉઘમ મોટા થાય
વખાણુ હું તો તેહને સાલળો પડિત રાય ૧૪૩
ઉઘમ કૃતા નિરખાયા, સૌ કા રક ને ગય,
દાણુ રહ્યા એનુ કહી (જે) કર્મ કરે તે થાય ૧૪૪
જો જાણો તો કહો મુને, ન કરો મનમા બેદ
સભા સહકો દેખતા, લાગુ તમારો બેદ ૧૪૫
ઉઘમ ઉઘમ એજ છે, અદકો સૌથી આપ
કર્મ બિચારુ બાપક, ઉઘમ પૂર પ્રતાપ ૧૪૬

તખત થયાં સુખતા સહુ, જ્યમ ચિનામણુ લેખ,	
લક્ષણીએ મહા આગની, દીમે જુધ વીમેખ	૯૫
ઉત્તર—વિપ્ર કહે વનિતા સુણો, રહે ધરી ગહુ ધ્યાન,	
તે પૂછ્યુ તે હું કહુ, શાસ્ત્રતણુ જે જાન	૯૬
ખાટો તૂરો ખગરસ, નગરસ ચતુર અનેક,	
ખીર નીર કરે જૂઝના, હસ ચતુર છે એક	૯૭
પય પાણી કરે એકદા, મેલે હસ હજુર,	
દૂધ દૂધ પ્રાશન કરે, પાણી મેલે દૂર	૯૮
ચતુર પુરુષ તો એક છે, તે પૂછ્યા ગહુ ભેદ,	
ઉત્તર આપુ અનુક્રમે, (જે) વાણી જોલે વેદ	૯૯
નિજીય શાસ્ત્રનણો કરે, જાણે સર્વ વિવેક,	
એના પડિત અતિધણા, હગ્ગિયુ જાણે એક	૧૦૦
કીર્તિ આપનાણી કરે ધરે વૃથા સિર ભાગ,	
મરે પરખીના એહથી, કરે ન ચિત્ત ભગાર	૧૦૧
એવા મૂરખ કેટલા, કહેતા નાવે પાર,	
પરિવ્રજ પૂજે નહી, તે મુગ્ધ અવનાગ	૧૦૨
હયપતિ ગજપતિ રથપતિ, સિંહાસપતિ જેહ,	
પુત્રદારા પન્નિવાર શુ. લક્ષ્મીને વળી નેહ	૧૦૩
એના ધનવતા ધણા, કહેતા નાવે છેહ	
રામનામ માટે ગરથ, મોટો ધનવત તેહ	૧૦૪
આસનાવાસના જેમા નહી, આળસ ઊઘ દોય અંગ,	
કવિપ્ર જર્ઘ યાને યાયના, યાય ધણું માનજગ	૧૦૫
એમ અધિકાર દરિનિઓ, એના ચાપર પાગ,	
ચર્ચ મંત્રો દાના નહી, (જે) દરિનિઓ સરદાર	૧૦૬
સંપ સદોપરમા ધણો, દેહ નિગોળી દોય,	
નન જનુ પ દેશમા, સુખિયો કહિયે સોય	૧૦૭

સતોતી સગળો મુખી, એવા મુખી ઉગર,
 જેને માને નય નહી, સુખિયાનો મગદાર ૧૦૮
 મૂખ સુન છે જેહનો, મિથવા કન્યા દોષ,
 ચતુર વમે કુમારમા, મોટા દુખિયો સોય ૧૦૯
 દુખી કહું દેહવા, સાબગ ચામા વાણ,
 બૂખ દુખ કુહારજ, એ દુખિયો પરમાણ ૧૧૦
 ખાન્ય વળથી એસર, ક્ષતી રણથી જાવ,
 વૈશ્ય હર વેપારથી, તે કાચર કહેરાય ૧૧૧
 કાચર કહેવા બોધિયે, મોટા કાચર જેહ;
 ઘેર અબ્યામન આવિયો, આદર ન કરે તેહ ૧૧૨
 શગ જે દો રણ મધે, પન્કાજે દે પ્રાણ,
 બોલે રાજસના વિશે, છન્યા જગ સુખાણ ૧૧૩
 કર વ્હાર જે નકની, ન કરે આપ રખાણ,
 ઘોડુ ધન ખરવે ધણે, તે ઘરે પગમાણ ૧૧૪
 મૂખ તે પહેલો મૂલો, બીજો જેને રાગ,
 નીજો પન્દેલી મૂલો, એવો પરવણ ભોગ ૧૧૫
 મધુક એવા અતિધણા, તેમાં નહિ કાઈ ભેદ,
 મોહું મર્ચુ દરિન, સાણી બોલે વેદ ૧૧૬
 કાઈ દુખી દાઈ સુખીયા, ચિરજી નહી કાવ,
 જેના જગ શીર્તિ સદા, તે તેા છુયો સોય ૧૧૭
 દશ ઈંદ્રિ છે દેહમા, જેવું શોભે તન,
 સરવે ગોભે વેગણુ, સદા સમરથી મન ૧૧૮
 દૂર દેશ વમે ધણા, દૂર સમુદ્ર પૂર,
 જેશુ મન માન્યુ સદા તે પામેથી દૂર ૧૧૯
 દુનિયા દેખે દુખતી, હરે ન દીવ લગાર,
 એહ મુના મરતુ નથી, અચગત એહ અપાર ૧૨૦
 એક રાય પૃથીપતિ, બીજો ધનવત જેહ,
 એવા રાજ અતિધણા, મોટા રાજ મેહ ૧૨૧

પડ પાસા પોખાર

[પ્રધાન વૈયોચનના ચિત્તનો સકાનો ક્રીડા કાઢવા પધિની તેનો પિતા નેનકમલશા સભ ને પ્રધાન : ચોપાટની રમત રમે છે 'પડ પાસા પોખાર' નો મૌલિક ને નાટ્યાત્મક પ્રસંગ યોગ્ય શામળે કેવી કલાથી વર્તાવેલ જમાવ્યો છે !

આ પ્રસંગ 'નદબીસી માયી લેવામા આવ્યો છે]

રમી શિકાર પાછા ફર્યા, નયનાનતી શુભ મામ
 નેનકમલશા વહેનારાયો, આન્યા તેણે ઠામ
 તે સસરો પ્રધાનનો, આવી લાગ્યો પાય ૬૮૬
 આદરલાલ અદકો કર્યો, બહુવિધિ કરી પત્તાય
 ધન્ય ગ્રામ ધન્ય ગોદક, ધન્ય અજનો દીસ
 રાય પ્રધાન પધારિયા, પ્રસન્ન થયો મુજ ધિશ
 દાબ્યો પાટ કનક તણો, વેર્ષા પુષ્પ ચોપાસ ૭૦૦
 કુમકુમ છાટા દેવડાવીયા, રંગમહોત્તવ અવાસ
 તરિયા તોરણ બાધિયા, મોતીયે પુગાન્યા ચોક
 દૂધે ઉમર ધોડાવિયા, અભુડાબ્યા બહુ ગોખ
 થઈન કરતુરી અગગમ, મદન કર્યા સરીગ ૭૦૪
 કુલેલ અગે સારિયા, ઉત્તમ ગગોદક નીગ
 ભાનના ભોજન કરાવિયા, વિનિધ પેર પકવાન્ન
 મુખવાસ લવિગ એલચી, બીડલે બાસક પાન
 ભોજન કરીને ઉઠિયા, દાબ્યો દેલિયો એકાત ૭૦૮
 માડયા પાસા સોમકા, લાગવા મનની જાન.
 નહવાગીયો કરે ચાકરી, દીપક ઓને દાધ
 રાય પ્રધાન ત્યા બેઠે છે, અન્ય નહી દે સાથ
 પેની રાત વનિતાતણી, જાગે છે પ્રુધ બાપ ૭૧૨

દુગ મ્તી છે મુલક્ષણી, એ વેપુગણે જાપ
વાન કહાડી રમના તણી, પરિન મન નિચાગ,
ચાગ નિના રમતુ કશુ, બેનો ગો વહેનાગ
રાય પ્રધાન બિલ્લુ ચવા, જોવા સરખી વાત, ૭૧૬
એક મેર તો પશ્ચિની, સામે તેનો તાત

ચારે જણ જાહુ ચતુર છે, જોવા મગખી વાન,
લાગી ઝડ પાયા તણી, સુ દરજે ગન સાથ
પહેલી વાત સસરો કહ, ભાગરા મનનો બેદ, ૭૨૦
હવે પોખાર પડે જોડના, તે સત્ય સાચો વેદ

ન પડે (તો) જૂઠો નધુવો, ખેદ ન કરગો કાથ,
એમ કહીને દાગિયા, ચોપટ પાસા ત્યાપ
પ્રધાન કહે અજગ કશી, નાખો પાસા સત્ય, ૭૨૪
પડમે તેને પાધર, નહિનગ યોશે પવ

ચાહ કહે સાખી સત્યનો, ઈન્દ્ર આપોઆપ
સાચુ જૂઠું સહેજમા, પગે પુણ્ય અને પાપ
વચમા ઇશ્વર આગિયા, સત્ય સાક્ષી કહેવાય, ૭૨૮
રમત ત્યા હાજર કરી, ન્યાય અન્યાય તોળાય

રો—ગગોદદ નિર્મળ જસુ, સદા પરિનજ સાર,
તેનુ કુળ દોષ માહરુ પડ પાસા પાતાર

રાજ—ઉસ ગો સરોગ વિશે, દીકુ અમૃત વાગ, ૭૩૨
પિધા વિના પાટો વચ્ચો, પડ પાસા પોગાગ

પશ્ચિની - સિદ્ધમૂળ લોરિગમનિ, ક પી ધન સતી નાગ
જાતા પર કર જાય નહિ, પડ પાસા પોખાર

વેલોચન—જે મારગ સિદ્ધ સાચો, જિભા તળ્યુ અપાગ, ૭૩૬
તે તણુ જિભા સુકરો, પડ પાસા પોગાગ

(ચોપાઈ)

પ્રથમ નાખ્યા સસરે તે દાર, ખરા પડ્યા તેના પોગાર;
ખીજવાર રાયને હાથે ચડ્યા, તેના તરત પોગાર જ પડ્યા.
નાખ્યા પત્નિશ્રી ત્રીજી વાર, બહુવિધથી પડ્યા પોગાર; ૭૪૦
ચોથી વાર નાખ્યા પરધાન, ન પડ્યા પોગાર ઉત્તરું માન.
હસી પડ્યા માંદોમાંદો સાથ, પરસ્પરે તાળી દઈ હાથ;
ત્યારે વહર વાણી બોલિયો, મનનણે પડે બોલિયો.
ખીજવારના બોટા પડે, મારે મન અચરત તો અડે; ૭૪૪
એક વાર પાધરું આવે સોય, તે સાચું નવ માને કોય.
ત્યારે સસરે બોલ્યો વાણ, સાંભળો સર્વે ચતુર સુખાચુ.
સાચો ઈશ્વર પૂરે સાખ, નાંખો વાર હજારો સાખ.
જિનાં તેલ તે ટાઢાં કરે, દુઃખ પડે માણસનાં હરે; ૭૪૮
એમ કહી હસિયા સાથમાં, લીધા પાસા સસરે હાથમાં.

(દોહરા)

શેઠ— આંખે અંબણ ઉતરે, કેળાં કદળાં સાર;
બગમ વાસે તજે નહીં; પડ પાસા પોગાર.
રાજા - પરતો પ્રત્યક્ષ દેવતો, ગયો પૂજતો દાર; ૭૫૨
દર્શન પચુ સ્પર્શન નહીં, પડ પાસા પોગાર.
પત્નિની—તેજ ન સહે તાજલો, યગે ન સહે માર;
કૃત્યન સતી સહે નહીં, પડ પાસા પોગાર.
પ્રાણન—તરકર કામે નિસર્થો, રૂન જડયાં ભંડાર; ૭૫૬
તે લીધા વિજુ કષમ રહે, તો પડ પાસા પોગાર.

(ચોપાઈ)

સસરો, ગામ, ત્રીજી વાર, ત્રણ વહરના પડ્યા પોગાર,
ન પડ્યા પ્રધાનના આખોયો, શત્રુ એક રૂઢી બોલ જ કહ્યો.

રાજ વાર પડે પોચા, તો હું વાન માનું નિન્ધાર; ૯૬૦
કહેતામા મળ્યા તે ચાગ, નાખે છે લેઈ તેણી વાગ.

(દોહરા)

ગર—સીતા સખી સુન્દરી કીધા ધર્મ—વિગાન;

સોને રયામ અડે નહીં, પડ પાસા પોચાર

રાજ—અમૃત પિચ્ચુ ધાળમા, આપે કરા આહાર; ૭૬૪

દીકું પચુ ચાખ્યું નહીં, પડ પાસા પોચાર

પદ્મિની ઇશ્વર બેવી સર્વનો, નોધાગ આધાર;

રાખે સસ સતીનાયુ, પડ પાસા પોચાર

પ્રધાન—મીની આગળ પચ રહે, અગ્નિ આગળ પ્રતસાર, ૭૬૮

જૂખ્યા આગળ લોજન રહે, પડ પાસા પોચાર

(ચોપાદ)

પડયા પોચાર દુખ્યા જીવન મુ વજર માત સ ભગાવે કરણ,

વે વચન કાઢનાયે ચાર, તો તો માત માનું નિન્ધાર

સમરોહરખો તત્ક્ષણ લીધ, નાખ્યા દાન કરીને ગિદ્ધ. ૭૭૨

રાખ્યુ સસ જે દેવ જ તણુ, તે નણુ મનમા દરખા ધણુ

(દોહરા)

ગર—સામે જાધી મેદિની, સામે જાખ્યો સસાર,

દોષ સસ જે આ સામે, પડ પાસા પોચાર.

રાજ—રતન અમૃત્ય સુદામણુ, લોભે મયો તે દાર, ૭૭૬

દીકું પચુ લીધુ નહીં, પડ પાસા પોચાર

પદ્મિની—સસ ચૂકે જો સાધી ધરા ન અલે ભાર,

તે ગુણુ દોષે મુજમા, પડ પાસા પોચાર

પ્રધાન—અગુણ આગળ જો એસ રહે, ઇંદુ આગળ અધકાર, ૭૮૦

બગ આગળ જુલતી રહે, પડ પાસા પોચાર

(ચોપાઈ)

પડયા પોગાર નહોં જાયુ ત શા ન પડયા પ્રધાને નાખ્યા ઘણા,
 વહુ અપમાન પામ્યો મહુ પેર, તેણે ગખ્યું હદિયામા ઝેર
 પચ મહાબૂત કહે છે પાચ, તેને લોલ લક્ષણ નહિ લાય, ૭૮૪
 પચ પ્રમાણ કરે છે ખરુ, જાણી સર્વે જૂઠું કયું
 પચ કહે તે જે નર કરે, તે સુદૃત પોનાનુ હરે,
 ચોકનાર સહુ નાખો આપ, ફરિ જોલે તેને શિર પાપ
 પચરાગથી પાછો જાય, તે હાણો કૂડો કહેરાય, ૭૮૮
 એના વાયક સુણીને કરણુ હગખ્યા પેવા જે જણુ તગણુ,
 લીધા પાસા નહોં હાથમા, નાખ્યા સહુકોના સાથમા

(ઢોહરો)

રોક—અહયા તા ૧ દ્રોપદી, સીના મદોદરી નાર,
 તેવુ કુળ હોય માહરુ, પડ પાસા પોગાર ૭૮૧
 રાગ—રતન અમૂલ્ય અતિ ઘણું, શોભા નીગખી સાગ,
 લેના લાલચ નર કરી, પડ પામા પોગાર
 પશ્ચિણી—પાપ ગહે કાશી ગયે, થલ નિદે રહે પરિનાગ,
 રનામી વિયોગે મતી રહે, તો પડ પાસા પોગાર. ૭૮૬
 પ્રજાન—ઝઢીમુખે અમૃત ઝરે, ચોર આગળ લકાર,
 કામી આગળ રહે કામની, તો પડ પાસા પોગાર

(ચોપાઈ)

ન પડયા ગાર ને જાખો યયો, ગે વાનો મારગ નર ગ્લો,
 પ્રધાન કષ્ટ પામ્યો જહુ પેર, હદિયા માહે રાખ્યુ ઝેર ૮૦૦
 અલ્પલણો ધારૂં મહો, વનિના વેર સદેવાયે નહિ,
 ઠાઈ ને મુખે નર કહેરાય, યગતરે તે પારખી જા

હસીને રમતે વીલી વાત, પોલો ફાટયો ને ચલુ પ્રભાત,
 પ્રવાનતુ નન માન્યુ ચિત્ત, અન્ન ચડીને ચાલ્યો ધીટ ૮૦૪
 યનિતાને કસિયો વાયદો, કાયામા રાખ્યો કાયદો,
 ઝેર રાખી ચાલ્યો પ્રધાન, સતી વ્યનનન મુણિયુ કાન
 મહા જપાનક વનમા અપ, નથી ખીને કોઈ સાથે સહાય,
 સુ દર વાવ્ય ને શીનળ નીર, ઝાડ ચ પાનુ તેને તીર ૮૦૮
 જઈ ઉતગિયા તેની ડાય, જળ પીના નૃપ પેડો માય,
 પીધુ નીર ને શાતા ઘઈ, લખ્યો દોહરો ભાંતિ જઈ
 (દોહરો)

રાય — ઠણે નાથ સહુ જીને, માસાહારી ગજુાય;
 પશુ પોતાના જાનથી, આપ જગ્યા નન ખાય ૮૧૨
 એમ લખી પાછો નજ્યો, આપ્યો જળથી બહાર,
 પછી પ્રાન પીના ગયો, લખ્યા આક જે દાર
 વાચી અક્ષર ખીલ્યો ઘણુ, પોતે લખીયો અક,
 આપે કાઢાયલુ શુ કરે, પરતો કહાડે વાક ૮૧૧
 પ્રતિઉત્તર પોતે લખ્યો, સહે જેની પેર

પ્રધાન — સાચો હોય શીદ પરરે, કપટ કરી મુજ ઘેર.
 જૂખ્યાને અણુલોબ્ય શુ, અનાથની શી આશ,
 તરને મન શી હીકરી, નહિ માથેન અવાસ ૮૨૦
 પાણી પી પાછો ગયો, લખીયા અક પ્રધાન,
 બીજવાગ જળમા ગયો, રીઝ્યો મન રાજન
 અક્ષર વાચ્યા વજગના, પોતે લખીયા લેખ,
 ખોટો આપ્તે ખરખરો, દુષ્ણ ન ધન્ટો રેખ ૮૨૪

રાય — ગજેદ્ર વશ અકુજને, નારી તે વશ શર્મ,
 અણુવ વશ મરગદને, રાગ તે વશ ધર્મ.

(ચોપાઈ)

એહ સખી આગ્યો રાજન, જળ પીના પેડો પરધાન;
તેવાંગી ઉત્તર આપે સખ્યો, દોષ અતિશે મનમાં રખ્યો. ૮૨૮

(દોહરો)

પ્રધાન તરસ્યો જાય તળાવમાં, દેખી અમૃતતોય;
દીકે તર છોપે નહીં; પાડો ન વળે કોય.

(ચોપાઈ)

એમ સખીને આગ્યો બહાર, પછો રાજ મયો તે દાર;
વાંચ્યા અક્ષર ચેત્યો ચિત્ત, દોષ તણને સખ્યું કવિત. ૮૨૯

(દોહરો)

રાય—રત્નજડીત હોય મોજડી, દીશ ન જાણે નેટ;
અમુલખ છરી કનક તણી, કોઈ ન મારે પેટ.

(ચોપાઈ)

વજ્રે પોતે વિચાકું ચિત્ત, જોવા આગ્યો વાવડી ભીંત
વાંચી વિચાકું મનડા સાથ, લીધા રાયને આડે હાથ, ૮૩૦

(દોહરો)

પ્રધાન—મન વશ દોયે જેહનું સત્ય તજે ન નિર્વાણ;
કપટ કરી નવ મોકલે, લેવાને કેકાણ.

(ચોપાઈ)

એમ સખી જાહેર આવિયો, ખાર હદમાં અધિક લાવીયો,
વળી રાયે સખ્યો એક મર્મ, રાખ્યા સ્થામા ઠેરી સર્મ. ૮૩૧

(દોહરો)

રાય—નીચ દષ્ટિ તે નવ કરે, જે મોટા કહેવાય;
શત લાઘવુ જો સિંહ કરે, તોએ વૃથા નવ ખાય.

(ચોપાઈ)

વળી પ્રધાને તો વાચિયુ, અદ્ય વેગ દિનમાં સાચિયુ
ફરી લખ્યુ દિવ આણી દુ મ, શાતુ મુગ્ધને ઉપજવે સુખ ૮૪૪

(દોહરા)

પ્રધાન—હેતે શુ વિષ પિણ્ણે, સૌ અમૃતને ખાવ
ગેય ધરીને શુ રે, વેળા તેની ગ્ણાય
તે વાચી રાજ લખે, હેલો અક્ષર આક,

રાય—ચતુર ચિત્ત ક્ષમા કરે, જો હોય પરનો નાક ૮૪૮
મૂરખ તો માને નહી, માને ચતુર સુખચુ
સત્ય ગુનુ સર્વ ગયું, જોલે વેદ પુરાણ
સય આધારે મેદની, સત્યે દિનાકર સુર,
તે સત્ય જોલે મૂઝિયુ, તે ગોરા વહેતે પૂર ૮૫૨
ગંધી પ્રીત પટતરે, તે નારુ વહેનાર
તે પડેલો જો ભાગિનો, ત્યારે શેનો લાર
તેહ વજરે વાચિયુ લખિયો હેલો બેદ,

પ્રધાન—અજ ખાપડી શુ કરે, સિદ્ધશુ રાખી ખેદ ૮૫૬
પુન મિત વહાલા નહી નહી દમડો કે દામ,
પડિત પ્રધાન નહાલા નહી, જ્યારે પ્રગટ્યો કામ,
સત્ય શીલ કટાપણુ મધુ, ગયુ મમત ને મામ
પનિત પુન્ય વહેતુ ગયુ જ્યારે પ્રગટ્યો કામ ૮૬૦
નાત જનનો લય નહી નહી જોન જ ગુણુગ્રામ,
રાત પ્રજનો લય નહી, જ્યારે પ્રગટ્યો કામ
અળખામણી આખી મેદની, અળખામણા શિરશ્યામ,
આતમા પણ અળખામણો, જ્યારે પ્રગટ્યો કામ
સુખ નહિ સત્તા સેજડી, અમુખ આઠે જામ,
જળ જોજન નિત નહી, જ્યારે પ્રગટ્યો કામ

ગમે ન ધગ પુગ મેડિયો, ન ગમે ધવળને ધામ,
ગમે ન વાત વિંદાતણી, જ્યારે પ્રગટ્યો કામ ૮૬૮

(ચોપાઈ)

એના લખ્યા પ્રધાન નયન, તે ગમને લાગ્યા મન,
કાઈ કાઈને મુખે નન કહે, લખી પટાતરે છાના રહે,
રાગ્ય કહે લખુ એક વાર, જોઈ મૂરખ મૂકે અહ કાર

(દોહરા)

ગય— કમળ જળમા નિત્ય રહે નિમેષ ન બેઢે નીગ, ૮૭૨
કામ ન બેઢે તેહને, જેતું શુદ્ધ શરીર
જીભને ચિન્ક અડે નહી, સોને અડે ન રામ,
ગુચને અનગુણુ નન અડે, યાનીને ન અડે કામ
નીરને અગ્નિ નન અડે, દુષ્ટ હેઢે નવ રામ; ૮૭૬
લોભને લાજ અડે નહી, યાનીને ન અડે કામ
ધક્ષને કર્મ અડે નહી, સતોપીને ન અડે દુ ખ,
જોગીને ભોગ અડે નહી, રાગીને ન અડે સુખ
અરણ્યને તિમિગ નવ અડે, સિંધ્યને નન અડે શાપ, ૮૮૦
સિ હને શિયાળ અડે નહી પરિધક્ષને ન અડે પાપ
વેદને ભેદ અડે નહી, ખળને ન અડે સન્ય,
સાચાને જૂઠું અડે નહી, જો પ્રયુ રાખે પત્ય
અગ્નિ બાળે સર્પને, જીવ બાળ્યો નન જાય, ૮૮૪
મનમય જીતે ચર્પને, યાની નેવ જીતાય
વડાલા પાપ અનજીને, હગ્નિનને હાવા રામ,
સત્યને વડાલો ધર્મ છે, પાપીને વડાલો કામ

(ચોપાઈ)

રાય લખી આ પો બારણે, પ્રતીત પ્રધાનનણે કાલણે ૮૮૮
લખ્યો પ્રધાનને એક જ બોલ, ઉતારના રાગનો તોલ.

(દોહડો)

પ્રધાન—કિમયા કમે નવ જિત્યો, જિત્યો નહિ શ્રીગમ,
 કામદાદિ જિત્યો નહિ, એવો અજિત છે કામ
 જિત્યો નહિ મહા મુનિસરે, નવ જિત્યો વિચક ૮૯૭
 જિત્યો નહિ વ્યામ રિચકુળો, જિત્યો નહિ મુરધન્દ
 જિત્યો નહિ પાચ પાકવે, જિત્યો ન ગરથ રાચ,
 જિત્યા નહિ જોગરરે, કામ અજિત કહેવાય
 જિત્યો નહિ કો દેવતા, જિત્યો નહિ કો સોક, ૮૯૬
 જિત્યો કોઈ કહે કામને, તે તો જાણવો રોક
 વેદપદ્મ કનિયાવરી, સધળી વાત છે સહેન,
 કામદંડન મનસકરણ, મનસદણ મુરકેન
 મૂર્ખ જિત્યો કહે કામને, માનો તેના પાપ, ૮૯૦
 સદ્ગુને હદે વ્યાપી રહો, કામ અજિત છે આપ
 કોઈ કાલો ધર્મ ખોસમે, રાખી પોતાનો બાર,
 તેને લેજો જોગણી, મૂર્ખનો સરદાર
 પંચ કણ પ્રાણે અન્નના, ચૈતન્ય બાજે નેત, ૮૯૪
 ઉડી બેઠું ધરાય નહિ, (પથ) કામ ન મેલે ચેત
 કા નારી મા નવ જશુ, શ્રદ્ધ જોડન ને જાગ,
 કા મૂર્ખ પતિ વસા, કામતપ્તે વસ કાળ
 મર્પાદાણી માન ગ્હે, અણુમર્થ રહે આપ, ૯૦૮
 એકાન આગધન રહે, લેદ પુરાણે જાપ
 કા મન્દોદરી દ્રીપદી અહલ્યા સીતા શરીર,
 રાખ્યુ આપ જ હૃદયરે, કામને વશ છે હીર
 નહુશ સરખો સાધવી, શન વચનો કરનાર, ૯૧૨
 કામ અર્થ વિષ જોડીયા, પૂઝી લેજો પાર

પરાશન પડિત ધણો, નર ખડ જેનુ નામ;
 માણ્યા મચ્છગન્ધા ધડી, કર્તવ્ય કડિયે ઝામ.
 ઇ- સરીખો અધિપતિ, છાસન સુખધામ, ૯૧૬
 ગૌતમ ધરણીશુ ગમેો, કર્તવ્ય કડિયે કામ
 ચતુર ચદ્ર મરીખડો, રોટિણી સગખી રામ,
 ગુનની નારી ભોગરી, કર્તવ્ય કડિયે કામ
 કહેના પાર ન પામીએ, પ્રકાશિયે સિદ્ધ પાપ, ૯૨૦
 સહકોતે મન મિદ્ધ છે, જાણે આપોઆપ
 હવે અક્ષર ગમે લખો, ડાઘા ધર્મને આપ;
 મનુષ્ય સિદ્ધ માનુ અમો, તો પ્રત્યક્ષનાદિક પાપ.

શામ-અગદ-સવાદ

['અગદ વિષ્ટિ' મા રાવણ સાથે વિષ્ટિ કરવા રામ, અગદને લંકા
 લે તે સમયનો શામ-અગદ સવાદ
 અખા અને દયારામની માફક શામને પણ વજ-હિંદી ચિત્તરો-પીમા
 ઠીક લખ્યું છે]

કાવ્ય છંદ (હિંદી)

1 : અગદ કુ કહે રામ, કામ જગે કુ જાઓ,
 ગવનસે કરે પાત, વિષ્ટિ કરે બેઝે આઓ
 જ્યો બાઢે નહિ બેગ, પેગ ઐસી તુમ કીજો,
 ગજ કરો ગદ લક, મીત લખમનકુ દીજો,
 તકસિર બકસિર તોય, કોય નહિ બેર હમારે,
 પાઝી દીજો સીત, ચિત્ત કપો ચાહ તુમારે ?

(છપય)

ન તગ ચદે કપિરાજ, લાજ લોપે ગદ બેયે,
 જાહા સુખ સજ્જા હામ, ગામમે બાદર બેયે.

જશ વિપ્રકો તન, મનસુ રાહ ન સાધે,
નતર હરે સગ જોર, ચોર કર પલમે' બાધે.

પુની રાવનકુ' રીઝાવ લ્યો, કહો સીત દેવે સહી;
શામળ કહે ઐસી બાતમે, કો રાપ દોપ દેવે નહી.

(દુહા)

અગદ : કહે અગદ કર જોગે, નિર્જનસો કહા નેહ ।
કહા અગર ખર કાકડું, જૈસા ઉપર મેહ ।

રાગ : રવલાવ યહ સત બાતકો, અકલ બડીકો અંક;
રામ કહે અપનો પ્રીછે, બડા ન કાદે બંદ

(છપય)

અગદ : કહા કપૂતકુ ધનં ! મન કહા મૂરખ સગા ।
કહા કાકડું કનકા કહા ગર્દભકુ ગગા ।
કહા ખગકુ અગર ! કહા નિર્જનસો નેહા ।
કહા સુમત્રી સેવ ! કહા ધરની બિન મેહા ।

પુનિ કહા બહેરેશુ જાન ! કહા ચોરસો આતરી ।
કહા રાવનસુ રીઝબન ! જૈસે દેન ઐસી પાતરી ।

(દુહો)

રામ : બહારાક્ષસ એ ભૂપતિ, ખરી મનાકર ખાણુ;
દગે શીશ રણ રાજતા, હલુતા મોટી હાણુ

(છપય-શ્લોક)

અગદ : કહા મૂખસે મેલ ! કહા કાયાબિન માયા ।
કહા રંકસે રંક ! કહા સેના બિન રાયા ।
કહા નપુસકસુ નાર ! અપગસુ કહા અટારી !
કહા દરિદ્રકો દામ ! કહા પરસ્ત્રીસે યારી !

પુનિ કહા કુસકો ફટનો ! કહા પડિતસો પારરી !
 કહા રાનનકો રીઝનન ! જ્યો અધે આગે આરની !

(હોહો)

રામ : ઈગકો ગિપ્ય દશવધ એ, રિધમિધ રૂડે રાજ,
 સીતા દે તો સોતિએ, કોધ કરુ કુણુ ઘાજ ?

(છપય હિંદી)

અગદ : કહા લડતુ સાજ ! કહા ચાડીમું આતર !
 કહા ભીખમે ભોગ ! કહા જસપિન બ્રુજા નર !
 કહા જૂરેજૂરી છત ! કહા જોવિદ પિન ગાનો !
 કહા ડાપણુ દારિદ્ર ! કહા સતપિને જ્યુશાનો !
 પુનિ કહા મગ્ગટ કહે મનિ ! જુદારી ઘર ઘોડવા !
 કહા ગવનકુ ગીઝનન ! જ્યો પારરીકે સિગ એડલા !

(હોહો)

રામ : ગુલા કેડે અવગુણુ કરે, એ પાપીની પ્રાત
 અવગુણુ કેડે ગુણુ કરે, તે જ ગડાની મીત

(છપય-હિંદી)

અગદ : કહા ખનકે સગ ખમાલ ! કહા કુસિધ્યકુ ગિલા !
 કહા ગિપ્રતો ભેગ ! કહા નિર્મલકા નિદા !
 કહા ભેદ્યો ભેદ, કહા નિર્ગુનસો નેદા !
 કહા ભેગી બિમનાસ, કહા બિન રતકો મેદા !
 પુનિ કહા કીરત કહો સુમકી, કહા રામનામ બિન ગોલનો,
 રાનનકુ કહા રીઝનન, જ્યો કૌવચકો ફજ હેલનો !
 રામ : સો જાતનકી જાતમે, મોકુ સીત મીલાઓ
 તો અગદ તુમ લક મે, વિષ્ટિ કર બેત્રેજાઓ

ગમ મ્હે અંગદ મુનો, વિટિ મ્હે જાઓ
રાનનસો જાતા કરો, મિલ ગીતા રિં જાઓ
રાનનકુ કંતનો મ્હે, મીતા રે મૂમા
નતર લગસે જુધ કરો, ઘડી મે ત્યાઓ જાર.

હું અને તું

[કુળારી રૂપાળી ગરીબ પછુ વિદ્વાન માણસ સોભાસિધને પરણ્યા
મીઠી થય છે તે વખતનો સવાદ—'સિ જ ની 'રૂપાળીની વાર્તા'
(૧ ૭૧) માથી]

ખાલજી હું કુળારી તું શાળ, સિયાળ મુતો તું સહિયે
૧ પતરે તું ક્ષેત્ર, પટના એવો વહિરે
૨ કપોર તું મનક, ૩૫ મુ તો તું સિધુ
૪ આગિયો તું અરણ્ય, ૫ તામે તું ધનુ
૬ મીડી કુચ્છ તું નવ તું, ૭ થા પાપાપુ અવેરડી
૮ દરકટ રે રાજકુમારિ, ૯ પાક લેઈ કુરે પડી

રાજકુમા જ્યમ ગૌતમ જાહ મા, જ્યમ સીતાને ગમ
જ્યમ ગંગાપુત્રે કૃષ્ણ કા, જ્યમ રત્નને કામ
જ્યમ તારા ને રાત્રિ, જ્યમ નાળ ને દમયંતી
જ્યમ પાંડવ પાચ્ચાની ચ શેલિ ની ગુણુતી
વળી જેમ નસિષ્ઠ અગ્ર ધત્તી, જેમ રનાદે ને રતિ
ત્યમ તું વર ને મું વન્યજ, મ્હી ગયા ગોટા કનિ

ખાલજી મારે માગની બીજ, મળનત તું તો આપે
મું નીચુ જન નીચ, કદ તું કે નિા બાપે
મું ચોણુ તન રાજ, તું તો સોને શોભાવે
મારે જીરણ વચ તું તા પટકુળ એપાવે

વળિ હુ તો કડુ છુ કાસદુ', તું ચડી મુખપાત્રે કરે,
ફટફટ રે ઘેતી ગોડી, ત્રિપ્ર ગરીબને ક્યમ વર

ગજકન્યા • જ્યમ ખીચુ ને લાત, હી અક્ષર જ્યમ છાપે;
જ્યમ અગ્નિ મર્જદ, વજન તોલા મગ્ન માપે.
ગત દિવસ જે ગીત, જેમ વાદળ ને તડકો,
જેમ પવન આકાશ, ઘડી પાણીનગ પવકો;
આવદા આખી સૃષ્ટિની મુખદુઃખ ટાળ્યા નન ટળે;
હુ ભામનિ ને ભરથાર તુ, નાકે માગ્ય નહિ મગે

આત્મપુ • ન ગમ્યો કોઈ નગેશ, ગમ્યો ન પ્રતાપિક પૂરે;
ન ગમ્યો કરમી કોઈ, ગમ્યો નહિ મામદ શરો,
ન ગમ્યો કોઈ વશીક, ગમ્યો નહિ નૌતમ નાગર,
દાતા કે દેસાઈ, ગમ્યો નહિ સુમતિમાગ્ય;
કો ન ગમ્યો ગામ ગરાસિયો, ન ગમ્યો મેહેનામી તને,
પ્રધાન પાટની પરહરી, ખોળી કાઢ્યો તે મને
ધડા જેવકુ રતન, છેલ રહેજે જ્યમ છાનુ;
તમે કહ્યો પ્રતિગોવ, તેહ હુ તો જ્યમ માનુ,
તમ માટે મુજ જીવ, જરૂર જોનામા જન્ય;
તારે શીર કનક, દેખમા દર્શિત થાય;
જો હોય મુજને મગનવો, પરવશ પડવુ તાહરે;
અરે હાણુ અને હંસનુ ધશે, જગત જાણુમે જ્યાહરે

રાજકન્યા • હંધિર કેરી આણુ, નામ લેના દેકે તાડુ,
તાડુ પડે જ્યા થૂક, મગે રૂધિર ત્યા મારુ;
કૃષ્ણિ તુજને જુએ, ચક્ષુ જે તેના કાદુ;
વાટે નખ દે દુ.ખ, વેધિ તેનુ શિર વાડુ;
જો કદાપિ જિવ જોખમ ધશે, લકિત તારીમા દુ.ભણુ;
હાકમ પડેત જાજી છતા, શરીર તુજ સાથે જણુ.

રામા ન જુએ રૂપ, જુએ નહિ દુઝ કે કાયા
 લામનિ ન જુએ જૂપ, મમે જ્યા મનની માયા
 જુનતી ન જુએ જાત, જુએ નહિ પડિત પૂરો,
 ન જુએ જીવ અમીર, તથા સતનાદી શરો
 કામનિ તો કામાતુર જુએ, કે મન માને કામની-
 પળિ જાવ નિમિષમા નીસરી, જુડી દોષ જે લામની
 ઝડી રાજકુમારી, હીન્ને લીચોળાખાટે,
 પરિમળ પુષ્પો પાન, પોદતી પલ્લવ પાટે,
 સને સોજ શણગાર, અવેગ જુગન જડાવે,
 ખમા ખમા કહે ખનક, વક્ષા લાડ વડાવે
 તેવી તરણીનુ તો જુઓ, રિપ્ર સાથ મનહુ વચ્ચુ
 લિક્ષા ગાગી જોજન કરે, કહે લામન દાગણુ કશુ
 લે કામનિની કેડ, વગર મોતે તે મરમે;
 લે કામનિની, કેડ, હરખ પિત લાગદ હમ્મે,
 લે કામનિની કેડ, છન જર જય તે જનમ,
 લે કામનિની કેડ અવિઝ અતિ અનર્થ ઘારો
 દુખ દેશે કે દડાવશે, મગ્મે કે તે મારમે,
 જે કેડ લામનિની વહે, લામન ટોટે હામ્મે
 સુગ પિમે જે નાર, જુએ નનનાડી સગર
 જાનામા નિત્ય જાવ, તેલ સાથે પરધન નર
 વાલા અતિ નાજીન, ગાન ઉપર દિવ દોડે
 અતિ અપજાપ ચિત્ત, હસ અતિ માલે મ્હોડે,
 જાતિ લોલિ અને લાવચી, અતિ નિશક પગ્ધર મટે,
 લામન કહે દુઝ શુરુ કામની, એ વક્ષજથી ગુણ ધટે

इस्तमनो सखोडो

['આ સંલોકમા, સન ૧૭૨૩-૨૪, એટલે સંવત ૧૭૭૯-૮૦ માં, અમ-વાદ, કષ્ટવસ્તુ ને મહી નદી જામેના અડાસ (અમદાવાદ તાલુકામાં) આગળ મોખલ હાલેમ ગામીદખાનને સરકુવદખાનની પ્રેરણાથી સુનતખાન, અમરામ કુલીખાન અને સુસ્તના હાલેમ ઇસ્તમ કુલીખાન એ ત્રણે બાઈએ સાથે ધણેવાં શુદ્ધો અને તેમા ઉવટના અડાસના રજાસંભાગમા ઇસ્તમ કુલીખાને દાખલેવા પરાક્રમે વર્ણવેલા છે જો કે કવિ ગામને કુલ મધ્યાનો સમય આપેલો નથી, પણ વર્ણિત ઐતિહાસિક પ્રસંગથી તે સ્પષ્ટિત થાય છે.]

—શ્રી અ. જી. જાની.

વીરસના નિષ્પન્ન માટે કેટલીક પદ્ધતિઓ, ડૉ. હરિવંશજી બાપાણી-સંપાદિત 'ઇસ્તમનો સલોકો' માથી અહીં આપી છે.]

इस्तमनो सखोडो

માહામ સાહામી તે રાઠ મંડાની જવનાયો ને તોપો અડાની છૂટે ગોવા ને ટમુકા થાયે કાયર-કેગ ન ટકે પાયે	૧૨
તાણી તગ્ગશ તાં મુકયા છે તીગ આર્થા તે મોહોટા વીરધીવીર ઘોડે ત્રાળાણુ ફરકે નીસાણુ ગમે મુરા ને કયર ભંગાંણુ	૨૬
તેહેની તો પાસા તુરાઈવાળે વડતા તો વાયે, કેયે નગ્ધ લાળે બખતૈગવા પાખગીયા મુઝાર સોદીને આબ્યા ત્રણુ હંભર	૬૩
પાછત્ય હાથી હવકાયો હોદો માહિ તો બેયે સાહિબખદો દીસ તો જાણે અપાનો છોડ કટકાઈ કરવાનુ અતિ ઘણુ કોડ	૬૪
મેઘાડ'બગ-શ' પીછીઓ થાવ આપ તો બેઠા અંબાડી માટે સોહે ઇસ્તમ કવાઈઓ મોર જયુધ કરેવાનુ અતિ ઘણુ જોર	૭૭
પાછવ પાખરીઆ કરે છે રોસા ત્રણ હાથીએ વાગે છે ઘોસા કાસા નફેરી વાળે નરખાટ રજુતર-કેરા થાયે ચેઆટ	૭૮
સેહેરની નાલ્યો રહેકયે ઘાવી ચાલ્યો હડીલો ફાજ સંબાલી લોહવગ પાખગીયા-મુર ચાણુ પરાધી સાગર-પૂર	૮૭

- (વચ્ચમાલીમદખાપોતનો હાથીએ ગીતોરીતે આત્મા સહમયથીઃ
છટે ગોવા ને ધાયે ધમરાવ જૂળ જન ને હાકનહોવા. ૯૩
- ધુળે ધરા ને ખેલ નવ્ય સૂઝે નામે કાચ ને સૂગ રથ ઝંઝે,
તરનારે તાલિ, બાળે વરસાત માહે માહે દેખાડે હાથ. ૯૪
- બાહે ને આહે કરે હુકારા રમે, ઝૂમે ને મોમે તુલંગ,
ઝેમે, ઝેને ને નાખે છે ચીસ નાહાસે ત્રાસે આગી મન ગીસ ૯૬
- નાખે ત્યા ચીમો હાથી હણુકારા હણુહળે ઘોડા, વાગે લણુકાગ
કોપે ને ધોપે ઝાપટે ઝટકા કરે કટારે કાચરના કટકા ૯૭
- લાલે ઝપેટયા, પાપેટા લાખ 'લાગ્યા હે' 'લાગ્યા હે' મુખ કહે લાખ
લપેટે, દપેટે ધણા ગનગાજે જુળ પડે ને જાણ્યા વાળે ૯૮
- ગાત્ય-દાદો કે સાઝ-મનાર સૂઝે નહીં કા, પાયો-અસનાર.
હાથીએ હાથી ઘોડા-શુ ઘોડા ઝૂઝે નેરાલા પ્રાકમ પોહોડા ૯૯
- ચાલ વરઘોડે સુરા સુખાણુ કાચર-કપટીને પડા લગણુ
જુઝાલા-કેરો જાવમ જોર ચર્લ ગયુ રણુ અધારુ ઘોર ૧૦૦
- પારણ્ય ધિરજ કોહોનુ ન-ચ રહુ તાર સર્વેનુ દેહેનટ ગયુ
સરાને મન્ય દીનાતી-દીસ ધડ ઝૂઝે ને પડે છે રીંગ ૧૦૧
- સ્તમ-ત્રેરા છૂટે છે બાણુ માર્યા મરેદા, પાડ લગાણુ
કાહોડી શમશેરો આરણ અડીઆ જગમ તો જે ને ચાનવ ઝડિયા ૧૦૨
- જે રે જાયો છે તે-હે તો મરવૂ બાપી શમશેર તો લડતા શ ડરવૂ
આગન કીધા એહના તો સાથી પાછન ડસ્તમે હાથરો હાથી ૧૦૮
- ડાઆ તો જમણી બીજ અસાર નામ લેત મા નવ આયે પાર
લાવા અગીઆલા, બાણુ, નિશન અગ વહે, લે ગદનુ મુન ૧૨૬
- નેહેતી તો પાશ દોટ દોડાવે મારે અકચુર, આગ્ય પડાવે
જૂત, લગન તા કુનાહન કરે આમશહે વા ખપગ ભરે ૧૩૦
- ગુગ ને પુગ અગીઆના હાથી વીગ ને રીંગ હાથે હાથી
ફેરી ન વેરી ધાઓ જ દેતા દોડી ને ચોહોડી પ્રાગુ જ લેતા ૧૩૧
- રૂમે ને ઝૂમે, ધૂમે ને ગાળે દેખી મુગનાને દેહો દસ લાળે
ઘોડે ને બોડે પોહોડા છે પુગ વાલે ને નાદે જો રણુગ ૧૩૨

- નીસે ને ત્રીસે, પાડે ને તાડ કુડ ડાલે ને દોદશા વાડે
 ઝટકે ને કટકે હિડાડે હને છે છે સમસેરા પાધડે થને ૧૩૩
- મહ્યા મરેહા પૂગ ત્ત હા વાખ તેહમા કુતમની પડે છે હાક
 સામલ કહે, મું કહુ વિવેક મહરા મુખમા છુડા છે એક ૧૩૪
- સાગરનું પાણી, તારા મણાય રસ્તમના બુધ્ધ્યનો પાર ન થયાય
 કગ મરે મોઢે વીખાણુ એહલુ સાલવી બાધા બધાણુ ૧૩૫
- વાદશા ફી દનની મૂકી છે આમ એક સાહિજ શુ રાખ્યો વિશ્વાસ
 રાજ વાલાણામા સજા હથીઆગ રેડી દિધા માહે ન લાગી નાર ૧૪૩
- દરા ફડામા, હાલજ પડીયા દોટો દશ-ચક્રિ મરેહા ચડીયા
 રતમ કેહે 'આજ કરજુ છેકામ મોહોટા મઠુ મી ગખીસુ નામ' ૧૪૪
- નાડી સમસેરા, મુજ્યો તો મગડી ધાઓ દીધા છે દાતજ ઝરડી
 લપેટાઝપેટા નાદા કે વાટે ઘાટ ઘડા એમ ઘણાને ઘાટે ૧૪૫
- વિજતી-કેમ ઝમુકા ઝમ લગારો ચમકે તરતીરે ત્યમ
 મૂમક્રમે ધગતી મૂનરે મૂજે ખેચ હો ને કાર ન થ સુજે ૧૪૬
- દાતા ઝંઝારનિ સોભે છે દેક ગાજે ગુણવતા અસાડો મેહ
 સગણાઈ-કેરા કહન થાય ગરઆ ગુણનત ઘણા જસ ગાય ૧૪૭
- 'લનો લનો' જે વિખાણે લાટ વિર ક ક પડી, વરલ્યો તાહા કાહ
 છુબ પડે ને બાણુ બહુ વાળે જો જૂકે ને નોખત ગાળે ૧૪૮
- અતિક્ષથી આરિ દેવતા બોલ, સગ હસે ને કાયર રણ રાય
 ગાણુ-રામેજ મજામ રચીયો મ.પ મોહોટો તો રાનો મથાથો ૧૪૯
- કોગન-પાડનુ બુધ્ધ છે જેનુ તો ન-તરતિમે વિખાણુ તેનુ
 અબાડી-સોતા તદા થો હાથી આસ હિગડા સામદ, સાથી ૧૫૦
- મેર-ઉપર ઝમ મેક પડે છે ચતુરગી સેન્યા ચિત ચંદે છે
 નાએ ચીસો ને ખેચે કમાન જે દશા કોડે ત હા પડે લ ગાળ ૧૫૧
- મોહોમા તરઆરો હાથમા તીંગ મોહોટા-પ્રોહોડાના હિયા નીંગ
 જેસી તો પાશા દેટ કોડાવે લ ગાણુ પડાવીને મોરચે આવે ૧૫૨
- ગોતબાગા તો મનમા ન થ જીહે 'હવે લડીમું અનસગ કીહે'
 આમદે મા અચીશ દે છે તારે કાયરના પ્રાણુ જ લે છે ૧૫૩

રૂંધે ગંદીઆ તા ગાંઠ ન ખુટે ઉટ, ખચર, પોતી મહુ લુટે
 હાથી હાલ્યા, પાડી લોહો કોળી મરીય, મીનાને પાડા બાહુ પોતી ૧૫૮
 વેહેલો, રથ તે મુખપાતો રાત્રી જોડા જોડાના નાખા છે દાતી
 દુદાના, કૂદાના વીગ વાડડા રૂતમે રાગુમા કી ॥ ગાકડા ૧૫૫
 માહાનતમા જમ સેર રહુકે નાસે હરણા ઝમ પાશે નન્ય દૂકે
 ઢંડ ઉપર ઢંડ ઢોવાળ્યા કૂનહયાના જુધ કેલાળ્યા ૧૫૮
 ખાચેઆ બાધી બાહિ ચાવી મરડી હાથ વામે ગન ધરાવી
 આજાસમાહે જમ તારા ગને છે એમ ભારતો રોગ્ય ફરે છે ૧૬૪
 ઉડે આકાશ, જ્યમ નાહુકે વાધ ફોજ મારગ દે, થયા તે ભાગ
 સાહામા આવીને કોચે ન ય અટકે રમે, મૂમે તે ઉડે એમ કટકે ૧૬૫
 વિખાણુ કરતા નારજ થાય જેણે દીકું છે તેને મનાય
 આહેડી દેખી પખી ઝમ નાસે રૂતમને દેખીને મરેલા નાસે ૧૬૬
 વત્તા તો વાધે બાધુર વાડો રહ્યો પાછો ચોઘડી દાહડો
 ધગતિ ધૂમધૂમે, ન ય લેહે બાર લડાઈ લડા અપરમપાર ૧૬૭

x

x

x

તે દાગડા એમ જ્યુધ થયુ સામલ લાટે સક્ષેષે કહુ
 પછે મરેલાનિ ફાળ્યો થી આઠ નિટો રૂતમને કીધો છે દાઠ ૧૨૦

x

x

x

સુત સત્ત એકાશી જાણ માધસગ વહી તેરસ પરમાણ
 સામલજી પ્રાદ્યલ શ્રીધો નાત્યે બધો સનોકો માલની ૧૮૧ ૧૭૭

પાવાગઢનુ પતન

પત્તુ મનુપતિના પાએ પ્રજુ અગિજી પાવડી રે
 રોવો મનખનપુરી રાએ મચ્છા કરજો મુજમારડી રે ૧
 ચતુરદેશ આપાનેર વસે જગજાનિનિ કાની રે
 ખીધો તગધુનો મેર એવી બહુનિધિ બાનીધ રે ૨

શાવરાચું બધું શેર	પવનપાંથુી પેદા કરે રે	
કીધી વૃક્ષની ઓળ ચોમેર	પરમ ધાન ધરણી ધરે રે	૩
નદી પરવત ને પાહાણુ	મકી મંડલ ને માનવી રે	
જીવા જોતનહું જે જાણુ	દેવી સપિ ને દાનવી રે	૪
પાવાધડનો પરતાપ	દેવ જાણી વામોવમે રે	
આદ સકિત અપાર	ધરમ જોડથી ધસે રે	૫
પતાર્ધ રાવલ પ્રચંડ	ધરમરાજ કરે ધણી રે	
જેના દેશમાં નરી દંડ	કીપા કાલીકાની છે ધણી રે	૬
નવરાત કેગ દન	ખેલે ચોમદ જોગણી રે	
માએ વિચાર્યું મન	લાવડ લાગવાને જોગણી રે	૭
ગંગા માનીઓ ગાય	ગરબે રમે સદુ ગામની રે	
થેઈકાર થેઈ ધાય	નિત્ય નાગઆળી નામની રે	૮
સળ્યા સોળે સણગાર	અરણ્ય ચોળી ને ચુદડી રે	
દેડે ગોતી કેરા હાર	કરકરે સદુ કૂદડી રે	૯
તેમાં કાલીકાજી માત	ગરબે રમવાને આવીઆં રે	
વાળી વેદ વિખ્યાત	રૂપ લક્ષ્મીરવિ લાવીઆં રે	૧૦
રંધાદે રાહણીનું રૂપ	રૂડી રતનાવકી રાધિકા રે	
જુર જાગણી ને જૂપ	મુખ સાગરની મારકા રે	૧૧
ઉંચા નીચા ધર્મ ગાએ	જુગતી કરે છે જોડયાં રે	
મુખે મધુરાસાં ગાએ	તાલે લે છે અજોસડા રે	૧૨
છ પ્રકરના છે છંદ	ખાંને ખેત કરે ન ખામીઓ રે	
ઉગરા આનંદ કંદ	હાર છત લે લાગીઓ રે	૧૩
જેની નીજકી આકાશ	ચોખુટમાં ચમકતી રે	
ખેડે કનુરી જગસ	ગાજે મુધરીઓ ધમતી રે	૧૪
જનમે કોટી છુગા બાનુ	કોટી સમીમુખ કામની રે	
મુખે સાં કન્ વખાનુ	જાજે જાતિ એવી જામની રે	૧૫
સર્વ પતાઈને જાળ	કાલી જોનાને કારને રે	
વાગ્યું મોહનહું જાળુ	ધીરજ ન રહી ધારણે રે	૧૬

મુધ મુધ જૂગો સગ	કાવો ઘેરેગો તાહ ચર્ચરતો ર	
મુકી મન ઠેસ ગગ	લક્ષણ હીગો તે નર ગ્લો ર	૧૭
ગરમે કાનીકાજ ગાએ	તેની લીના તે શી કુ ર	
ગોલા ગરગ ઠેરી થાય	લક્ષણ જોતામા શા લક્ષ ૩	૧૮
ગોલી રહી બધી સષ્ટ	વાળ દેનકે ૧ વાજ્યા ૩	
થઈ પુષ્પ ઠેરી દૃષ્ટ	સકટ સેનકના સાગીઆ ર	૧૯
આવ્યા ઉમીયા ને ઇશ	કાની જોનાને કારણે ર	
જુગદ બા જુગદીશ	નિજુ બાએ એને વારો ર	૨૦
હાજો બગાજ વેદ	નાજ નાએ છે નરતમા ર	
વાગી વખાએ છે વેદ	શોભા સતકદીક વરતમા ર	૨૧
દેવ તેતગીસ કોડ	ધંદ જોતાએ છે આરતી ર	
કૃષ્ણ રજા કમ્બોડ	લાન દેખાડયો બાવધી ર	૨૨
મહાપૂજા મધરાત	મદીર ગયા સૌ માનની ર	
ગ્યા ઝાળકાજ ગાત	સુઘેર કેગી સામની ર	૨૩
પતાઈ ગનણતુ પાપ	જામે લીધો છે કેડનો ર	
અબા એકની છે આપ	આલ્યો છળ કરીને છેડલો ર	૨૪
પોતે થયા છે પ્રસન્ન	“માગ માગ” મુખધી કપુ ર	
દેરીએ દીધુ દરગન	લક્ષણ હીરો તે નર લક્ષુ ર	૨૫
હેતે આયા છે હથ	જુકુ જોની જર્જ જાદેર ર	
સામા આવો મુજ સાથ	મદિર રાત્રુ ૬ માહેર ર	૨૬
તકિતએ દીધો આપ	“મુરખ મેન છેડા માદરા ર	
પાએ મલ્યા તાહરા પાપ	ગયો પાવો પાપુ તાહરા ર”	૨૭
કીધો કાલીકાએ કોપ	નિજોગ સર્વ ત્યા રજો ર	
આપે થયા છે અલોપ	જખ ગારી ગળ રજા ર	૨૮
સુખો સાદેળ સુવત્તાન	ચાર દક્ષ ઘોડે અડયો ર	
મહીપતિ મુકાવી માન	પાવાધદ આવી અડયો ર	૨૯
અદકી કીધી જર્જ આય	જુદ જોરે થયુ ધણુ ર	
પુરા વર્ષ વીત્યા પાપ	તેજ ધરતુ થયુ તે તણુ ર	૩૦

ખૂટા નાનામા નીચ	અન્ન થયુ અપોષમા ૩	
ધાન્યુ નન ગ્રી ધી	કુડા કાલીજના કોપમા ૨	૩૧
તાપો નેવગે નગદા	સાચ વાકડીઓ રૂંદો ૨	
ગુરો કીચો છે જુદાર	જુધે યયો છે ભેલડો ૩	૩૨
પદા પાદસાહ સુ પ્રી	વે માધ્યુ વિવેકમા ૨	
પતાર્ધ ગવગની ગીધ	લજ આપુ ધડી એકમા ૨	૩૩
મારગ નચા ને મેદેગ	દિશા જાએ છે દડિયો ૨	
બુમિએ કરા ચો છે ભેગ	અમુર જાયા છે લડીઓ ૨	૩૪
જુદ કીધુ અનિ ને	મુલતાન રોગ મધિયો ૩	
મયુ અધા ધોગ	વડતા વેરી તે વાધિયો ૨	૩૫
પ્રીછી પતાર્ધએ પેગ	કોપ કાગકનો નાખીઓ ૨	
ધગા વેગી આવા ધે	પગસપડયો છે પ્રાણીઓ ૨	૩૬
રહે સગાએ રીસ	ભોલ કોના નવ નાખીયા ૨	
મોતી મળુ દગરીસ	જુડે ભગતી નાખીયા ૨	૩૭
નવમે નનાયુ નાગ	ટડી ગલગણી ગાખીયો ૨	
માગી નાખી દગાગ	લેનનતીનતન ૧ઓ ૩	૩૮
પુન પાટોદ પાચ	રખના ને ગાદે જાયા ૩	
અપ્રી કીધી છે આચ	અચડન કમી નોળાસ ૨	૩૯
મામદ એને દગા	માગી નાખ્યા મનન વડી ૨	
એવી અપગમપાગ	ખીધી અમર તમાવરી ૩	૪૦
દેવદ મયો દગાગ	કાની પેડા મનવ ભૂટીયા ૨	
ભાવો જૂપન ભડાર	ખજાના સર્ ખૂરીયા ૨	૪૧
દોલ માનિ દગપાત	ની નુ રે લેખિ ૨	
ભુજો ખપગ મનન	નગી ભ ની છે સોગી ૨	૪૨
ગયો ગકનીયો શનુ	પાન પડ રોગ રૂંદો ૩	
કથાની મવગાવી ક ૧	કાજે મનમા નવ લાકો ૨	૪૩
પાસમ તા, રે પ્રે	પુરો મનગી કામન ૨	
મતી દર્શ મગી મુ	ન એવગમ્ય બદકામન ૨	૪૪

મામે આપ્યું વરદાન અનુકંપા કરી આપીશો ?	
બાપુ વંકુદે વંદાન સુખમાગરમા આપીશો ?	૪૫
ચમેા સુમે મરદાર નરપતી તેને નડશે ?	
મામદ મેમે દ-નર પૃથવી પાડી પોતે પડશે ?	૪૬
ઉતપત કાલીકાની એક ગાય કીખે ને માંભને રે	
કરે નાગયાની નેક સુખમાગર સદય ફળે રે	૪૭
અંટ ગીધ નવે નીધ પામે પદારથ પામમા રે	
રાખે તે ઘેર રીધ ના આવે જીની આવમા રે	૪૮
ઘણી લદમી ઘર સુત ઠોટી કવિ કાગળા રે	
વામીઆં પામે છે પુત પ્રીતે બધાવે પાગળા રે	૪૯
મુરખ કવીતા થાય રીખ્ય પામે ગંક શબ્દયા રે	
લાવટ લવ ઠેરી જન્ય ગુણ સાગરમા ગાળયા રે	૫૦
બધીર પામે જે કથ્ય માતા થાય તે માદલા રે	
આલે ખોડાં તે અરથ આખે દેખે તે આપળા રે	૫૧
રોગી જનના જન્ય રોગ મુખ માગની સાગકા રે	
પામે ભવતા તે બોગ કીરપા કરે માત કાલીકા રે	૫૨
સામળ ભદ્ર શ્રીજોડ પીતા પરમેશ્વરજી તજો રે	
ગાય ગરજો કંગોડ જશ મહીમા વાધે ઘણો રે	૫૩
ગરજો શીખે નરનાર કીરપા કાલીકાની છે ઘણી રે	
જે જે ખોસો વારવાર સેવો સવખનપુર રાણી રે	૫૪

ગોહનાનું શબ્દચિત્ર

પુત્રી એક તેને પક્ષિની, લાયક લાયખ્ય લાખ;
 અકવતણી અરથુવ અતિ, જેની શાસ્ત્ર જ પૂરે સાખ,
 તે રૂપે રણા સરીખડી, સતીમાહે સરદાર;
 હામ કામ મૃગયોગની, દિલ ધણ દાતાર.

નખસિખ ગોઘા નીગખના, અબુજ્જન દા નેહુ
 હસગતિ ગજગામિની, અમૃત વદને વેણુ,
 દેન ગનાની દમગડી નામ ગનાવત નિધ
 રૂપનત રડી રમણુ, ગતિ સમોવડ રીધ
 કેશપાસ તો કપિનકૃત, કાગો કાવીનાગ
 બાહો નિધે ગુરુ યોદ્યો, વીવવટ લાવણ્ય લાગ
 ભયો માગ ભરપૂર પુર સિદ્ધર ગોલિત સર્વ,
 જળધાગ શિવવિંગ પર, ઘણો ઉપજનપુ ગર્વ
 વદન શરદ-ઈંદુ જશુ, અબુજ્જન શી આખ
 ભમર ભમગતી ભજત, પાપણુ ભમગપાખ
 રસના અમૃત સાગળી, ગ્વર ક્રેમિલા વાણુ
 દતપંજિ દાડિમખી, જસરૂપા જુરતી જાણુ,
 ચિબુક ચારુ ચતુરાતણુ, અધર પ્રનાળી અમૂલ્ય
 માના પોતકપોત શી, નીનમોવ સમગુ વ
 નૌતમ નાસિ । ક્રી નત તનકૂલ તેનની ધાર
 શ્રવણુ શીખ ગોલિત સ ।, ઓપિત અપ પાર
 હો અદ્વિત ઉપમા અધિક, વક્રવાન્નુગન્નેડ
 કનન્નગસ મુધા મહિત, ક્ષણમાન નહિ ખો
 ઉર પોયચુપાનત, ધણું ગોલિત ગભીર
 નિનની તગેગી નમી, સધણુ શુદ્ધ શરીર
 નાલિ દક્ષણુ નતરન, પૂર કેળુ પન
 રભખલ જઘજુગમ, તોન ઘણેગી તા
 ગ દરિમુદ મખિ ।, અગુતિ મગની ડીગ
 નધ્યદવેલી મહીમચન, નખ તા તવત ગગ
 કાંડિ રખાણુ એદની, જાણે મિદનો લક
 ગતિ ગનદ ઓપિત અધિક, કાણુ માન નહિ વડ

જનવક રંગ પાની જણી, સળ્યા શોભિતા સોળ;
 નીનવટ કુંકુમ કેસરી, મુખ તાતા તંબોળ.
 રતન જડિત કરચુડલો, ચપકવરણું ચીર;
 ચરણા ચોળા શોભિતા, નિરમળ નારી નીર.

[મદનમોહનામાથી]

કૃષ્ણ-સ્તુતિ

શ્રીકૃષ્ણ કરણાનિધિ, કરેણાસિંધુ કૃપાળ;
 વિશ્વપતિ વિશ્વેશ્વર, દિનબંધુ દયાળ. ૧
 ગોવિંદ આરી ગાવડી, માવડી બાપ્યા કાથ,
 પિતાળર પ્હેરી પાવડી, ચૌદ લોકનો નાથ. ૨
 હંસે હર્મા કુડ કસેના, જડુવંશ જડુપત્ય;
 અંશપતી એ અવતર્યો, સધળી જેને છત. ૩
 તોળ્યો પર્વત ત્રિવિક્રમે, લોળ્યો ઈન્દ અહકાર;
 સેળ્યા રાક્ષસકુળ લક્ષ્મણ, જનો હર્યો ભાગ. ૪
 કાળ આપ્યો શિરુપાળનો, પાડવનો પ્રતિપાળ;
 કૃષ્ણજનને કંદર્પવત કરી, હોડે શુદ્ધ લવાણ. ૫
 નીર રાખ્યું નારી તણું, ધારણ દીધી ધીર;
 વીર પાંચે વધાગિયા, ચતુર્શ્રી પૂર્વા ચીર. ૬
 પડિત પાગથણ કરે, નારાયણ નિજ નામ;
 સારાયણ મુખ સર્ગનો, ઠાગથણ ચિગ દામ. ૭
 તત્ત્વ બાધા ત્રિવેક્રનુ, રાધારૂપ અનૂપ;
 માધવ ધરમા માનની, ભારે પોતે શૂપ. ૮
 નંદનંદન વંદન જગત, આનંદ કંદ હિદયોત;
 ચંદન શીતળ સુઅકરણુ, બંધન ટાળણુ બંધોત. ૯

સ્યામ દામ મુખ ધામનો, ગમ નામ વરેન્વ,
 ગામ અયોધ્યા ધામ ઘર, ડરખાનિધ કામ કરેણુ ૧૦
 ચિતા નજ લજ શ્રીપતિ, અર્ચુ કર્મ બીતા બ્રાત,
 પદન કર ગીતા પાદને, મૂળ શાનની માત ૧૧
 મુગ્ધવતી મુખદેવણી, ગતિ મુખસાગર ગેહ;
 ગતિપતિ સમગ્રે શ્રીપતિ, જતિ મની સુદ દેહ ૧૨
 [શ્રી નિવપુગણ્ય—અધ્યાય-૧૭ મે]

શિવ-સ્તુતિ

ધન્ય ધન્ય શિવ મહારાજ, વાજ નખોજી માદગી,
 આપે મુખવિવાસ, આશ કરે ને તાલગી
 /પલવાદન ગદ, પ્રોહ વગદાન જ આપે,
 નેહ જપે તુજ જાપ, જાપ સરણાગત થાપે.
 ચોખા ચગવે ચાર, પાગ લજલના પામે,
 નેહ વગાડે ગાલ, ઝાલ તે જન્મની વામે
 પુ પ ચગવે નેહ, દેહ નિરોગી થાયે,
 પૌન પૌની પરિનાગ, સાર મુખ ને શુણ ગાયે
 અષ્ટ મહા સિદ્ધિ, નવ નિધ ગહે નિત વાસે,
 જનિત પામે ભક્તિ, મુક્તિપદ ગત કૈવામે
 મહારદ્ર ઈશ સમાન, નહી કોઈ દાતા દેવતા
 સામન કહે ચિતમા ધરે, મૃત્યુકને કરે જીવતા
 ['સિ બ.'ની વાર્તા-૬ 'અમોલા મહાની વાર્તામિતી]

રામ-મહિમા

કહા જાને મૂરખ, તુ દશરથકે નદનકુ,
 સનકાદિ જોગી જેમે, પીર ધ્યાન ધગત હે

પતિત છે પાવન એ, પાવન છે ખનકોડો;
ભક્તનકો જન્મ, કામ કરુના કંઈ છે.
સધિ એ સારદ જુ, નારદ બસિંદુ બા,
જૂપર જુના ને ન વાકુ, ભગતપુર ભગત છે.
શામળ જલુકે ગ્વામીકી, પ્રતિન જુ પર્ષ દેખ,
ગિગિર ગભીર ધીર, નીર પર તરત છે' ।

['અગદિપિટિ' માથી]

રામ-સ્તુતિ

મહાળયિયો કહ કુલકજ્જ, રાયો રણ પમાડ્યો મગ્જુ;
દીદાનિત લખમજે દરો, સ દેલ ભાગ્યે શ્રીગમ જ તણો. ૫૭
બાહ્યાગી દાદા મુદ્ધ થયુ, મ દેદગીએ ગનણુને કહ;
એ મહાગજ છે અશગમુશગ્જુ, મીતા આપી લાગો ચરણુ ૫૮
ભગતપાવન એક નામ, રાજ્યવોચન એ રામ;
દશગધનદન, કૌશલ્યાતન, મહામનોદન, મુગ્ધમન. ૫૯
મીતાપતિ, જનક જમાન, પૂજા નેમ પવિત્ર જ પાત્ર;
નગકનિસગ્જુ, ભરતઆત, દીતીપદ્મન, દીપકઅશ અદ્વૈત. ૬૦
ગવિકુનમણિ, સુખનિધાન, ભક્તનત્સન, ગુણીજન જસગીત,
સુનિધાન એ મોક્ષન મૂલ, અરિજગલુ શત્રુનુ શન ૬૧
અધદહન, અજેષ્વાપતિ, પુરાણ પુરુષોત્તમ, અધિપતિ અતિ,
દેવનો દેવ, ધૈર્યનો ધૈર્ય, કાલનો જાન એ શ્રીજગદીશ. ૬૨
તરનન તરવ, સારનો આર, દેવરૂપ મોટો દાતાર;
કળા, દરતા, ત્રિગુણસંગ, ભગતા બલન બાળે બેન. ૬૩
મતનો સત, એ બલનો થલ, શ્રેષ્ઠખીજમાનો એ મરમ,
કેડ કચન કે નારી કા, લકાપત લેખે નર લલા. ૬૪

['સિં બ ' મા નૌકાની વાર્તા ન. ૧૪ માથી]

વીરજિત વિક્રમ

રાજા તો શ્રી રામ, કામ તો રૂપ સરપે,
 સત્યવાદી હરિજન, ગદ્યકારિક જ બૂપે.
 તેજનંત તો મુર, પૂર તો સાગર કહિયો,
 કૃષ્ણ જ કેરો ભોગ, ભોગ શ્રીધર્મ જ લહિયો.
 વિદ્યા વિવેક શુક, ચક્ર વ્યાસુધ શિર જાઓ,
 ધન શિવેમણુ ધ્યાન, માન દુરયોધન ગણો.
 સતી શિરોમણુ સીન, પ્રીત તો લક્ષ્મણ કેરી,
 ધાતુ શુભ સંનર્ધુ, કર્ણ તો દેહ દાતાગી.
 ઉપામક અમે માત, જાત્ય વ્યાહત્ય મણુ અંદા,
 પુષ્પ મણુ વિશેષ, દેન શિવેમણુ લંઘા.
 કવિ મધ્યે કાલીનાસ, આમર ભટ મધ્યે લલો,
 પરદુઃખમજન સુખકરણુ, વીરજિત વિક્રમ કલો.

[' મિ. જ. ' ની વાર્તા ૯ ' હંસની વાર્તા ' માં વિક્રમ સ્તુતિ]

એક સમયે વિક્રમ ચઢ્યો અથવા વિક્રમની સવારી

[એક સમયે વિક્રમ ચઢ્યો - ' મિ. જ. ' ની ' ચંચલ ' ની પાંચમી વાર્તામાંથી વિક્રમની સવારીનું મંદચિત્ર અડી આપ્યું છે]

કુહા

એક સમયે વિક્રમ ચઢ્યો, દેઈ દલામે રોગ,
 ધ્રમકારે પૃથ્વી (ગડ)ગડે, વાજ વાજે ઘોગ ૧૬
 આગવ વાહાર હમ્તી તાણી, મદ અતા માતમ,
 અળાડી કચન તણી, મિદુર રગ્યા રગ. ૧૭
 ધન નેજા અતિ મોહિતા, ઐરાવત આકાર,
 બીજા અજ તો અતિ ધણા, એહા મદસ જ બાર. ૧૮

ક્રિષ્ણ, મુવતાની ઘોડવા, યુગસાણિ કાન્ધી,	
કેતલ કાલા, કુચ્છ્યા, શૂપૂ, ગદાધીર.	૧૯
ઉન્નય, અમલખ, જૂળરા, નીલા તે નવરંગ,	
જડાવ પલાણ હીરે જડવા, અતિ અતુલીખલ અંગ.	૨૦
ગંગાજલા ને દરમછ, પાણીપંથા અમૂલ,	
ઝોરંગી, સોગરા, સુગાણપલ્ય, તેજિ તુગંગ અનૂન.	૨૧
અનેક રથ ને પાવખી, ઉપરિ અનમિ અમવાગ,	
અથા વેકાગે વાકડા, જંગા માત્રા યુગાગ.	૨૨
વાદાવા, દાદાલા ભવા, ઘોડે જોડે પર,	
રમંગ કરતો નીસરધો, ત્રિધ્ધ શિંગમણ શર.	૨૩
કેં પાવક, કેં પાખ્યાં, કેં વાગ્ય અદેસાટ,	
કેં લાટે, આઠાણ, ચેટિકિ, જલ ગાવે ચારણ સાટ,	૨૪
વિક્રમ વાડિય સમરમા, રમના કારણ આપ,	
ગેય તે ધાગો સલકના, દુગ્ધન વાગો તાપ.	૨૫
સામંત સાચે સચવા, જેઠની જાગે દેહ,	
અયો ગય દેઈ દુદુલી, જિમ અપાટો મેહ.	૨૬
જિમ કસે સિંહ વનમા જિમ પગરિ પૂર,	
તિમ વિક્રમ સેના અગ્રી, વિગધ વીર મહા ચર.	૨૭
જેઠવો ધડ લકાપતિ જેઠવો ખીજો દંડ,	
જેઠવો અર્જુન જાણ્યાવવી, જેઠવો શરદનો અંડ.	૨૮
સૂગળ સગીખો જિજળો, દાતા જેઠવો કરણ,	
રૂપે કાળ અસીખમે, અપા જેઠવું વગણ,	૨૯
રાય હન્તિનાપુર પતિ, જેઠવો હિમતો જાણ,	
જેઠવે પ્રકારે અચર્યો વિક્રમ વીર સુગળ.	૩૦

['મિ. જ.' 'પંચડ'ની પાચમી વાર્તામાથી]

હિંદુ નગરી

[સિ બ ની ગારમી “કનઝિયાની વાર્તા” માં વિક્રમનો પુત્ર વેકમચરિત્ર પિતાને મળવા પ્રથમવાર હિંદુન આવે છે ત્યારનું હિંદુન નગરીનું [ર્ણન]

(વ્યોપાઈ)

ગિજેણી પથ ખેડયો છે વાજ, પુત્ર પિતાને નગના કાજ
એક મામ હપર દિન ચ્યાગ, ગયો ગિજેણી ગળકુમાર ૧૮૦
અગિતે / અધાર, જિસ્યુ, ફૂ થકી તે દીકરુ તસ્યુ,
તાડન નૃત્ય મલામા થાય, તે એક જોજનથી સલગાય ૧૮૩
નગનમાહે અદારે વર્ણ, હરિયા સૂણે નિત્ય કર્યુ,
પગને પગને શિવપ્રભાદ, મહુ તણે મન છે ઉના ૧૮૪
મ્ય રથાનક નિતાલ જ વાટ, ઘણા કુપ પાળીના થા
ક્ષિપ્રાનટ તે ખીજ ગગ, ગ્નાન કરે ચાય પાવ ૧૮૫
સક માનવી જાણે દેવ, ઉર્ક સરખી અધિપતિની ટેવ
ઈશ સખિયા તે સર્વે જાણ, અગિદોન પારે પદ્મ ૧૮૬
જાણે પદ્મની સર્વ સખી, દંડયુગી આમરે લખી
ધર્મવત અગરે લોક, નહિ કહેને વ્યાધિ ને શોક ૧૮૭
કામદુધા જોઈથી સર્વ ગાય, ધર્મમાર્ગે તો સદુ કો ધાય
રામગાન્ય છે વિક્રમ તણુ, ચૂ વખાણુ કરીઈ તેલ તણુ ૧૮૮
દંડ આકાર ફરકે ખજ, ઐરાનત મરિખા ઉપે ગજ,
થે ઘેર મગાજતા ઘેડલા, થક જાગે લના રોડલા ૧૮૯
એજવી નગરી ગિજેણી વડી, ગર્ગ આકાર નિશ્ચલો થી
ખી ચિત્રિણી તે ઘેરે ઘેર, પતિતા નત પાવ પર ૧૯૦
સદુ તણે મ ૧ ગોસ્વજ જાગ, કો કોડોનો નવિ ચૂકે ધર્મ,
પૈરય વ્યાપાર મુખ માટે રાટ, લાભ ન લીઈ માતનુ બાટ ૧૯૧
ક્ષત્રી ત્રનટ નગમા ચક્રે માધૂને પોટે તેડસ્યુ વડે
નતનો સત્ય બાધ્યો પ, ઘટે તઈને તેડવો રે દડ ૧૯૨

'વપ્ર અગ્નિચક્ર સહન મન, પૂરે ગજા બેઠા અન;
 પવિત્ર કાયા નિર્મલ દેહ, મન માગ્યા વગસે છે મેહ. ૧૯૩
 ખેડત જનને અધિકે લાગ, રાજને દે દશમે લાગ;
 જિહ્વા આગ્રુ ધર્મની ફરે, તિહા વિન કોઈ નવિ દરે. ૧૯૪
 ધર્મપુરી એહવૂ છે નામ, રાજકુવર આગ્યો તે ગામ. ૧૯૫
 ['સિં. જ.'ની બાગમી કાવડિયાની વાર્તા' માથી.]

લંકાવર્ણન (૭૫૫)

સરોવર મમુદનાર, પકજ સહસ્ત્ર ખીચે,
 નદાટિક મણિની પાળ, ગોપ ગુણવંતા ઝીચે
 કરુણી બહેક બગસ, વેશો કેમગ બહુ વાટે,
 હીરાજડિત ધણી લેક, ધુમગ ધણી ઘાટેઘાટે
 દિવિપુરીની ઉપમા, કહેતા વિમાસણ કરે કવિ,
 લકનીવા લખ કેટિધા, નિગજે અગદ નવનવી ૫૮
 [લયિમ તણી લીનામ, અધિક એલચી વન હુમે,
 બોલે ચાતુર મોર, જમર ગુજારવ વન હુમે.
 હપગ વનીતા જાજત, વનપતિ લાગ અકારી,
 નાગર વેલ્ય વસત, ગર્ગથી શેલ્લા સાગી
 વળી માગ્યા મેહ વમુધા વહે, જાધક ઉપમા શી અકમા,
 સુખસાગર સમન્ધ ધમી, લીવા લલી વદમા લકમા. ૫૯
 પુરમા શિવપ્રસાદ, હળ હળીતા જાને,
 કનકેશ્વર મહારેન, ઈશિયોપ આપ ગિરાજે
 નિજગુજની માતા, રાવળી નિરમળ નામે,
 વસે સૌ સુલ-દામ, ગોલિત નિજ કામે.
 દિવ જાગે દિન્દિજતે સમૃદ્ધિ લૂટી લાગ્યો ધણી.
 વૈકુઠ વાગ્યુ વમુધા પડે, એ લીના લહેરે લલાતણી] ૬૦

નક્ષત્ર સરખી નાર, અવેગની બોલોતો સરખી,
 ચંપકવરખા ચીંગ, પક્ષિની પૂરાણ પરખી
 કનક મણિમય કુંભ, પ્રેમદા પરવરી પાન્ટી,
 આશ્રુપલ્લુ હિપમાય, હંડ કેરી હંડાણી
 એ લખ ગિહવાએ કવિ કહે, લાટ લાત ન શકે લણી,
 સાગળ કહે હું કેમ કહી શકું, લીલા લહર લંકાતણી. ૬૧

[' અંગદવિમ્લિત ' માથી]

નિર્ધનતા

નિર્ધન હોય ને વિદ્યા બળ્યો, તેને કોઈ લેખે નવ મળ્યો;
 નિર્ધન હોય જો રહે રૂપ, વૃથા જાય જન્મ રણમા રૂપ.
 નિર્ધનપણ્યામા હોયે શર, નિગેષ માત્ર ન ગોળે નર;
 નિર્ધન હટો કટો દેહથી, કહે નધરાજ સૌ કે તેહથી.
 નિર્ધન હોય ને આજું જમે, ત્રેત કહી સૌ તેને દમે;
 નિર્ધન કરે જો પરના કામ, નવરો કહેશે બાધુ ગામ.
 નિર્ધન હોય ને આજી મુએ, દરિદ્ર કહીને મામું ન જુએ;
 દરિદ્ર થકા જો જાત્રે ધણું, કહેશે કર્મસુખ નહિ એ તણું.
 નિર્ધન જન જો થોહું ખાય, ક્યાંથી દેખે ગ્રવ્યા માંભ ?
 નિર્ધન આજા બોલે બોલ, કરે લગાડી ન રહે તોલ.
 નિર્ધન હોય ને ગહે જો મૌન, કહેશે એનું હંચુ શન્ય;
 દરિદ્રપણે દાતારી ચાય, ઘર વેચીને લા જનનર જાય.
 દરિદ્રપણે જો નય ખચાય, બારે એના સરખા જાય.
 દરિદ્ર દીકરીનો દ્રવ્ય નિયે, મોટે સૌ કે મેણું દિયે.
 કૃષ્ણાર્પણ નિર્ધન ને કરે, કહેશે કાચે જૂખ્યો મરે;
 કાંડવાર કહિયે શુ કથી ? છૂટકો નિર્ધનનો કર્ષ નથી.

જગપતિ ને આગેડું ખાય, તારેવંત કર્મ કહેનાય;
 જગપતિ ને ઘોડેડું જમે, લખાં મન મો મને ગમે.
 શ્રીમત ધર્મ ને આજૂ સૂએ, સુખિયા જી મો મામુ જુએ;
 નિર્વનને આગી ત્રય અડે, તેને અલોરી કરીને નડે
 નિર્ધન નદીએ નહાના જન, તેની પડે નિદા ધામ.
 જગપતિ ને જન ગત, કરે નિષ્ણાડુ પડેગી વાત
 નિર્વન ઘેર ને આવે ધણુ, તેને કહે છેડે ડા તળા.
 કદાચ રક પામે ભોગીઓ, કહેશે ને કીરી ચોરીઓ.
 જગવત જોખ કરે જાગીઓ, મતી કહેનાય તેની નારીઓ;
 નિર્ધન ના બાધે બાકરી, ચાલ્ય શ્રીમત તણી ચાકરી.
 બાગ્યવાનનું તારે ગમે, ધનહીનને ધુતાગ મમે,
 અનખતવાળા અમળ જ પિયે, કા નેરે મો તપી બિયે
 જગપતિ રમે ને નિત્ય જર, લના ચોક મમે ભડભાડ,
 મગજનો કર્વ છેડે અડે, પીડા પામે ને બધન પડે
 શ્રીમતને ઘેર શોભે સુખ, દન્દ્રિ તો ઘરે દાગણ દુ.ખ,
 ભારે કર્મની રેખા મતિ, જદા ડાળો જાગુ જરપતિ
 જગ નિના માનન તે મડા, લના હપર પાખી ન્યમ ભડા;
 દરિદ્ર દામણ શુ દે દાન? હજારો જમમ પીપડા પાન
 અન દોષ અતિએ અક, જગ નિના જના તે રક

[શિવપુરાણ]

શકુનના ભાવ

[છંદો]

ડાખી ચાવ ને છીક, કામ કરી ઘર આવે,
 તોરણ બાધે ચાસ, લાલ લાખેજો લાવે;

ડાળી દેખ્યા દાખ (તો) રાજ આપે તે સિદ્ધિ;
 ભભળે ભૈરવ અનુમાન, સંપત મુખ આપે સિદ્ધિ;
 વાજિંત્ર નાદ નૃત્યકી તણા, વળી કુમારિકા કુંભે ભરી;
 છત્ર દરશન આમર ચમર, શામળ કહે, કામ આવે કરી. ૧

[દોહરા]

મળે કાષ્ટ ને કોયલા, મળે જાણુ ને જાસ;
 મળે કાંટા ને કુશકા (તો) વેદ ન આવે વાસ. ૨
 મળે વેરાળી વરતિયો, મળે રજરવલા રંડ;
 વણુટીમે વાડવ મળે (તો) દેવ તણે એ દંડ. ૩
 મળે જટિલ કે અંખરા, (કે) કામની છટે કેશ;
 મળે જૂધડીયુ બાયલો (તો) હાળુ કરે હાંમેશ. ૪
 મળે માલખુ ફળફૂલ શુ, મળે તંબોળી પાન;
 મળે નાપિક કર આરગી, (તો) ધનના દગવા ધાન. ૫
 કર કાગી કુવાડલો, કર કરવત સુતાર;
 ફરી ન દેખે દેશને, જો કર લોડું લુહાર. ૬
 અર્મકાર અર્મ લઈ મળે, મળે આમથો ચોર;
 વેચે માવરજાં મૂપડાં, (તો) મારગ મારે ઠોર. ૭
 ગાતી આવે ગોરડી, બાણુતા આવે આત્મ;
 ધન મળે ધેનુ તણું, તો તો મોહ્યું કર્મ. ૮
 લવળુ કે લોડું મળે, મળે પાણી કે પરડ;
 તેને મરણુ ■ દુઠકડું, મળે ખડગ કે ભરડ. ૯
 ગુણ ગદિત ગોધા મળે, પોડી પોઈ સમેત;
 ધજ સદિત તે ગજ મળે, તો) લાભ રાજનો લેત. ૧૦
 વળુ પખાલ પાડો મળે, ઉપર સવારી બેઠ;
 વેડાંગ વિષ્ણુ પવાબુથી તો ચિંતા થાય ચોખૂટ. ૧૧
 મળે મુમાડે મુમતા મળે મદ્યંતી મોટ;
 મળે તરણુ કે વમડાં, (તો) ખસી વેપારે ખોટ. ૧૨

- મો દમ્બ ગા કાપડા, મળે મોતી કે મોર;
 (તો) દામ આવળે દશમણો, તો બ્હેરતી બ્હેર. ૧૩
 સારી વાત ને સાલળે, સારુ દેખે દષ્ટ;
 સાદુ કરવા (ને) સચર, (તો) કદા ન પામે ક'ટ. ૧૪
 હળ પળેડી હાથમા, મોટ માથા પર ખીજ;
 મળે કણુળી ને કણુચલી, (તો) રામ સઘાતે રીઝ ૧૫
 બાહ્ય ધર્યો હોય (ને) મેટડો, માવે દોયે ચાર;
 બેશ હાકે ને લામિની (તો) નિશ્ચે પરળે નાર ૧૬
 ઘણુ લમ્બુ હોય ગાડણુ, હળપતિ હાકણુહાર;
 ઘોળા ઘોળી હોય જોતર્યા, તો અવખત અપગ પાર ૧૭
 જૂખ્યો આવે લાડતો, (કે) શકતો આવે લોટ;
 છટી ચાલે છેનડા, તો (તો) ખરી આવે ઘગ ખોટ ૧૮
 કશકશતો આવે દૂતરો, હરખ ધળેરો હીમ;
 સન્મુખ ચર્ધ ને સાદિયો (તો) કરીને આવે દામ ૧૯
 કોઢિત ને મળે કામડે, મળે ઢટારે લાટ,
 ખડ્ગ કથિયારે કાનિયા, તો) વેદ સમારે વાટ. ૨૦
 પોથી પકડી પડિત મળે, પૂળ્યા અગ્યો પેર;
 એ શુકનથી સચર, તો ગરથ સ્ત્રી આવે ઘેર ૨૧
 ખોળ-તેન, કપાશિયા આટો ફટો છંટે.
 માકડ-મૂછો મારગ મળે, (તો) પડે પ્હાણુ કઈ પીઠ ૨૨
 માચાખોડો માજરો, વામળો દામળો દેર,
 રોળી મળે કે રાડવો, (તો) માવે દુખનો મેહ ૨૩
 વૈદ્ય મળે વણુકોથળે, પડિત પોથીલીજ;
 વણુ તાણુએ વાણુઓ, (તો) ખગ લાલમા ખીજ ૨૪
 ઘોચે વસ્ત્ર ઘોળી મળે, (તો) તોલ લાલમા તર્ત;
 મારગ મેવે વસ્ત્ર મળે, (તોએ) મેળ પમાડે મર્ત. ૨૫

‘હવે દુઃખ કરવું તે ફોક’

“એક દિવસ પુત્રને પારણે, જુવતી ગર્ભજલ ભરવા કારણે;
 મુખ્યો નોળને પેડો પુત્ર દુબ્ધ સારુ એ છે ઘરમુત્ર.
 રખે એહને રાવગવતો, રીસ કરી રખે મારતો;
 બાળક દુષકો દેશે મૂને, તો દુઃખ ગાળો દેઈશ તુને.
 સુખે બાળ જળ ભરવા ગર્ભ, વાર ઘડી બેસાડેક ધર્મ;
 અદ્યો પારણે મોહોટો નાગ, બાળકને ડસવાનો લાગ.
 અંગૂઠે વળજે નેટલે, નોળે તે દોડો તેટલે;
 અરે! મારા બંધવને ખાધ, એ પાપી ક્યાં નાશી જાય.
 એમ કહીને દીધી દોટ, કરડતા પેહેલી આલી દોટ;
 મરડી કીધા કટકા સાત એટલે આવતી દીડી માત.
 વધામણી ખાવા કારણે, આખો નોળ સામો પારણે;
 વાચા નહી તે બોલે કેમ? આખો બાહર તે તેમનો તેમ.
 મુખ લોહિયાળું બિચું ક્યું, જળે જે માનું હર્ષકું ક્યું;
 દીડું લોહિયાળું મળે મુખ, દાવાનળથી લાગ્યું દુઃખ.
 અરે પાપી! તું ફોક કાળ, માર્યો મારો નાનો બાળ.
 નાખ્યું જેહું તેણી દીશ, મુલો નોળ અગદાયું શીશ.
 ધરમાં આવી માતા જુવે, પોદ્યો પારણે બાળક રવે.
 ગોલ્યો બાળક આપોઆપ, મુજને ખાતોતો આ સાપ.
 નોળલાઈએ માર્યો આ હામ, નહિતર મારું કરત જ કામ;
 એમ કહી ચેતાવી માત, પડ્યા દીકા કટકા છે સાત.
 ક્યું કંપાંતે ને ઘસીઆ હાથ, જળવા માંડ્યું તેની આથ;
 છત્ર કંકાડ્યા તતપર ચર્ષ, શિક્ષા લોકે તેને કહી.
 પ્રથમ મન સમજી નહિ માય, હવે હાથ ઘસે શું યાય?
 તેને વિમામયુ કરવી પડી, જે ચેતી નહિ પહેલી ઘડી.
 એમ સમજાવી કહે ॥ લોક, હવે દુઃખ કરવું તે ફોક.”

[લક્ષ્મીદેવીની વાર્તામાથી]

લોભ

(દોહરા)

લોભી જામે લોભમા, જાતો પાડું વડાપુડ;	
સત્ક્રો માયું જાણ્યો, આજે લોભે લાજ.	૧
લોભે પ્રીત ઘટે ધણી, લોભે નહિ વહેવાર;	
લોભે નાજ ગટે નહી, લોભીનો નહિ કાર.	૨
આ અવનીમા અનતરે, કા નર ને મ નાગ;	
લક્ષ્મી ધોડુ લોભનું, તે છતે સસાગ.	૩
માયા કેડુ માપલુ, કષમે ન પૂરું થાય;	
જપમ જપમ માલ ઉમેગિયે, ત્યમ ત્યમ હેડુ જાય.	૪
લોભગી આ લોકમા, કૃત કરારે કૃષ;	
પૂરું કોનું નવ ચલું, કા લિમુક કા જૂપ.	૫
અનેક લોભો લોભિયા, લોભી સદુ સંસાર;	
પણ શામળ કહે, સર્વથી નોભી દિજ ને નાર.	૬
શિયાળ જાતે લોભિયુ, લાલચમા જાનુ લીન;	
માસ મુઝી તટ ઉપરે, મુખમા લીધુ મીન	૭
ત્યા મીઆણો ગિડતો, પ્રીતે આગ્યો પાસ;	
મામ મઠીને વાચમા, બીડી ગયો આકાશ.	૮
શિયાળ લેના કસુરિયુ, તરફનું તું તીર;	
મુખથી પડિયુ માણુ, નાસી પેડુ નીર.	૯
શિયાળ આખ્ય ચોળી રત્નુ, ચયુ દામણુ ઢીન;	
આશિયાળુ લિયુ રત્નુ, જળમા પેડુ મીન	૧૦
મેર મેર રે મૂરખા જુદિ તારી જાળ;	
જખ મારી જહુ લોભથી, સાલળ તુ શિયાળ	૧૧

માસ ખાઈ એરી રહી, તો તુજ પેટ ભગત;
 તાકત નહિ જો મચ્છને, તો તું સુખિયો થાત. ૧૨
 અર્ધ મળે આહુવિકા, આખાને જો ધાય;
 શામળ કહે શિયાળને, તુજ ગતિ તેની યાય. ૧૩

[સૂઝી બહેતેરી]

શામળ-સુભાષિત

અતિસ્વભાવ

કેસર-કપાળ માલ, બરાસ કસૂરી જહેકે;
 પાછળ કનકની પાળ લક્ષ્મી મોતી રહેકે.
 નર્મદા ગંગા નીચ, અધેર જડિત જ આગે;
 સોળ કળા શુભરૂપ, સિંચે નરપતિની નાગે.
 એમ કરતા તે જિગિયો, લસણ છોડ લાખે લહે;
 બદગોઈ જોઈ બહુ ઘણી, શામળ સ્વભાવ તો નવ મટે.

કરવા થોમ્ય શું?

કર સગમ અતિ જિંચ, કરે સદ્ગુરની મેવા;
 કર કીરત જસ લોભ, કરે કારજ જર લેસ.
 કર પરમારથ-કામ, કરે પૂજન પરમરૂમે;
 કર વિદ્યાવિવાસ, કરે દાન શુભધર્મે.

વળી કર હિમ્મ, કર પાપથી, કરે સદ્બુદ્ધિ શુભ સાધમાં;
 શામળ કહે, કર સદ્ગ જન, હરિ દીસે લઈ લાધમાં.

જીઓ કોણ ?

જીઓ જશ લેનાર, જીઓ પરમાગ્ધ પૂરો;
 જીઓ દાતા દેહ, જીઓ સતનાદી શરો.
 જીઓ ભાવિક ભક્ત, જીઓ જે જગતે જાણે
 જીઓ જે કીર્તિવત, જીઓ કવિએ જ વખાણે.
 જીઓ જન તે તો જાણુવો, જેની આદા સહુકો કરે;
 સામળ કહે, જીઓ તેહ જન, જે સહટ પરના હરે

વ્યર્થ શું ?

બધ્યો વિદ્યા તે વ્યર્થ, વિવેક ન જોડે બધ્યો;
 ગ્યો ગરથ તે વ્યર્થ, મતિ અહ કાર જ આધ્યો.
 વેશ ધર્યો તે વ્યર્થ, મનષ્યો જેઝે નહિ માધ્યો;
 વરણ ઉત્તમ તે વ્યર્થ, નમ્રતાનો ગુણ નાધ્યો.
 ડાહ્યા પણ વ્યર્થ દરિદ્રતા, અનતાગ વ્યર્થ પુણ્યકામ;
 શામળ કહે વ્યર્થ શાણપણ, હેઠે શન્ય શ્રીગમ વણ

ગુણ

ગુણની આગળ ભૂષ સરીખા રહે કર જોડી,
 ગુણની આગળ રૂપ જીએ નિત્ય આધુ ઝોડી.
 ગુણની આગળ ગરથ ઘણેશ ડેગ ખાયે,
 ગુણ આગળ દાતાર માન માગના જાયે
 ગુણના માન ઘણા કરે, જે માન નહી ભૂપને;
 શામળ કહે, ગુણ રાચજે, રહે રાચો કોઈ રૂપને.

અન્ન-મહિમા

જગત આનંદ આધાર, અન્ન દેવન એ મોહ;
અન્ન વાનુ ન ગદે જીવ, અન્ન વનુ સરવે જોહ.
દેવ દનુજ નગ નાગ, જીવે છે અન્નને જોરે;
અન્ન વિનાનું મર્વ, અનિ અધારં ઘોર.

પાશળુ પોષણ પૃથ્વી વિશે કગતારે ફૂત ફગાયા;
શામળ કહે છે સેવા નહ, આગ્રયગ્નિ અન્નપૂજા.

ક્રિયા ધડકળુ ને ધીર, ક્રિયા ગુણદિધુ ને જાતા;
ક્રિયા કૃપા ને કાર્પુ, ક્રિયા દબી ને દાતા
ક્રિયા રક ને ગમ, ક્રિયા અકરમી ઈદન;
ક્રિયા પાપી પુન્યવત, ક્રિયા અખલિખુ ને ચદર.

વળિ અણુપડિત પડિત ક્રિયા, બેગી પારકે બાગણે;
શામળ કહે માન ગમાવિયા, કૂડા પેટ ને કાગળે

સદ્વિદ્યા

સદ્વિદ્યાથી મુનર્થ, શરણુ સદ્વિદ્યા સત્ત્વે,
સદ્વિદ્યાથી રત્ન, વિખ ઉતારણુ નત્તે
સદ્વિદ્યાથી સિદ્ધિ, રમે વચ્ચેના વર વાણુ,
સદ્વિદ્યાથી રિદ્ધિ, જગતમા મધમે બાણુ

સદ્વિદ્યાને વશ સર્વ છે, સદ્વિદ્યા ત્યાં શી મણુ!
શામળ કહે સદ્વિદ્યા વિના, ભટકે ગુણલીલા ધણુ

વિદ્યા મુખવે માગ, પૂર્ણ જય વિદ્યા પામે,
વિદ્યા જોખે વાન, નૃપતિ વિદ્યાને નામે
વિદ્યા માહિ વિવેક, રિમળ વિદ્યાથી વાળી;
વિદ્યાને નર વિશ્વ, જગતમા મોહિની બાણી *

‘સદ્વિદ્યા રત્ન વિદ્યાળ છે, વિદ્યાથી વધુ નહીં કરું;
સદ્વિદ્યા આગળ ધન કરું, વિદ્યાવિહીન નર તે પશુ.

પંડિત આગળ મૂઢ, હંસ આગળ નયમ ભગ્ના;

પંડિત આગળ મૂઢ, કોકિલા આગળ કુખા.

પંડિત આગળ મૂઢ, રાવ આગળ નયમ રંકા;

પંડિત આગળ મૂઢ, સિંધુ આગળ નયમ ટંકા.

પંડિત પ્રાકમી પૂરા, પંડિત સહ શિર મોર છે;
શામળ કહે પંડિત આગળે, મૂઢ તો ચાકર ચોર છે.

વચન

વચન કાજ હરિશ્ચંદ્ર, નીચ ઘર ભયું છે પાણી;

વચન એકને કાજ, કૃષ્ણ કુળજાને આણી.

વચન એકને કાજ, હરે હાળાહળ પીધું;

વચન એકને કાજ, દેવ વર દેતે લીધું.

શુભ ધર્મ, કર્મ ને શર્મ સૌ, વચન જતા તે વહી ગયું;
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, વચન મધુ તો થઈ રહ્યું.

મૃત્યુ

ઘડી પગલ કે પહેર, સાજ સવાર કે વહાણું;

એ દીપક જોલાય, ન આવે સાથે નાણું.

રહે ઘરમાં કે ગામ, દેશ પરદેશે પડશે;

જળ પરપોટા જેમ, એક દિન નિશ્ચે નડશે.

રાખી ધૂધની રહેશે નહીં, દિવસ નહીં નહીં દેહનો;
શામળ કહે કાચો કુંભ છે, તો ભરુસો શો તેહનો.

જે જાયુ તે જાય, ફૂલ ફૂલ્યુ તે ખરશે;
 ભયુ' તોઈ કલવાય, ચડ્યુ તે તો ઉતરશે.
 લીયુ તે ચક્રાય, નવું તે જૂનું ધારશે;
 આયુર્દ વશ સર્વ, કાળ મૌ કોને ખાશે.
 જો કિન્નર, જહા ને રક્ષસો, દેવ ગાંધર્વ ને દાનવી;
 મધવાદિક પણ મોતે મરે, કોણ માત્રમાં માનવી ?
 કોઈ કહે આચ્યો તાવ, કહે થયું ક્ષમણિયું;
 કોઈ કહે કરુચો નાગ, કોઈ કહે વામી વણિયું.
 કોઈ કહે વામ્યો ગેગ, કોઈ કહે રાત્ર જ વાગ્યુ;
 કોઈ કહે મારી મૂઠ, કોઈ કહે પાપ જ લાગ્યુ.
 કૃષ્ણર માથે લેનો નથી, જગતમાલી મહિમા જુઓ;
 શામળ કહે સૌ સાલજો, મોત આચ્યુ' તેથી મુઓ.

શ્રીની માયા

સ્ત્રીવશ મૂર્ખ ને ચંડ, હોંડ તરૂણીવગ ન્યારે;
 સ્ત્રીવશ દેવ મદાદેવ, મોટી માયા તે ત્યારે.
 સ્ત્રીવશ રૂડા કામ, સ્ત્રીવશ મુનિવર મોટા;
 સ્ત્રીવશ સઘળી સૃષ્ટિ, હેક મોટા ને છોટા.
 વશ વરતે નર સહિ તે તમે, જુવાની ન્યારે ધાની;
 કવિ શામળ કહે અજીત એ, તરતિળ ઘણી તરૂણી તણી.
 ઉદ્રે અહલ્યા નાગ, બોગી લારે જૂપે;
 સિવજી સગો અમર્ય, રિઝ્યો બીવહીને રૂપે.
 પાગરાય પુન્નવંત, મુનિ મજ્જાધા માણી;
 ચંદ્ર સરીખો ચતુર, જુલ્યો જોરાણી જાની.
 હરિહર રાજ રાજેન્દ્ર પણ, પ્રમદા દેખી જહુ પડ્યા;
 શામળ કહે સાધક સિદ્ધ નર, નારીએ સહિકો નડ્યા.

ગીતા ગતી ગ્વરૂપ, રણે ગવણ ગેળા-યે;
 દુષ્ટી દેવી દયાળી, દુરકુળ નાગ કમલ્યે.
 રૂડી મેનુન રૂપ, વીક નાદ બુદ્ધિ દગવી,
 નક્ષત્રિ અરુનિ એલ, વાર એડીન કગવી
 કૈલાસીચક્ર જીથી મુઆ, હોડ કોડ સડે દાગ્યા;
 શામળ યગ પૂરા મડે, માનનિયે બહુ માગ્યા

નારી અનુતિ

ગમા ગનની ખાણ, બાળ એ રણ રડી;
 ધરે સોળ જાગર, હાર કરે કુરુ ચડી.
 ગોભે ઝગદગ એલ, દેલ કામળ મુખ સાજ;
 ગોલા કેરુ સદન, વદન ભરી ગણે ગણ
 રાડ બોજ કરણ નિકમ, અને હરિમંત્રી દાગના,
 પડિત અતુર પુર પાટી, હુપનિ નેટ પથ નારના
 જોખનમા દે ગમ, મગ મુખ ટાલ તનની,
 નદાયપળે જરી વાન, મટાડે પીડા મનની,
 મુખ્ય ખમા સમલાગ, ગગ રહે ગીત ગાતી
 અનુન ચિત દગનાગ, માગ દિનમા મદમાતી
 વળિ મધપળે સેવા કરે, દેખ્યાથી દિવદુખ ટરે,
 એ અતકામ અણગી નહી, બહુ રમેલે સાથે બગે
 નારી તેનુ નામ, કરે રનામીની સેવા,
 નારી તેનુ નામ, દિવથી બલે દેસ
 નારી તેનુ નામ, દુખમુખ મટતા લલિયા
 નારી તેનુ નામ, રવામીના અશુભ સહિયા
 વળિ નારી જે નમી ચાલજે, નારી સફળદે રૂડી,
 છવે ત્યારે જશ છતી લે, અતગણ બાહે બગે

નિર્ભણ મનની નાગ, જ્વામીને ઝવર્ગ પમાડે;
 જુનતી જોગન માહી, ગીઝથી ગગ જમાડે
 ઢોકે ફળ કનક, તરસ નવે ધન્ય
 વધે તેજથી વશ, પ્રભવે પુત્ર સુપુત્ર
 વળિ હોય મતી શુભ સાવતી, પુખ્તવતી તે પારખી;
 છે નીચ કોઈક જ નાગિયો, અલાવે સહિ નહિ સાગખી.

અસ્થિર યૌવન

રમઝમ કરતી રબ, રહે પાગી ને પોપી;
 થયા રિચિલ શુભ જાન. દેશજન કે' હશે ડોશી
 હતુ જોગનનું જોગ, જાગ શુણ તેના માતા;
 પડી ગયા પગી દત, મોટપદ રહે સહિ માતા
 વાકા અમોઝા નાગતી, શુભ શલ્યગાગ ધરે સહુ
 ઘોગે કેશે કો લાકડી, જુહી થઈ દીડી જદ.
 જગમ વાદળની જ વ, ચાર પળનો છે ચટકો;
 મનમ્મ વેતો મનુષ્ય, ખરો ગખીને ખટકો
 ગખ્યુ તો નહિ ગહે, રૂપ ને જોગન કડ;
 રૂદ થઈ જાગે વેધ, ક્યક રહે તે જન કુક.
 છે કોપુ રક કે રાણિયો, રૂપ રૂધ ને જાળનુ;
 સામગ કટે રાખ્યુ નવ ગહે, સર્વ અવેલુ કાળનુ.

ગુપ્ત વિનાયુ રૂપ

દંડ-ચન્દ્રા હોય, કોય ખાતે નવ ખાય;
 આવગ કેરા કૂધ, તેથી શિવ નવ પૂજાય

આકળ કેગ નીર તૃપા તેથી નવ લાગે;
 બચવા છૂટવળ દોય, હંસને કામ ન લાગે.
 દેખાય કરા મોતી સમા, આબળુ નવ આપે અશા;
 કવિ શામળ કહે સાંખી જુઓ, શુભ વિષય કેવો કરા ૧

પરનારીની પ્રીત

પરનારીશું પ્રીત, તેને જોજન નવ લાગે;
 પરનારીશું પ્રીત, નિદ્રા સુખે નવ આવે.
 પરનારીશું પ્રીત, હરિમેવા નવ સૂઝે;
 પરનારીશું પ્રીત, જુદિ સારો નવ બૂઝે.
 એ પાપદષ પરનાર છે, અપજશ ઉપલે આપના;
 શામળ કહે પ્રીત પરનાર શું, જોગે જોદોતેર ગાપના.

લોભ

લોભે ઘટે કુળનાજ, કાળ બગડે જો જાગે;
 લોભે ઘટે વેહેવાર, લાગ શીલા પથુ લાગે.
 લોભે લક્ષણ નવ ધાવ અન્યાય અધર્મે;
 લોભે સત મતાપ, કાપ ચોટે કુળકર્મે.
 માન સન્માન મોટય ઘટે, શુદ્ધ જળમા ચળ છે;
 શામળ કહે મહુ માનજે, લોભ પાપનું મૂળ છે.

કાણ વાધે ?

સિંહને માથે સિંગ, સાપ પોતે પંખાગો;
 થરને હાથે શસ્ત્ર, વાધ વકારે ખાલ્યો.
 સાગરને પરકથ પૂર, હીરો જયમ કુંદન બડિયો;
 ઈન્દ્ર પૂર અધિકાર, વળી વરઘોડે ચડિયો,

જેમ અસાડે દયિઓ, કવિને વળી નખાણિયો
શામળ કહે વાષે એટલા, વ્યાપારે ચડે જ્યે નાણિયો

ગમતા

કોઈ દિન અમરત આહાર, કોઈ દિન લૂખી લાલ,
કોઈ દિન પળતુ પાપ, કોઈ દિન ચડના વાલ
કોઈ દિન સુદર સેજ, કોઈ દિન બોમી સુલુ,
કોઈ દિન વીવા હોય, કોઈ દિન રીમે રાલુ
કોઈ દિન રણવુ ધણી રીઝયા, કોઈ દિન ખોના ઘમને
શામળ કહે હિમત ના મુકિયે, સલારિયે શ્રી રમને

અનાદિ રીત

લોભાને પ્રિય બોલ, જરને બહાવી ભગી
સુમને બહાલુ કન, પુરુષને બહાલી પ્યારી
શરને બહાલુ શત્રુ, મુરખને મૂર્ખ વખાણે
રાગીને પ્રિય રાગ, ભેગી ભેગીને ભાગે
ગુણ સાથે ગુણ જેના મળે, તો ત્યા પૂછ પ્રીત છે
કહે શામળ ભટ સહિ માનજો, એજ અનાદિ રીત છે

જોખન

હરતી જોખન હોય, જ્યારે મદમાતો મ્હાલે
અશ્વનું જોખન હોય, મશાલા ચરિ ન્યા ચાને
બેમનું જોખન દોય, લગે જ્યારે લાદરવો
નરનું જોખન હોય, પુત્ર દોષત તન નરવો
રાયનું જોખન ગજ્ય છે, પરિપૂરણ સમરથપણું
દામનિનું જોખન કય છે, શામળ કહે શુ કંઠ ધણું

મળે કામિની-કંથ

મળે કામની કંથ, પ્રથમ તો લલ્લન પામે,
મળે કામની કંથ, નેખુ તે નીચાં નામે.
મળે કામની કંથ ગ્નેદનાં વાચક મુઝે;
મળે કામની કંથ, જોર જોગનનું મુઝે.

ત્યાં મળે કંથ ને કામની, ભાવદાવ મનમાં ભરે;
પકડે તે તરુણી તોલ ત્યાં, સામળ કહે સોલા ધરે.

જ્યાં રતુનું ક્ષેત્ર, તેજ આદે તે નિરખ્યાં;
વસંત રતુનાં જુદાં, પરાક્રમ પ્રમદા પરખ્યાં,
નવાણુ ભરિયું નીર, કમળ ખીણાં અતિ આખ્યાં;
હડી જુદાં ને વેસ, રાજ રંભારણ શેખ્યા.

પણ મયાંક શર્દ નિસાતજો, ઉત્તરાવન કેરો રવિ;
કામિનિને કંથ મળે જર્દી, એવી લેખી કહે કવિ.

કર્મની રેખા

ચિર ન રહે ગિ અડ, છંદિ ઉદિમન ડાલે;
ડમે દસ દિગપાલ, આલ ગનપાદી ગોમે.
મળે અવનિને પેર, ફેર સુષ્ટિ હોય મંડળ;
વદે બાલદી ગંગ, લંગ સતીનતખંડળ.
મન, અનિલ વાખ્યો રહે, કોઈ કાળે વખ્યા રજે;
સામળ કહે એ કર્મની, રેખો ટાળી નહીં દજે.

ક્ષણિકતા

(રિ) ગયા છંદ કંઈ કોડ, ગયા બલ્લ કંઈ બૂલ્યા;
ગયા કરોડો કામ, અડગ યસ પણુ ફૂલ્યા.

ગયા દેવ દિગ્ગજ, ગયા માંધાતા મહીપત;
 ગયા દિલીપ હરિજન્ન, ગયા છોકેલા છત્રપત;
 વળી ગયા જનક ને જાદવો, જે વળી લાગ્યા જનકવી;
 થાવર કોઈ રહ્યા નહીં, કોણ માત્રમાં માનવી?

સાચી સમજ

જટા ધરે વટવૃક્ષ, પતંગ નિજ બાજે કાયા;
 જળચર જળમાં નાચ, ધ્યાન ધરના જગ ધાયા;
 ગાડર મૂંડાવે શીશ, અજ્ઞ મુખ છાદું રાખે;
 ગર્ધવ લોટે છાર, શુક્ર મુખ રામ જ લાખે;
 વળી મોર તજે છે માનુની, આન સકળનું ખાવ છે;
 કવિ શામળ કહે, સાચા વિના, કોણ અર્થમાં જાય છે?

હાથું લાજે બિંટ, વાગોળ નીચું ન્યાજે;
 તરુવર રહે છે તાપ, પહાડ આસન દડવાજે;
 ધર કરી ન રહે નાગ, ઉંદરો રહે હપીને;
 નોળાં-કર્મ ગજરાજ, ભક્ષણ પત્ર કપિને;
 ઈશ્વર અનુભવ વિષ્ણુ નવ મજે, રહેજ લાવના-લગ છે;
 શામળ કહે, મનસા સિદ્ધ તેહને, કથરોટમાં ગંગ છે.

સિદ્ધે મૂંડાવ્યા શીશ, કરી ઉઘાડી કાયા;
 ફરી માગવી જીખ, ન મેલી કોઈએ માયા;
 વરતી ઘણાએ વેશ, લક્ષ્મી લેણ ન લેતા;
 કાયામાયા કાજ, ફરે ધર્મલાલ કહેતા.
 વિશ્વંભર તેથી વેગજો, જ્યાં ઘગી મન બાગની ભજ;
 શામળ કહે, સાચો સિદ્ધ તે, જેણે મમતા ને માયા તજ.

ફરતી છાંયડી

(છપ્પા)

જેને આજા માન, તેહ પણુ ભીખ જ માત્રે
 જેને આજા માન, નીચને પાયે લાત્રે
 જેને આજા માન, નિર્ધન થઈ દડાયે,
 આજા મુદ્ગત જોય, રામા તેની ગડાયે
 વળી આઝી જે પિંચા લણે, તેને દરિદ્રી જાણવો,
 તજણાનો મેર ઈશ્વર કરે (એનો) અહ કાર મો આગરો ! ૧
 જે જોદા સુખપાલ, કાસદુ દીધ કરતા,
 જેની ગઠે લાખ, કરોડ, દીધ લિહામા કરતા
 જેને પુત્રો પાત્ર, તેહ તો પિડ ન પાને
 જેને ફરતી આણુ, તેના દુ ખિયા દિન ન વાને
 સુમેદાર ઘેર સાઘળી, કોડી કોડી કરતા કરે
 શામળ કહે, શાણા સમજજો, અહ કાર દોનો નર રહે ૨
 વાધ સાયે નકત, તે દીધ વેરાગી
 જરમાદે ઝીનત, ઝાળા જરી લિહા માગી
 શરા શિર સરદાગ, કાચ ક્રિકર થઈ નાહ
 સજાનગત દેનાગ, માન માગ થઈ માથ
 જેગનનત નગનાગીઓ, દીધા કે આ-કેમીઓ
 શામળ કહે, ફરતી છાંયડી, જોગ ન જોગો જોરીઓ ૩
 કનક જ થાય કથીર, કથીર પણુ કનક જ થાયે
 અકર્મી થાય અમીર, અમીર અકર્મી સુહાયે
 દારી રાણી થાય, ગમી દેનડીએ દાગી
 સતવાદી ન કરે પુણ્ય, ખૂની કર્મ જોયે કાશી
 એમ એક એક ફરતી છાંયડી, અહ કાર નવ આણિયે
 સતોષ ગણિયે ગન વિષે, પરમેશ્વર મેત પ્રમાણિયે ૪

નામની કીમત ?

ધનગ ઉઠાણે પાપ, જપ બીજાં તો દીમે
સૂગ ન દેખે આખ, પોવનો કડવું મીઠો
માજ ભરે રાહોડ, મ કલ્યાણુ જ પ્રતો
અવિચળ ચળ્યા અપાગ દીમે અજગમ મરતો

હીંગે માણે મોતિયો, ગતનિયો કથાગ દેખે નહી
કરિ શામળ કટે સસાગમા, કાગડુ નાન ગદ્યુ કી ?

દીગ અમર મરત, નાના કાઈ દીક્ષ થગડા
નાગો પહેરે વજ્ર, રાધ સિંહ તરે જરડયા
પરિત કરે પરદેત, દીમે મગાને દુખિયો
મતોખી અદકુ ખાય, કામદુ કરે છે સુખિયો

દયાચદમા દયા નહી, ખુશાન કર્ન રૈતા કરે
શામળ કુ?, નામ પતોતિયા, કઈ લાખ કુવારા મરે

કુમેર નામ કુદેનાય, અજને દીક્ષ ખાની
પ્રે કમો જ પાપ, ન્યાય આવે થગ ધાવી
લક્ષ્મી રાખે વેગ એર જોવા તે મીંગે
જોગી કરે વેપાગ જોગી બીખતા દીમે

ધેનો જાયે છેતરી, બગિયોજી હરિ જગે
રડા કઈ જૂના કદુ શામળ કુદે નામ શુ થશે ?

દાથી નામ વહેનાય, બિયે ઉદગને સાદે,
જપર ગો દોય, શામળો સુરે વાદે
રો દોય રૂપ, અપરમા દ્રુપ આગ
કૃપાલ ગણે કુડ, જૂપત વજ્રક વાગ

આશા ઈચ્છા ઝોગમ કરે, કલક નિર્મળ શિગ ચડે
દેગ કરે કર્ન જોઈતા, શામળ નામને શુ અટે ?

કાણુ ?

(૯૨૫)

કાણુ પૃથ્વીથી ઘ્રોડ ? કાણુ અણુથી નાનો ?
 કાણુ પનનથી પડેન ? કાણુ દેવીથી દાનો ?
 કાણુ ઈન્દુવી નિમળ ? કાણુ અગ્નિથી તાતો ?
 કાણુ કૃષ્ણથી હર્ષરંગ ? કાણુ મલિનીથી માતો ?
 કાણુ તેજ રતિ ચક્રી ? કાણુ સામ્રથી ગગી ?
 શામળ કહે ઉત્તર સખે, તો તે પડેને ગગી
 કાણુ તરણથી તુરંગ, મેળુ મળિયા મોઘો
 કાણુ ગાબા સુનર્ણથી ? કાણુ કુશકથી સોઘો ?
 કાણુ બગમથી બટેક ? કાણુ કાળજથી કાગો ?
 કાણુ લોહથી ઝહેલુ ? કાણુ બાળકથી બાળા ?
 કાણુ વીછીની વેદના ? મેશ થઈ મેતુ કનક ?
 શામળ મઠિા અમૃત થકી, સતોષ પાગે અનલ
 અનનિથી મોડું નીં, અણુથી લોભી નાનો,
 પનનથી પડેન મન, નિવેક દેવીથી દાનો
 અદ્વથી નિર્મળ નીં કાંધ અગ્નિથી તાતો,
 કૃષ્ણથી હર્ષરંગ જશ, અમન મલિનીથી માતો
 તેજ રતિથી તેનું, ગગ સામ્રથી ગગી
 કિરત લટે રંગિયા થકી, શામળ કહે ટાળી નન ટળી
 તૃણ થકી જાલક તુરંગ ગુણ મલિની મોઘો
 સુનર્ણથી સોબે સપત, ગગીજ કુશકથી સોઘો
 પગમાર્થ બરાસથી બહેક, કપૂત કાળજથી કાગો,
 સુગ લોહથકી મ્હણુ મૂરખ બાળકથી બાળો
 વચન વીછીની વેદના, મેશથી મેતુ કનક છે
 દાતા ગરુડો મેઘથી, શામળ કહે આગે અજ છે

['રૂપાવતીની વાર્તા'માંથી]

ઈંધર-ઈંછા

અનેરડી ઈંધર ગતિ, કળી શકે નહિ કોય;
 આગ બધુ અમયુ રહે, હગિ કરે તે હોય
 આવગદા જેની અધિક, હગિ પ્રસન્ન જો હોય;
 સો લાખો જન્મ મળે, મારી શકે નહિ કોય.

અવગુણ ઉપર ગુણ

ગુણ કેડે તો ગુણ કરે, એના હોય હજાર;
 અવગુણ ઉપર ગુણ દરે, એ ગુણ અપર પાર

સેવાધર્મ

દાતાને મન ધન નહિ, થરા મન નહિ શ્વાસ;
 પતિમતાને પ્રાણ નહિ, દેશ ન મમળે દાસ

સતોષ

દોહરા)

આળસુને હિચાટ નહી, લોભીને નહિ સુખ,
 યાચરને હિંમત નહી, સતોષીને ન દુઃખ
 ગંગાજળ સમજળ નહીં, અન્નસમન આધાર;
 સુખ ન મળે સતોષ ગમ, શુ કહું વાર વાર ?

કેણ અંધ

(ચોપાઈ)

જેનનમદ પડેસો આધજો, બીજો અંધ કામે આકજો;
ત્રીજો અંધ ધનમદ જોડો, ચોથો અંધ મદજોતીદેડો,
પંચમ અંધ છવે આદર્યો, છઠો અંધ જો દોષે ભર્યો;
સાતમો ગજમદ કહિયે જોડ, આઠમો અંધ વ્યસનીલોલ તેડ;
એટલા અંધ વિચાર ન કરે, એને છેડે તે નિમે મરે.

મૂરખનો મહીપતિ

(ચોપાઈ)

ઓના સમ, વ્યસનીની પ્રીત, તૂત સાચું, ભંગીની રીત;
ઘોરમાર્કનું હેત, શુણ્ઠિકાની પ્રીત, દુસ્મનનું દુઃખ વેલું નીત.
મઘપાની ડાલો, કામ પનિત, વિધવર અમૃત, રાત્ર મિત્ર;
સંદેશે ઘોળખ, પાલક પુત્ર, હૃદયે સ્વર્ગ હિપાસે જૂત.
સોની શાહ, લિટ્ટાથી ભોગ, નામર-નેહ, જતિનો જેગ;
જ્વરની જ્વલ, લંપટનો કોલ, ઓના સમ ફોગટના બોલ.
મોરે મજા નપુસકનું વર, વેરીવિશ્વાસ, કુશકનો દર;
વિત્ર હિંમત, કણ્ઠથી કુળરૂપ, ગગસ ગરીબ ને જાચક જૂપ.
નારી લોભ, નાતચનુ પુણ્ય, જોગીલું ગાલું નાપિકનું મુન્ધ;
કવિ સાચો, ભોજો જન લાટ, વાળંદ, વેશ્યા તે કૃત્રિમ દાં.
ચૂગલ સાચો ને ચોરનું ગિત, અસુર આચાર, રજપૂતની પ્રીત.
કામ કહિયે શણકને સતી ? બીખ માગતો શાનો નરપતિ !
એટલા વાનાં માને જોડ, મૂરખનો મહિપતિ કહિયે તેડ.

અનુક્રમ

ખેરશક	૫ ૩૮	વ્યર્થ શું ?	૧૦૭
સ રવતિ મૃતિ	૩૯ ૪૦	ગુણ	૧૦૭
ત બેરે અથે સા ઉચરી	૧૦-૪૭	અન્નમહિમા	૧૦૮
કલા અો વિક્રમ	૪૭ ૫૦	સાવિત્રી	૧૦૮-૧૦૮
કલ્પીના બાર માસ	૧૦-૫૩	વચન	૧૦૯
કેટલીક સમસ્યાઓ	૫૩-૫૫	મૃત્યુ	૧૦૮-૧૧૦
સગર્ભા અ ક્રાવની	૬ ૧૮	સીની માયા	૧૧૦-૧૧૧
અકારે વરણ હરે બોલશે	૧૮ ૬૩	નરીરતુતિ	૧૧૧ ૧૧૨
લથમ વડુ કે કમી ?	૬૩ ૬૭	અસ્થિર મૌવન	૧૧૨
પડ પાસા પોખાર	૬૮ ૭	ગુણ વિનાતુ ગ્રય	૧૧૨ ૧૧૩
રામ અગ્ર સવાહ	૭૮ ૮૧	પર નારીના મીત	૧૧૩
હુ અને તું	૮૧ ૮૪	લોભ	૧૧૩
કસ્તમનો સનેકો	૮૪ ૮૭	કોણ વાધે ?	૧૧૩ ૧૧૪
યાનાચક્રનુ પતન	૮૭ ૯૧	સમતા	૧૧૪
મોહનાનુ રામચિત્ર	૯૧-૯૩	અનાદિ રીત	૧૧૪
કપલ-મૃતિ	૯૩-૯૪	લેખન	૧૧૪
રાત-સ્તુતિ	૯૪	મળે કામિની કથ	૧૧૫
રામ મહિમા	૯૪ ૯૫	કમની રેખા	૧૧૫
રામ-નતુતિ	૯૫	અપિન્ન	૧૧૫-૧૧૬
વીરજિત વિક્રમ	૯૬	સા સી સમજ	૧૧૬
એક સમે વિક્રમ ચક્રો	૯-૯૭	ફરની છાપડી	૧૧૭
હરજન નગરી	૮ ૯૦	નામની કિમત	૧૧૮
સ મુવર્ણન	૮૮-૧૦૦	કેણ ?	૧૧૯
નિર્ધનતા	૧૦૦-૧૦૧	ધન-મશરિફ	૧૨૦
શકુનના બાવ	૧૦૧-૧૦૩	પુણ્ય	૧૨૦
હવે કુખ કરણ તે ફેક	૧૦૪	ઈશ્વર ઈચ્છા	૧૨૧
લોક	૧૦૧ ૧૦૬	અવગુણ ઉપર ગુણ	૧૨૧
રામન-મુખાપિત	૧૦૬-૧૨૨	મેવાધમ	૧૨૧
નતિ-રવમાવ	૧૦૬	સ તોય	૧૨૧
મરવા યોગ્ય શું ?	૧૦૬	કેણ અમ ?	૧૨૨
અને કોણ ?	૧૦૭	નરખનો માહીપતિ	૧૨૨

શામળ-વિષયક મુખ્ય અભ્યાસ-સામગ્રી

(૧) નર્મદાશંકર કવિ	‘જૂનું નર્મમલ’
(૨) નવવગમ પંચા	‘નવલ અંધાવલિ’
(૩) ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી	‘કલાસિકલ પોએટ્સ ઓફ ગુજરાત’
(૪) કૃષ્ણધાવ મો. ઝવેરી	‘ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગસૂચક સ્તંભો ભાગ-૧’
(૫) કેશવલાલ હ. ધ્રુવ	‘સાહિત્ય અને વિવેચન ભાગ ૨’
(૬) કનૈયાલાલ મુનશી	‘ગુજરાત એન્ડ ઇટ્સ લિટરેચર’
(૭) અળાલાલ જાની	‘સિંહાસન બનીશી’
(૮) મંજુનાલ મજમુદાર	‘ગુજરાતી સાહિત્ય’ ખંડ-૫ (મધ્યકાળનો સાહિત્ય પ્રવાહ)
(૯) નવવગમ ત્રિવેદી	‘શામળનું વાર્તાસાહિત્ય’
(૧૦) હીરાલાલ ઓફ	‘નંદ મવીશી’
(૧૧) શ્રી કેશવગમ કા. શાસ્ત્રી	‘શામળના ઉપા’
(૧૨) વિજયગાય ક વૈદ્ય	‘ગુજરાતી સાહિત્યની રૂપરેખા’
(૧૩) અનંતરાય મ ગવન	‘ગુજરાતી સાહિત્ય’ ભાગ ૧ ‘મદનમોહના’
(૧૪) હરિવલ્લભ લામાણી	‘મદનમોહના’ ‘સિંહાસન બનીશી’ ‘રસમનો સંલોકો’
(૧૫) પ્રેમશંકર હ ભટ્ટ	‘મધુપક’
(૧૬) પ્રેમનંદ સાહિત્યસલા	‘કવિ શામળ’